

632.974

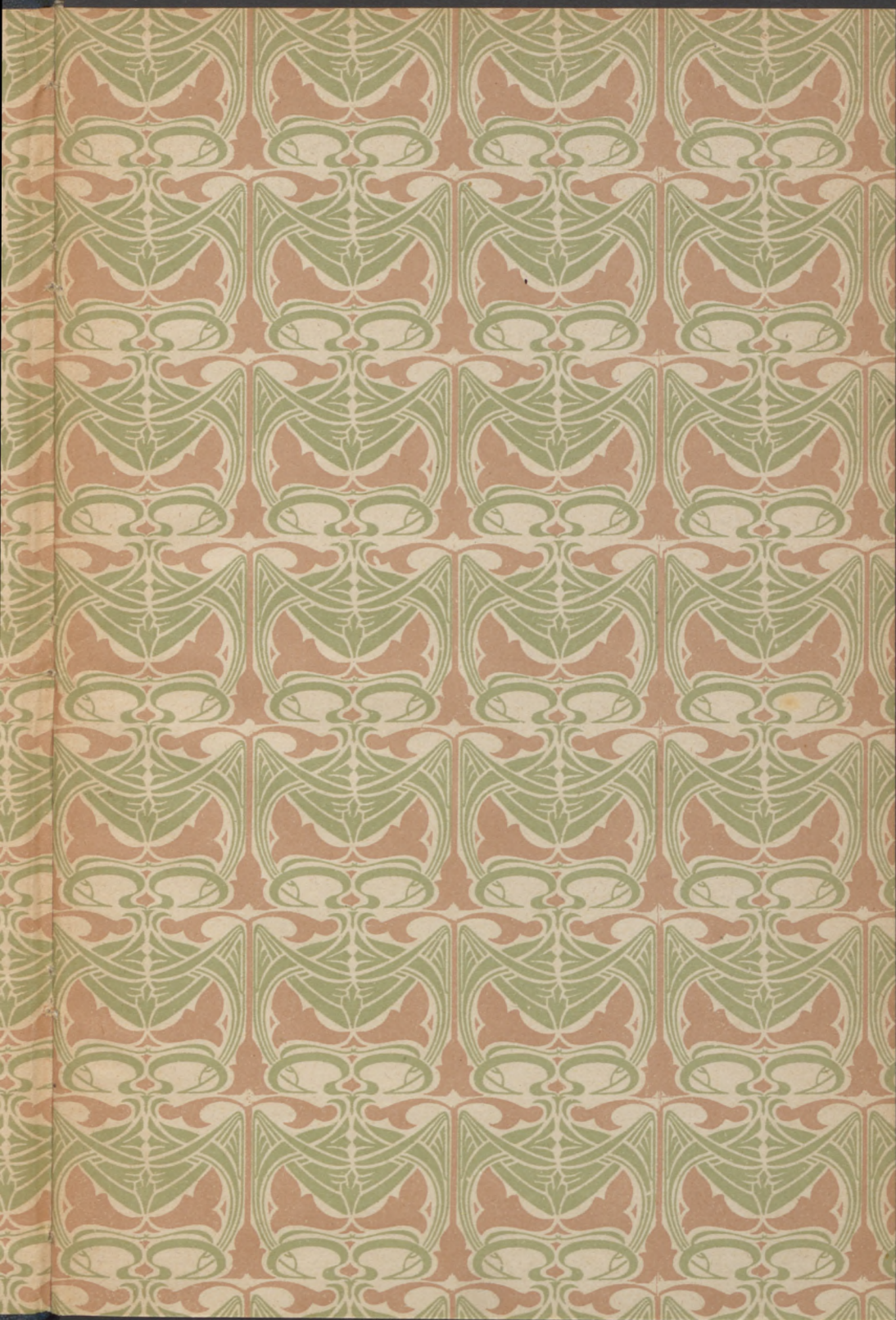
OSZK

Balló:

Teleki Mihály

I.

1-11

300

TELEKI MIHÁLY

(1634—1690.)

IRTA

Dr. BALLÓ ISTVÁN.

(R
2)

632.974

ORZÁGOS ... KÖNYVTÁR
B 817/1989
LEÍR ...

Az ifju évek.

(1634—1657.)

I.

Alig van bérczes Erdélyországunk családai között egy is, mely rohamosabban emelkedett fel, mint épen a Teleki család, a mely azután is megtartotta állását s egészen mostanig több jeles hazafit adott és ad nemcsak Erdélynek, hanem Magyarországnak is.

A család alapítójának tujajdonképen hősünket, a nagy-
nak nevezett Teleki Mihályt tekintik, mert annak eddig egy
kimagasló alakja sem volt; de az ő érdemei a fényes grófi
czimmal s a gazdag uradalmakkal a főuri családok egyikévé
tették az egyszerű nemesi családot.

A Telekiek ősei a mecsenicsi Garázdák voltak, kiknek
birtokai leginkább Dalmáciában, Boszniában terültek el.
Innen van, hogy némelyek a Garázdákat Dalmáciából,¹⁾
mások Bolgárországból (mert itt is volt pár falujok) szár-
maztatják;²⁾ valószínű azonban, hogy tősgyökeres magya-
rok és nem idegenek.³⁾ De tagadhatlan, hogy Drina mel-
letti Garázda nevű boszniai vár ezen valószínűség ellen
bizonyít.

Elég az hozzá, — akár magyarok, akár pedig indige-
nák a Garázdák — hogy maga a család a XIII. vagy XIV.
száz folyamán ketté vált; egyik ága azután is megtartotta
a nevét néhány százon át, míg a másik Szilágyi nevet vett
fel, de azért a hátulsó lábain ágaskodó vadkecskét, mint a
Garázdák ősi czimerét, ezután is megtartotta czimerében.

1) Kövály László, Erdély nevezetesebb családai 232. l.

2) Kazinczy Ferencz: A hajdan Garázda, ma már széki gróf Teleki
ház elágazása. Kassa 1831. — 1. l.

3) Nagy Iván, Magyarország családai. Pest, 1865. — XI. kötet
78, 79. ll.

A XV. száz elején Garázda István és fia Miklós tün-
tek ki, midőn rokonukkal Szilágyi Lászlóval négy évig védel-
mezték Zebernik várát Hervoja ellen. Természetes, hogy
Zsigmond több faluval ajándékozta meg őket hűségük jutal-
mául. Miután utóbb Szilágyi László Erzsébet nevű leányát
Hunyadi János vette el, a Garázdák a Hunyadi házzal jöt-
tek rokonságba. De már ekkor régen ide haza voltak, mi-
vel Boszniának 1414-i feldulása után kénytelenek voltak
Bihar, Békés, Arad és Zaránd megyékben levő birtokaikon
telepedni meg. Itt voltak Zágórhid, Szék és Telek helysé-
gek, melyek szerint csakhamar három ágra vált külön a
család.

A széki Garázdák hamar kihaltak; az utolsó széki
Garázda leányt teleki Garázda vette el, a kinek utódai már
a XVI. százban egyszerűen széki Teleki nevet kezdtetek
használni. Csak a zágórhidi Garázdák egyesülése volt még
hátra, de ez sem sokáig késett. Ezen ág utolsó férfi sarja
János volt, a ki Báthory Griseldist Zamojszky Lengyel kan-
cellárhoz kísérte, majd Báthory István alatt, mint két lovas-
ezred parancsnoka, vett részt a muszkák elleni háborukban
Dicséretekkel, kitüntetésekkel elhalmozva jött haza s nőül
vette Fejér Judithot, kitől Anna nevű leánya született. Ezt
széki Teleki Mihály vette el, Báthory Zsigmond, utóbb
Bocskay testőrkapitánya, ki ipjának Goroszlónál történt el-
este után a zágórhidi Garázdák összes birtokait örökölte.
Most tehát egyesült a három ág, hogy rövid idő alatt roha-
mosan emelkedjék.

Teleki Mihálynak és Garázda Annának két gyermeke
volt, István, ki azonban korán elhalt, és János, ki a hatal-
mas család megalapítójának lett az apja. Tekintélyes állást
foglalt el, a mennyiben zarándi főispán, jenői várnagy s a
hajduk alkapitánya volt. 1630-ban vette nőül berhidai és
petriilai Bornemissza László leányát, Annát. E házassága
által tekintélyes családokkal jött rokonságba, mert Borne-
missza László testvérének, Pálnak egyik leányát (Anna)
Apafi Mihály, a későbbi erdélyi fejedelem, a másikat (Kata)
Bánffy Dénes vette nőül.

Teleki Jánosnak és Bornemissza Annának gyermekei:

Kata Szépán Ferenczné, Mihály és Anna, előbb Vass László, utóbb Keresztury János felesége.¹⁾

II.

Teleki Mihály, Teleki János és Bornemissza Anna fia, 1634-ben született Nagyváradon.²⁾ Gyermekeveit részint itt, részint Jenőn tölthette s mind a két város elégséges alkalmat nyújtott arra, hogy fogékony lelkére maradandó benyomásokat tegyen.

Nagyvárad Erdély védbástyája volt; sorsa Erdély sorsával volt egybeforrvva. Míg ez hatalmas és virágzó volt, addig az erdélyi fejedelemség hatalma sem csökkent, de mihelyt elárvult, mihelyt török kézbe került, az ország fennállása is csak évek kérdése volt.

De ha e várost féltették fejedelmeink, erre nem kisebb okuk volt Jenőt illetőleg is. Jórészt e városban töltötte gyermekeveit Teleki Mihály, mert Jenő lévén Zaránd megye székhelye, Teleki Jánost, mint zarándi főispánt, hivatalos kötelességei e városhoz csatolták.³⁾ Élénken lükettett itt nemcsak a megyei élet, hanem a vallási is, Tudjuk ugyanis, hogy az erdélyi katolikus püspökség elárvulása miatt már a XVI. száz folyamán nagyon hamar elterjedt itt a protestantismus, melynek egyik góczpontja a XVII. százban épen Jenő volt. Itt székelt a vidék seniora.⁴⁾ Mint végvárat több kiváltságban részesítették a Rákóczyak,⁵⁾ s így nem csoda, ha számos iparág, föld- és szőlőmivelés hatalmasan felvirágzott.⁶⁾

A mozgalmas megyei és kereskedői élet azonban nem háborította meg a város nyugalmát, de annál inkább azon forrongó elemek, melyek forradalmi törekvéseinek ellen-

1) Kazinczy F. 1—4. II. — Benkő József, Transsylvaniae. Bécs, 1774. II. k. 412—416. II. — Mikola László. Historia genealogica Transsylvaniae 35. I. — Lehoczky. Stemmographia. Pozsony, 1798. Pars II. Sectio II. 389, 390. II. — Nagy Iván XI. k. 78—81. II.

2) Kazinczy F. 1. I. — Nagy I. XI. k. 81. I.

3) Történelmi Adattár. Temesvár II. k. 173. I.

4) U. o. 176. I.

5) U. o. 170. I.

6) U. o. 171. I.

sulyozására s egyuttal a város békéjének helyreállítására kénytelen volt egy 10 pontból álló szabályzatot adni ki I. Rákóczy György.¹⁾

Ő ült ugyanis ezen időben Erdély fejedelmi trónján és uralkodása a mennyire dicsőséges volt Erdélyre nézve, annyira nem kedvezett a házi, magán nevelésnek. A folytonos számtalan diadallal folytatott harcok közepette, midőn a szerény erdélyi fejedelem kegyét és szövetségét hatalmas államok keresték, a szülők természetesen elszoktak a szelidebb foglalkozástól s a tudományt harmad- vagy negyedrangu dolognak tartották. De hiszen ezt az idő természete hozta magával.

A XVII. száz története eddig kevés megszakítással a szabadságharcok sorozata. Azt a zászlót, melyre a nemzeti és vallási szabadság szt. igéi voltak kitörülhetlen betűkkel írva, e száz elején először Bocskay bontá ki, majd Bethlen Gábor lobogtatta, míg most ismét egy, bár tehetségben kevésbbé, de jóakarattal valóban méltó utóda vette kezébe. S újra fenlobogott a zászló diadalmasan, győzedelmesen. A szabadságharc foglalta el nemcsak a fejedelem, hanem a nemesség figyelmét is. A kedélyek forrongásában sietett mindenki a fejedelem táborába s ha a csatasíkról haza tért, a főgondot ifjainak inkább testi, mint szellemi nevelésére fordította.

Teleki Mihály sem részesülhetett a családnál valami kitünő nevelésben a tudományokat illetőleg. Apját hivatala béke idején a megye, háboruban a fejedelem számára köztötte le. Ezért, ha fel is tehetjük, hogy legalább az elemi ismeretekre nem mulasztotta el fiát megtanítani, de el kell ismernünk, hogy a 10—14 éves gyermek kiképzésében épen a harcias kor természeténél fogva nagyobb szerepet játszott a kópjadobás, czéllövés, lovaglás stb., mint a grammatika. Az előbbiekkal való foglalkozásban telhetett el Teleki Mihály gyermek és serdülő kora.

Ezalatt lezajlott I. Rákóczy háboruja. Az eredmény, az 1645. december 15-én aláírt linzi béke, biztosította a magyar nemzet alkotmányának és vallásának szabadságát s

1) Történelmi Adattár. II. k. 167. l. 2. jegy.

nagyban emelte Erdély hatalmát és tekintélyét.¹⁾ De az öreg fejedelem nem sokáig élvezhette a béke vívmányait, mert nagy terveit közepette, melyekről II. Rákóczy György alatt emlékezünk meg, hamar elhunyt,²⁾ gazdag és boldog országot hagyván fiának örökségül.

Az új fejedelem szerencsésen kezdette meg uralkodását; megnyerte mind a török, mind a német elismerését s apja nagyszerű eredményei után sok jót ígérhetett alattvalóinak. Az a fény, az a pompa, melyet kifejtett, az a szívélyes előzékenység, melyet mindenki irányában tanusított, udvarába csalta az erdélyi előkelők öregeit és ifjait egyaránt. Örömmel ragadta meg mindenki az alkalmat, hogy a fiát a fejedelmi udvarba vigye annyival inkább, mert épen a fejedelmi udvar volt az, mely a családi nevelés hiányait hivatásszerűleg pótolta s ennek eredményeit fejlesztette, tökéletesítette. Az a XVII. százbeli nemes ifju, ki külföldi egyetemekre nem mehetett, ha családjában nem volt, felsőbb kiképzés végett a fejedelmi udvart kereste fel. A Teleki család eddigi szereplése elég biztosítékot nyújtott arra, hogy Teleki János a fejedelem mellé adhassa fiát, a mi valószínűleg a negyvenes évek vége felé, körülbelül az öreg Rákóczy halála után, történetelt meg. Annyi tény, hogy Teleki Jánost, midőn fiát a Rákóczy udvarába bevitte, két ok vezette e lépésre: egyik, hogy fia hiányos szellemi ismereteket pótoltassanak, a másik, hogy fia a fejedelem szolgálatában rakhassa le emelkedése alapjait. Az udvar csakugyan mindkettőről gondoskodott: módot nyújtott az ismeretek szerzésére, ugyancsak az egyéni tulajdonok kitüntetésére is. A mi különösen az elsőt illeti, igaz, hogy nem felelt meg teljesen a követelményeknek, de hát elvégre is a hiányt úgy, a hogy pótolta.

Teleki Mihály, ki alig ment több ismerettel II. Rákóczy udvarába, mint a huszas években Kemény János a Bethlen Gáboréba.³⁾ két oly intézetet talált Gyulafehérvárt, melyek-

1) Szalárdi János Siralmas magyar krónikája. Kiadja Kemény Zs. b. újabb Nemzeti Könyvtár. Pest. 1853. 214—217. ll.

2) 1648. október 11-én. Szalárdi 235. l.

3) Kemény János Önéletírása (Kiadta Szalay László. Magyar Történeti Emlékek I. k.) 43, 44. ll.

ben szellemi kiképzéséről gondoskodhatott. Ezek egyike volt a Keresztury Pál magán iskolája, az u. n. „aulica collegium“, melynek azonban nem volt tanítványa Teleki, a mint ez Bethlen Miklósnak egy éles, de mindenesetre igazságtalan czélfázásából kitűnik.¹⁾ A másik tanintézet a Bethlen Gábortól pazar bőkezűséggel alapított „collegium Bethlenianum“ volt, a hol minden valószínűség szerint Teleki Mihály is tanulhatott. Ezen iskola nyilván ellentétben állott a Kereszturyéval, ez világias szellemű, az pedig szigorú, zárkózott s némileg népszerűtlen, bár híres férfiak tanítanak is benne. A tanulók száma sem volt annyi, mint a Kereszturyében, hol — úgy látszik — a gazdag főurak gyermekei tanultak, míg amott a kevésbé vagyonosokéi.

A Bethlenféle collegium népszerűtlenségét jórészt az idegen tanárok okozták, részint idegen nyelvők, részint saját-szerű viseletök miatt. Pedig a negyvenes években ugyancsak tudós tanárok tanítottak itt s bár a tanítványok leginkább egyháziak lőnek, feltehetjük, hogy Teleki is legalább pár évig itt tanult. A nagyevű tanárok elseje Bisterfeld, a híres természettudós, ki a matematikát és természettant tanította. Megemlítést érdemel még Piscator hittanár, továbbá 1648. utáni utóda Crispin János, azután 1653. óta Basire Izsák és Apáczai Cseri János²⁾ A mennyire Altstedtnek 1620-ban kiadott „Cursus philosophici encyclopaedia“ cz. műve mutatja, ebben a collegiumban több-kevesebb mértékben a tudomány minden ágát tanították.³⁾ Nem czélunk e helyen az egyes tudományszakok akkori tanítás módjáról szólni, de megengedve, hogy újabb kutatások nem döntik meg azon feltevést, hogy Teleki csakugyan itt tanult, legalább pár szóban meg kell említenünk a főbb tantárgyakat. A theologia most is a Melanchtonféle exegesis alapján állott, csupán a vitázó részszel (polemica) bővült meg. Ezenkívül tanították a bölcsészet három részét: a bölcsészeti előisme-

1) Bethlen Miklós Önéletírása (Szalay L. Magy. Tört. Eml. II. k.) 225. l.

2) Bethlen M. 238., 239. ll. — P. Szathmáry Károly, A gyulafehérvár—nagyenyedi Bethlen-főtanoda története Nagy-Enyed, 1868. 38., 39., 47. ll.

3) P. Szathmáry K. 38. l.

reteket, az elméleti és gyakorlati bölcsészettudományt.¹⁾ Ami a szorosán vett bölcsészetet illeti, a peripathetikusok és Aristoteles iránya volt általános. Cartesius és Cocceius csak most kezdtettek elterjedni. Olvasták Keckermann logikáját és Aristoteles excoptáit.²⁾ Az astronomia mellett astrologiával s a physikán kívül a mágiával is nagy előszeretettel foglalkoztak.³⁾ Bármily sokféle ismeretet is szolgáltatott ezen iskola, az udvarnál levő ifjak s így a Teleki kiképzésében is a főhelyet az udvar nyújtotta testi nevelés foglalta el, mely az ügyesség s a finomság iskolája volt.

Teleki a Rákóczy udvarába kerülvén, először inas volt, kinek állása a legalsó fokot képezte. Az erdélyi fejedelmi inas ugyanegy a franczia és a német udvarok garçonai, illetve pageival. Kötelességök mindenütt ugyanaz : teljesen eszközeik uraiknak és urnőiknek, lesik mozdulataikat, hogy még a legcsekélyebb és leghatalmasabb dologban is szolgálatukra legyenek ; lépten-nyomon követik urikat még utazásaikban is, segédkeznek öltözködésben, levetkezésben, evésnél, ivásnál, lovaglásnál stb., szóval mindenben, a mi csak a mindennapi életben előfordulhat. Figyelmök mindenre kiterjed, gondozzák uraik lovait, agarait, mihez hozzá szokni nem valami könnyű volt a kényes ifjaknak.⁴⁾

Hiába, de hát a kor megkívánta, hogy az ifju mindenhez hozzászokjék. Hiszen különben is régi igazság, hogy csak az tudja megbecsülni a maga állását, a ki már a nyomoruságos munkának olykor bizony keserü gyümölcsét is megízlelte. Erre pedig bő alkalmat szolgáltatott az inaskodás.

Ha az inas jól viselte magát, hamar jutott a következő fokra, melyen étékfogó nevet viselt. De ezen állás sem mentette fel mindenféle szolgálat alól, hanem mintegy folytatását képezte az inaskodásnak. Most már nem kellett annyi mindenféle aprólékos bajt végezni, hanem némileg fontosabb ügyek elintézésére is nyert megbízást. Testőre és titkára urának egy személyben; örködik ura felett nemcsak nappal, hanem még éjjel is, be lesz avatva ura titkaiba s

1) U. o. 39., 40. ll.

2) Bethlen M. I. 227., 228. ll.

3) P. Szathmáry K. 10. l.

4) Nem ok nélkül pauaszködik Kemény I. 49., 50. ll.

bizalmas meghagyást kap egyik-másik urnál ura nevében intézni el valamit. Kötelessége egyik másik inasra szigoruan felügyelni, továbbá a vallásban, erkölcsben jó példával járni elől. Erre az utóbbira nemcsak nálunk, hanem másutt is nagy figyelmet fordítottak, mi kétségtelen jele volt annak, hogy a lovagi szellem még a XVII. századra is erősen rányomta a maga bélyegét.¹⁾ Valljuk meg, hogy ez a szellem megnemesítette a XVII. százat s megtanította az ifjút, hogy a harcok vad viharai között is, midőn a személyes küzdelemben a hősi bátorság értékét is csökkenti a létfenntartás kérdése, őrizze meg s hiven ápolja szívében a vallás és erkölcs eszméit. Ebben az állásban nyílt legtöbb alkalom, hogy a hét szabad művészet mellett — mert a tudományokban is megfelelőleg haladt előre — a hét nemes szenvedélynek (lovaglás, uszás, vivás, vadászat, sakkjáték, zene és verselés) is áldozzon.²⁾ Ily módon mintegy tetőpontját érte el a karöltve haladó testi és szellemi nevelés. Nem adtak nagyon sokat a szellemiből, de a kor szükségéhez képest annál többet a testi nevelést illető tananyagból s e két különböző tanulmányág összekapcsolója volt a vallás és erkölcs eszméjének ápolása és fejlesztése. Ismerjük el, hogy a kor, mely ilyen nevelést tudott adni, igazán tudott jó hazafiaikat is nevelni, olyanokat, kiknek sorából jelesebbnél jelesebbeket látunk a történet színpadára lépni.

Még csupán egy fokozat volt hátra, hogy az ifju képzése betetőzést nyerjen, mielőtt a nyilvános életbe lép. Ennek elnyeréséért valami jeles tettet kellett véghezvinni, vagy békében, vagy háboruban, mivel ezen állás igen diszes volt. A kitüntetés e fokán másutt lovagnak, nálunk főember szolgájának nevezték az ifjút.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a főember szolgájának kötelességeit és hivatali állását egykoru forrásból tudjuk megállapítani. Fenmaradt ugyanis az I. Rákóczy szabályozta udvari rendtartás „*Aulica ex instructio-nibus summis aulae Rákócizianae officialibus datis constantia*“ cím alatt.³⁾ Innen látjuk, hogy a főember szolgálai az

1) P. Szathmáry K, 15. 16. l.

2) U. o. 16. l.

3) Rummy Károly Gy -*Mommenta Hungarica*. Pest 1807. I.k 815. sk. II.

inasokkal, étekgókkal együtt az udvari kapitány hatalmá alá rendeltettek,¹⁾ Ez a rendtartás jámbor és józan életet, tiszta és őszintes magatartást, mindenkivel szemben nyájasságot kíván a főember szolgálaitól. Sőt megköveteli, hogy viselők mindenben példás legyen. „Ugy viseljék mind magok böcsületit — mondja e rendelet —²⁾ mind a mi méltóságunkat előttök, hogy az udvarunkban levő s nevelkedő ifjúságunk tüköri és példái lehessenek“. Továbbá kötelességökké teszi, hogy mindennap reggel és este ketten-hárman a fejedelmi belső, audienciás házba menjenek s rend szerint ott tartózkodjanak „a bejáróktól illendő respectusok lévén“. A fejedelem udvarába menő főurakat fogadják, velök beszédbe bocsátkozzanak s mindig készen legyenek a fejedelem bármiféle parancsainak a teljesítésére. Ők kísérik figyelemmel az inasokat és étekgókat s még a legcsekélyebb kihágásokról is pontos jelentést tesznek. Ugy látszik, hogy már nagy bizalomnak örvendenek, mert a fejedelem asztalánál is helyet foglalhatnak.³⁾ Így a főember szolgálja bő alkalmat talál arra, hogy — mint mondani szokás — társadalmi csiszoltságot nyerjen. Eddig csak a fejedelemmel tudta magát minden oldalról megismertetni, most pedig a békés tanácsosoknak és hadi tiszteknek megmutathatta képzettségét. Ez a leghatalmasabb ösztönzés volt a tehetségek kifejtésére, a gyengébbeket fejlesztette, az immár csaknem tökéletes kiképzést tökéletesítette. Ha az ifju, mielőtt az életbe kilépett, kifogástalan magaviseletével és előhaladásával most megtudta nyerni a fejedelem és a főurak kegyét, akkor haladása már jó eleve biztosítva volt.

Az inas, étekgó és főember szolgájának állása voltak a fokok, melyeken a fejedelmi udvarban nevelkedő ifjunak egymás után haladnia kellett.⁴⁾ Az elsőben a nyomoruság s mindenféle apró-cseprő baj türelmes elviselése, a másodikban a testi és szellemi ügyesség, a harmadikban a főrendekkel való helyes társalgás elsajátítása voltak a legfőbb eredmények.

1) Romy K. Gy. I. K. 185, 186. II.

2) U. o. 191. I.

3) Romy I. K. 190., 192. II.

4) Hasonlóképen haladt Kemény János Péter nevű bátyja is. Önéletírása 8. I. —

É fokozatokon haladt Teleki is és valószínű, hogy későbbi összeköttetései alapjait jórészt ekkor vetette meg. Erre annál nagyobb szüksége volt, mert — a mint adataink mutatják — apját 1649. vagy 1650-ben elveszítvén,¹⁾ teljesen saját erejére kellett támaszkodnia. Ő valóban pusztán saját erejével küzdötte fel magát arra a polczra, melyet elfoglalt. Sajnálattal kell azonban kijelentenuünk, hogy az adatok hiánya miatt ekkori szerepléséről keveset mondhatunk positive, hanem e helyett a szórványos kevés adatból kell következtetnünk.

Ilyen adat pl. az is, hogy Teleki II. Rákóczy György testőr kapitánya volt. Valószínű, hogy e diszes hivatalt a lengyelországi hadjárat előtt nyerte el s hogy 23—24 éves ifju ily hamar és ily korán felemelkedett, arra magyarázatul a moldvai és havasalföldi hadjáratok szolgálnak, melyek közül legalább egyikben, ha nem is mind a kettőben, okvetlenül részt kellett vennie.

Rákóczy mind a két hadjáratba mintegy akaratlanul vonatott be. A moldvai hadakozás oka Chmielniczky Bogdán kozák hetman volt, a ki már régóta háboruban állott a lengyelekkel. De a hosszú harcok is kevés reménynyel biztatták, hogy a független Kozákország eszméjét megvalósíthassa. A ravasz hetman diplomáciával akarta megnyerni, mit fegyverrel kivívnia nem sikerült. Szabadulni akart a lengyel fenhatóság alól minden áron. Azonban hiába járatta követeit a fejedelemmél, be kellett látnia, hogy ezt nem tudja belevonni a játékba. Egyet fordított tehát a dolgon: végig pusztította Moldovát s erőszakosan kényszeríté Lupul vajdáját, hogy leányát Timus fiának eljegyezze s midőn 1652. szept. 1-én a menyekző is megtartatott, a vajdával kezdett terveket kovácsolni. Terveik ugyan messzire mentek; nem elégedtek meg, hogy Máté elüzésével Timust akarták a havaselvi vajdaságra emelni, hanem mind a portán, mind Magyarországon a Rákóczy megbuktatásán kezdettek dolgozni.²⁾ De mindez nem maradt titokban a fejedelme

1) II. Rákóczy György ezen időben nevezte ki Gynulai Ferenczet zarándi főispánná. Szalárdi 253. l.

2) Részletesen erről Szilágyi Sándor, II. Rákóczy György (Tört. Életrajzok, Budapest 1891. 61—68. 88., 91. l.)

előtt, ki ezután nem nézhette összedugott kézzel. Már korábban megnyerte a beleegyezést a Lupul elüzésére, de ezt Lengyelországra való tekintetből, mely t. i. Moldva felett felsőbbbségi jogot szeretett gyakorolni, mind eddig nem érvényesítette. Most azonban eljött erre az idő. Igazolta előre eljárását a lengyeleknél s a menekülő Lupul helyébe Stefán Görgiczét emeltette Kemény János által a vajdai székre. A szerencsétlen, de sorsára méltó vajda tragoediájának csak utolsó felvonása volt még hátra. Kozák segélyhadakkal kísérté meg trónja visszafoglalását, de Szucsava elfoglalása 1653. októberben véglegesen eldöntötte sorsát.¹⁾

Ha e hadjáratban nem is vett részt Teleki, nagy a valószínűség, hogy ott volt a másikban. A moldvai háború sikere nagyon emelte Rákóczy ambícióját. Nem nagy áldozattal sikerült oly eredményt elérnie, mely terveiben nem jelentéktelen szerepet játszott. Erdély története ez ideig akkor szokott kiemelkedni, midőn fejedelme, bár vele szemben úgy a török, mint a német szerették néha-néha fenhatóságukat éreztetni, elég erélyes volt arra, hogy a két oláh vajda felett felsőbbbségi jogát gyakorolja. A szerencse kedvezéséből sikerült is ez Rákóczynak. Talán a sors akarta úgy, hogy a sikerei miatt elbizakodottat annál mélyebben taszítsa a lengyel háború által megásott sirba.

Máté havaselvi vajda még az öreg Rákóczyval jó viszonyban állott. Természetes, hogy a fiatal Rákóczy e viszonyt még szorosabbá akarta tenni, a mibe Máténak 1654. április 19-én bekövetkezett halála sem akadályozta meg. A véletlen úgy akarta, hogy az új vajda neki köszönje trónját. Serbán Konstantin, Radul vajda fia, alig foglalta el székét, már is erős megpróbáltatásnak lett kitéve. A személyek, kik a vajda hadainak a zömét képezték, midőn az új vajda elbocsátó rendeletét vették, megtámadták a városokat s pusztítva, rabolva kóboroltak szerte-széjjel, sőt hogy kicsapongásukat fokozzák, Heriza Voruikot tették meg vajdának. Rákóczy maga vezetett hadat ellenök s 1655. június 26-án

1) Szilágyi S. 91—92. II. — Trausch. Chronicon Fuchsio — Lupino — oltardinum. II. K. 52. 1.

szétverte táborukat Ploest mellett, Konstantint pedig visszahelyeztette.¹⁾

III.

Már az öreg Rákóczy aspirált a lengyel trónra s annak idején meg is tette volt ebben az ügyben a kellő lépéseket IV. Ulászló lengyel király uralkodásának utolsó éveiben dühösen folyt a lengyel—kozák háboru. A hatalmas kozák hetman Chmielniczky Bogdán egyenesen az öreg Rákóczyval szövetkezett a végett, hogy együtt küzdjenek a lengyel republica ellen. De nem közös cél vezette őket; Rákóczy a lengyel trónt, a hetman pedig országa függetlenségét akarta megnyerni. A terv az volt, hogy Ulászló halála után a lengyel dissidensek szövetségében törjenek be hadaikkal s valósítsák meg céljaikat. Jó formán meg sem állottak Lengyelországban a dissidensek megnyerésére küldött erdélyi követek, a fejedelem már haldokolt s Chmielniczky emberei, kik a támadásra hoztak felszólítást, már a ravatalon találták. A fejedelem korai halála miatt minden terv dugába dült. Az új király János Kázmér már 1649. január 17-én megkoronáztatott minden nehézség nélkül s úgy látszott, hogy ezzel minden további kombinációnak vége szakadt.²⁾

Pedig most jött a java. Az új király alig ült a trónra, tiltakozott az ellen, hogy Krisztina svéd királynő utóda Károly Gusztáv legyen. Ez volt forrása annak a nagy háborunak, melybe a fiatal Rákóczy is belekeveredett. Károly ugyanis hadüzenettel felelt, 1655. júniusában megindította harczedett hadait, s egyuttal Vellinget küldötte Rákóczyhoz, hogy egyelőre ennek semlegességét biztosítsa. A mikorra a követ Erdélybe megérkezett, már földönfutó volt a lengyel király, országa rövid idő alatt Károly hatalmába került. Ugy látszott, hogy a svéd király egyedül akarja folytatni a harczot, mert mindedig nem szólitotta fel Rákóczyt a szövetségre. Annál többet tett a szerencsétlen lengyel republica,

1) Bethlen János, *Rerum Transylvanicarum libri IV. continens resgestas principum eiusdem ab anno 1629. usque ad annum 1663. 1663. kiadás. 33., 34. II.*

2) Szilágyi S. 44—46. II.

mélynek ez idő szerint csak a tatárok voltak nyílt barátai. Egyre-másra küldözgette követeit az erdélyi fejedelmi udvarba segítségért, de a fejedelem csak huzta-halasztotta a dolgot s hadi erejét készítette, mintha arra számított volna, hogy a svéd király előbb-utóbb szövetségre szólítja fel. Ettől várta fényes ábrándjai megvalósulását.

Némi kilátást hozott erre az 1656. év. Károly szerencsesillaga hanyatló félben volt; a lengyelek kezdtek magokhoz térni, az orosz, holland, dán hatalmak magatartása egyre fenyegetőbb szint öltött. De ő célját, mi Lengyelország felosztásából állott, el akarta érni s azért megfejtethő, hogy Rákócznak a szövetség fejében némely területekkel együtt a királyságot is felajánlotta. Ez perczig sem habozott az ajánlatot elfogadni; 1656. november 20-án Kolozs-Monosoron aláírta a szövetségszerződést úgy a svédde, mint a kozákkal.¹⁾ Mindezt a porta és a bécsi udvar tudta és beleegyezése nélkül tette s így csak önmagát okozhatta e meg gondolatlan lépése következményeiért. Elvakították eddigi nagy sikerei, el családja nagy gazdagsága, de mindez nem tudta megakadályozni, hogy Erdélyre azután be ne következzenek a siralmas napok.

Teleki Mihály, mint testőrkapitány, maga is ott volt abban a hadban, mely a mármarosai Visken egybegyűlvén, 1657. január 18-án Lengyelországba indult. Bár mindnyájan nagyon vonzódtak fejedelmökhöz, szívöket önkénytelen borzalom fogta el, midőn a magas hó borította hegyeket látták magok előtt. Az erdélyi hadsereg szine-virága indult el, hogy nagy része a mostoha időjárásnak és a harcznak esvén áldozatul, csak gyenge töredékek jussanak haza. Mindjárt a kezdet kimondhatlan bajt és nyomoruságot hozott a fejökre. Az idő hirtelen meglágyult, a nagy mennyiségű hótömeg olvadozni kezdett, a patakok és a folyók kiáradtak. De pár nap mulva szörnyű hideg lett, megfagyott minden; százával hullott el ember, állat, mielőtt az ellenség földjét meglátta volna. A nyomoruság még fokozódott. Nagy hó esett; egész csapatokat kellett kiküldeni, hogy a seregnek utat csináljanak. A nehéz társzekereket, ágyukat mind úgy kellett

1) Szilágyi S. 156. s. köv. II. — Szalárdi 290—297. II.

csigán kötéllel felvonni a szegény katonáknak.¹⁾ Mennyi szenvedést kellett kiállani mindenkinek; jutott belőle bőven a fejedelemtől elkezdve egészen az utolsó székely pixidariusig. Rákóczy is úgy tett, mint hajdan Hannibal, ember nem járta utakon, zord időben vezetvén hadait, csakhogy a kettőjük által elért eredmény össze sem hasonlítható.

Kimerülve, elcsüggedve ért a had a havasok lábához a lengyel földre. A lengyel had nem mutatkozott, a főerő — mintegy 30.000 ember — Danczig mellett táborozott, csak Krakkó alatt volt mintegy 5—6 ezernyi had. Eddig tehát semmi ellenállás, de a lengyel dissidensek csatlakozása is, mit Rákóczy remélt, elmaradt, miután köztudomású lett, hogy a fejedelem a királyság elnyeréséért fogott fegyvert. Február 2-án érkezett meg az erdélyi had Strybe, 7-én Podolinba, hol a kozákokkal egyesült, s mintegy 10,000 főre növekedvén, Krakkó felmentésére sietett; útközben meghódoltak Lemberg, Przemysl városok. A fejedelmet hiába akarták feltartóztatni Szelepcsényiék, mint a császár követei; de ha nem végezhettek nála, végeztek azokkal a lengyelekkel, a kik titokban vagy nyíltan az erdélyi fejedelemmel rokonszenveztek. Elidegenítették valamennyit Rákóczytól s ez egyelőre elégséges eredmény volt. Az erdélyi had a kozák és oláh csapatok kíséretében márczius 28-án ért Krakkó alá. Eddig jó formán semmi ellenállás nem mutatkozott, legfeljebb itt-ott ha volt némi csete-paté. De a lengyelek sem jöttek meghódolásra, hanem erélyes ellenállásra készültek.

Rákóczy pár nap mulva páratlan fényvel tartotta meg bevonulását a fővárosba s csupán ennek elfoglalásában találjuk meg az okot, a miért télviz idején vállalkozott a roppant terhekkal járó hadjáratra. A fejedelem birtokába vevén a fővárost, azt hitte, hogy tul esett minden bajon, pedig feje felett más terhes fellegek kezdettek tornyosulni. A porta rettentő dühös lett, a mint a Rákóczy elmeneteléről értesült, mely tudta és engedélye nélkül történt. Fenyegető levelet íratott Rákóczynak s ezzel Török János lóhalálában sietett a fejedelem után, mert a porta kimondotta a döntő szót, hogy ha az a hadjáratról vissza nem tér, trónját veszíti.²⁾

1) Szalárdi 298., 299. ll.

2) U. o. 300—302. ll. — Szilágyi S. 178—181. ll.

Felindulását mutatta az is, hogy alig érkezett meg Konstantinápolyba Rákóczynak Krakkóból küldött követe, azonnal a szomorú emlékezetű Jediculába záratta az erdélyi kapitálával együtt.¹⁾

Török János már nem találta Krakkóban a fejedelmet, mert ez alig pár napi időzés után, miután Bethlen János alatt őrseget hagyott hátra, tovább sietett, hogy a svéd királylal egyesüljön. Ez meg is történt Moidlbosicz mellett. Az erdélyi és a svéd uralkodók ismét megújítják tényleg is a szövetséget, mint elődeik tették 10—13 évvel ezelőtt, de jóval más körülmények között. Egy I Rákóczy György, ragaszkodva a halhatatlan Bethlen Gábor politikájához, nem mulasztotta el a török szándékai felől tisztában lenni akkor, midőn nagy vállalathoz fogott; fia pedig azt hitte, hogy apja sikerei, valamint az ő általa eddig kivívott eredmények elég biztosítékot nyújtanak arra, hogy a lengyel hadjáratot a svédvel szövetségben megkezdhesse. Ezzel magára, de nemcsak magára, hanem szerencsétlen hazájára hitta fel a török boszuállítását.

A fejedelem Chmielovnál táborozott hadaival. Egymást érték az ünnepélyek az erdélyi-svéd barátság jeléül s az egyszerű testőrkapitánynak Telekinek bő alkalmá volt látni, mennyi mind ebben a valóság, mennyi a színlelés. A lengyelek óvatosan kerültek minden összezapást; mintegy előre várták a döntő pillanatot, midőn a szövetségesekre csapást mérhetnek. S ez idő nem is sokáig késett.

Az egyesült erdélyi és svéd hadak április közepén átkeltek Zavichostnál a Visztulán s a lengyelek üldözésére indultak, de ezek annyira visszahuzodtak, hogy amazok jó formán azt sem tudták, merre van az ellenség. Azt hitték, hogy Brzest alatt találják, pedig bent az országban Kame niczk és Sandomir alatt táborozott. A szövetséges fejedelmek azt a hibát követték el, hogy már előre megosztzkodtak azon az országon, mely csupán látszólag volt az övék. Rákóczy pedig még abba a nagyobb hibába is beleesett, hogy nem igyekezett Károlyt szorosabban csatolni magához. Javában ostromolták az erdélyi és svéd hadak Brzest városát,

1) Szalárdi 303. l.

midőn Károly azt a hirt vette, hogy III. Fridrik dán király beütött országába. Ügyes sakkhuzása volt ez a német császárnak: megosztotta a szövetség erejét, hogy így közvetve sujtsa ennek egyik tagját, a jobb sorsra érdemes Rákóczyt. Mert a midőn a dán beütés megtörtént, Rákóczy sorsa már el volt határozva; a szövetségeselek együttes működésének a napjai már csak rövid időre terjedtek. A svéd király csakhamar elvált s Rákóczy mellett visszamaradt hadai is Varsó elfoglalása után elhagyták a fejedelmet.¹⁾

A boldogtalan fejedelem egymagára maradt. Idegen ország közepében, minden nagyobb segítség nélkül, nem sok jót remélhetett attól az ellenségtől, mely azalatt, míg ő foglaltatott, saját elhagyott, védtelen országába ütött s az ország java részét iszonyu dúlás és pusztítás között járván bc, a békés hajlékok elpusztult, kormos falaira irta fel: „Vicem pro vice reddam tibi princeps inique! Superbos sequitur ultor et ipse Deus.”²⁾ Egy ideig még előre haladt, de midőn a kozák hadak is lassankint elszakadoztak tőle, kénytelen volt belátni, hogy önvédelméről kell gondoskodnia. De már késő volt minden. Teljesen el volt hagyatva kifáradt, csüggedt népével, míg a lengyelek fris erővel nyomultak előre négy hadoszlopon Potoczki, Lubomirszki, Wisniowieczki és Sapielha vezérlete alatt, másfelől peoig a tatár khán is közelednt töméntelen hadaival. E végszükség kényszerítő hatalma alatt nem tehetett mást, mint hogy alkudozásba bocsátkozzék a lengyel vezérekkel s elfogadja a julius 27-én megkötött czarni-ostrowi sulyos békét, kötelezván magát, hogy a lengyel királyt és a respublicát követséggel kérleli meg, felbontja a svédekkel és kozákokkal kötött szövetséget, szükség esetén segedelmet ad a lengyeleknek, a tatár khánnak és a vezéreknek ajándékot küld, hadi kárpótlásul 1.200,000 frtot fizet, szabadon engedi a foglyokat, kibocsátja kezéből a kezeseket és az elfoglalt várakat, visszaadja az egyházi javakat, elköldi maga mellől a kozákokat.³⁾

De e lealázó békefeltételek elfogadása által sem tudta megmenteni hadait. A szerződés részletesebb pontjai szerint

1) Szalárdi 307., 308. II. — Szilágyi S. 186—192. II.

2) Szalárdi 312. I., a beütést részletesen U. o. 305—313. II.

3) Szalárdi 319. I.

lengyel hadak kísérték a fejedelmet seregével együtt. Azonban a lengyelek nem elégedtek meg a kölcsön előbbi visszafizetésével, hanem egészen tönkre akarták tenni a fejedelmet: egyenesen a tatár khán közeledő hadai elé vitték. Némi szerencse volt a szerencsétlenség közepette, hogy az erdélyiek erről az áruló tervről még jókor értesültek, különben az egész hadat fejedelmestől együtt elfogták volna a tatárok. A fejedelemnek választania kellett: vagy elmenekül kevesed magával, vagy ott marad seregében, hogy akár a harczi sikon találja fel a hősi halálát, akár a rabság esélyeit vállalja magára. Ő az előbbit választá.

Nem hiába volt már jó eleve annyi omen, annyi kisebb-nagyobb szerencsétlenség,¹⁾ mert a mily nagy reményekkel kecsegtetett a lengyel hadjárat, épen oly balul ütött ki. A királyi koronáról álmadozó fejedelem, mint bujdosó menekül, mialatt 4—5 ezernyi²⁾ hadát elfogja és keserves rabságba hurcolja a tatár.³⁾ A kevesek közt, kik a szerencsétlen fejedelmet kísérték, mert ez néhány főuron kívül (gr. Rhédei László, Petki István, Bakos Gábor, Mikes Mihály, Gyulafi László, Kapi György, Ébeni István, Bánffy Dénes, Bethlen Farkas, és Gergely, Szentpáli János, Rhédei Ferencz, Bánffy Kristóf) alig pár száz harczust vett maga mellé, ott találjuk Teleki Mihály testőrkapitányt is.⁴⁾ Hivatalából kifolyólag hiven követte urát akkor, midőn ez hatalmas volt, de mellette maradt ezután is.

1) Bethlen I. Rer. Trans. 41, 42. ll.

2) Ennyire teszi Kemény I. 506—514. ll.

3) Kemény I. 506—514. ll.

4) Szalárdi 329. l.

II. Rákóczy György és Kemény János zászlói alatt.

(1657—1663.)

I.

Ha egy pillantást vetünk Teleki Mihály eddigi szereplésére, hűségének, ragaszkodásának látjuk a jeleit; hiven követte mindenhová urát, osztozott a kevés dicsőségben s az annál több nyomoruságban is. De hűségének, ragaszkodásának akkor adta legszebb jeleit, a mikor ezernyi veszély között is megmaradt ura mellett.

A lengyel hadjáratban fájdalommal kellett tapasztalnia, hogy néha a legjobb szándék is, ha a tervei megvalósítására szükséges eszközöket elhibázza, mennyire kudarcot vall. Tapasztalatai gyarapodtak, emberismerete bővült. Mikor azután Rákóczy felvette az élet-halálharcot, akkor is mellette maradt. Azt a kis hivatalt, melyet ekkor elfoglalt, egész lelkesedéssel töltötte be; örömet vállalta magára ura bárminő megbizását. Igen, mert Rákóczyban a nemzeti szabadság hőst s azon eszme megtestesítőjét látta, mely a mind inkább nyomasztó török uralom alól akarta felszabadítani Erdélyt. Nem tagadhatjuk, hogy e tántorithatlan ragaszkodásával némileg önmagát is akarta emelni, ámde ez a szándék alsóbb rendű szerepet játszott. Nem a kalandort kell benne látnunk, hanem a büséges barátot. Hiszen ha kalandor lett volna, akkor Rákóczy bukása után a győztes párthoz csatlakozott volna, a hol mindenesetre könnyen ígérhetett magának fényes hivatalt. De ő nem volt kalandor; Rákóczyhoz vonzódott, mert tisztelte, szerette benne az egyént, de még jobban az eszmét. Az egyén ugyan elbukott, mert ha nem hajlott, törnie kellett, mint a viharban a százados tölgynek, ám azért az eszme megmaradt, zászlója a Kemény János kezében ismét fellobogott. Teleki pedig perczig sem

volt hűtlen következetességéhez, e zászló alatt szolgált mindaddig, a míg csak lehetett.

Teleki szereplését a lengyel háboru végéig s innen Kemény János halála utánig a hűség, a tántoríthatlan ragaszkodás jellemzi. Az ifju csak az elvet, csak az eszmét látta s ragaszkodott is hozzá, míg csak lehetett; nem kutatta azonban ennek létjogosultságát, illetőleg azt, vajjon megvalósítható-e vagy sem. Rákóczy és Kemény alább részletezendő küzdelmeit általában, azon törekvés jellemzi, hogy függetlenítsék Erdélyt a török uralom alól. Ámde ugyanekkor megfélelkeztek egy Bethlen Gábor, egy I. Rákóczy György politikájáról, melynek egyik sarkalatos alaptétele épen a török barátság fentartásában állott. E politika megváltoztatására még nem jött el az idő; a török elég hatalmas volt arra, hogy ellene támadó alattvalóját szigoruan megfenyítse, míg más részről a német, kihez e küzdelemben fordultak, csak huzta-halasztotta a dolgot a nélkül, hogy tényleg tett volna valamit érdekökben.

Az eszme — Erdélynek a portától való teljes függetlenítése — általánosságban nem volt megvalósítható, de nem még részleteiben sem, ha azon eszközöket tekintjük, melyek a kivitelre rendelkezés alatt állottak. Rákóczy nem a németre támaszkodott, hiszen ez ellensége volt, ha nem is támadta meg nagyobb erővel, hanem saját erejére, magyarhoni és erdélyi birtokaira s barátaira. Sem egyik, sem másik nem volt elégséges a porta rettentő hatalma ellen; buknia kellett. Sorsának osztályosa Kemény János egyenesen a német pártolásával és segítségével veszi fel a küzdelmet. De a bécsi udvar cserben hagyja; neki is buknia kellett. Mind a kettőben Erdély két, jobb sorsa érdemes fedelme veszett el. Az eszme, melyért vérökkel áztatták hazájok földjét, szép volt, magasztos volt, azért ők mindig a történelem elismerésére számíthatnak; csak részben éri gáncs őket, hogy az eszme megvalósításának létjogosultságát s az erre szolgáló eszközök gyarlóságát ideje korán be nem látták. Ime, minő volt a cél s milyenek voltak az arra szolgáló eszközök. S ha a vezéreknek megadjuk az elismerést, ismételen meg kell adnunk Telekinek is. Az ő érdemeiből mit sem von le az, mit fentebb említettünk. Ra-

gaszkodását és szigöru következetességét tisztelnünk kell. Tárgyalásunk folyamán látni fogjuk, hogy mint fejlődnek, alakulnak, idomulnak e jellemvonások, a midőn a diplomata kezd előtérbe lépni.

Ezen általános jellemzés után, mielőtt Rákóczy küzdelmeiről szólunk, miután Telekinek egy igen fontos lépése történt ekkor, helyén valónak tartjuk itt megemlíteni. E fontos lépése házassága volt.

A család alapítása nagyon lassan ment. Jegyese Torma Julia a menyegző előtt halálozott el, első felesége pedig pekrovinai Pekri Zsófia rövid hat hónap mulva elhalt.¹⁾ Két első lépése tehát nem sok jóval kecsegtette, de annél szerencsésebb volt a harmadik. Vér György volt az, ki Teleki családi életét leánya hozzáadásával boldoggá tette. Vért és Telekit személyes ismeretség, jó formán barátság kötötte össze, mindketten hü szolgálai lévén Rákóczynak. De az ismeretség még régebbi időből származott. Vér György apja szintén György, az öreg Rákóczy alatt volt jenői kapitány s a fiatal Rákóczy uralkodásának az elején halt el.²⁾ Mint-hogy pedig Teleki Mihály apja János is zarándi főispán és jenői várnagy volt, a két család jó ismeretségben, barátságban állhatott egymással. Az ifju belényesi Vér György is Teleki apósa hü Rákóczypárti. Többször kitüntette magát, mint a fejedelem derék tisztje s érdemei jutalmául jenői kapitánynak is kineveztetett 1658-ban, de mielőtt Jenőbe ment, ezt már elfoglalta a török.³⁾ Ennek a Vér Györgynek és Bessenyei Annának volt a leánya Judit, Toldi Miklós özvegye, ki Telekit boldogította s idő folytán 13 gyermekkel ajándékozta meg.⁴⁾ Mint hü feleség osztozott ura sorsában s lett gondos, szerető családanya.

Telek most már övéiért küzdött, a szabadság lobogói alatt. Azt a munkásságot, melyet ezután Rákóczy és Kemény alatt kifejtett s mely fiatal kora daczára sem volt jelenték-

1) 1658-ban; úgy látszik, hogy ebben az évben, vagy a következő elején vette el Vér Judithot. Szalárdi, 431, 432. ll.

2) Szalárdi 243, 253. ll.

3) U. o. 410. l.

4) Nagy Iván, Magyarország családai XI. k. 81. l.

telen, fokozta szerető feleségének a részvéte, meleg érdeklődése s annak olykor keserü gyümölcseit megédesítette a gyöngéd házi asszony.

II.

Teleki s a többi, a fejedelem kíséretében levő urak aug. 8-án értek Ecsedre, — mindnyájan szomoruan, elcsüggedve, kiki sietett haza, hogy övéit megörvendeztesse s vigasztalja azokat, kik fogságba került apáikat, testvéreiket, rokonaikat siratták. Telekit hivatala és személyes vonzalma a mélyen levert fejedelemhez csatolták; ott maradt mellette, hogy segedelmére legyen hűséges szolgálatával abban a titáni harcban, melyet a fejedelem annyi önfeláldozással és hősiességgel folytatott. Nem czélunk s nem is tartozik feladatunk körébe, hogy e küzdelem részleteit ismertessük, csupán annyira terjeszkedünk ki tárgyalásunk folyamán, a mennyire a szükség kívánja.

Még jó formán meg sem pihent ide haza Rákóczy, midőn aug. 21-re gyűlésbe hívta össze az ország rendeit Szamosujvárra. A fejedelemnek nem volt elég a lengyel hadjáratok alkalmával szerzett szomoru tapasztalatok egész sora, hanem most azt is kelle látnia, hogy a rendek egy része elhidegült tőle.¹⁾ E körülmény épen a porta malmára hajtotta a vizet. Hiszen itt a szegény fejedelem feje fölött már régen pálczát törtek, csak a kedvező pillanatot várták, hogy fejére zudítsanak ezernyi bajt. Eddig is egymást érték a basák és a tatár khán levelei, melyek a fejedelem letételét sürgették; most megjött a szigorú szultáni fermán is. Mit tehetett Rákóczy? Nemzete jórészt elfordult tőle, a szultán pedig, ki Erdély sorsa felett mindig szeretett rendelkezni, letevését parancsolta. Engedett tehát a körülmények kényszerítő hatalmának; az október 27-i gyulafehérvári országgyűlésen lemondott a fejedelemségről. A rendek oly feltétel alatt fogadták el lemondását, hogy visszahelyezése ügyében minden lehető elkövetnek a portán s az új fejedelmet is azon kikötéssel választják meg, hogy a porta megengesztelődése esetén Rákóczy javára lemondani

1) Szalárdi 331—338. II. — Szilágyi S, 198, 199. II.

tartozik. Uj fejedelemmé Rhédey Ferenczet választották meg.¹⁾ Az immár leköszönt fejedelem Gyaluban vonta meg magát hiveivel együtt, hogy bevárja ügye további fejleményeit, de azzal az erős elhatározással, hogy trónja visszafoglalására minden erejét felhasználja. S a szerencse kedvezni látszott: Telekihez hasonlóan, ki hűségesen oldalánál volt, többen maradtak hivek, Nagyvárad, Szamosujvár és Jenő őrségei pedig nem tették le a hűségüket az új fejedelemnek, mi nem kis zavart okozott országszerte. A török mindenképen hasznot akarván hajtani e zürzavarból, Jenőt kezdte kívánni. Alig kételkedhetünk, hogy Rhédey, a mennyire csendes ember volt, nem állott volna ellen a török követeléseinek, csak Erdély nyugalmát biztosítsa. De Rákóczy, bár lemondott, nem nézhette nyugodtan a dolgot, részint mivel a jenőiek hivek maradtak, kiket megvédelmezni kötelességének tartotta, részint mert ezen alkalmat fel akarta használni elveszett méltósága visszanyerésére. Ezért felvette a fejedelmi czímet s alkalmas egyén után nézett, ki által tudassa a már-már csüggedő jenőiekkel, hogy életben-halálban sorsuk kölcsönösen egybeforrott.²⁾

Nem nehéz eltalálnunk, hogy e választása egyik leg-hűségesebb emberére Teleki Mihályra esett.³⁾ Szalárdi, ki ezen adatot fentartotta, azt jegyzi meg, hogy Teleki „utolban váradi lovas hadnagy volt“. Miután pedig minden valószínűség szerint Teleki ekkor testőrkapitány lehetett, ebben az állásban nyilván a lengyel hadjárat előtt lehetett ámbár Szalárdi ezután is többször csak mint lovas hadnagyot említi, mi azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy már magasabb tisztséget is viselt.

Teleki Jenőn volt egészen 1658. szeptember 2-ig, a mikor t. i. a város a török hatalmába került. Itt volt vele édes anyja is és itt kötött meg első házassága is.⁴⁾ Itt iparkodott előmozdítani Rákóczy érdekeit, a mennyiben állásánál fogva mint lovas hadnagynak erre alkalma és tere nyílt. Az itteni tartózkodását csak annyiban szabad a

1) Bethlen I. 44, 45. II — Szalárdi 338, 339. II.

2) Szalárdi 346. I.

3) U. o. 347. I.

4) Szalárdi 431, 432. II.

szó valódi értelmében vennünk, hogy Jenő körül lévén családi birtokai, leginkább ebben a városban lakott s akkor ment a fejedelem udvarába, a midőn szolgálatára szükség volt. Az ebben rejlő látszólagos ellenmondás megczáfolására legyen szabad felhoznunk, hogy később is, midőn Várad elfoglalása után édes anyjával és feleségével Váradra kerül, innen tesz több alkalommal hűséges szolgálatot a fejedelemnek.

Midőn Rákóczy a Jenő ügyét magáévá tette, ekkor már mindenki tisztában volt azzal, hogy Rhédey fejedelem-sége aligha nem pünkösdi királyság. Rákóczy támaszkodva a hajduságra¹⁾ s a székely székekre,²⁾ felszólította az erdélyieket, hogy szabadságuk megvédésére melléje sorakozzanak, mint törvényes fejedelmök mellé. Nem hallgatva az 1658. január 9-én megnyílt országgyűlés kérésére, hirtelen Medgyes alatt termett hadaival s a megszorult rendek elismerték fejedelmöknek, csak azt az egyet kötvén ki, hogy a török ellen nem harczol.³⁾

De Rákóczynak esze ágában sem volt ezen utolsó pontot megtartani. Bár a moldvai és havasalföldi vajdákra nem támaszkodhatott,⁴⁾ mégsem vesztette el minden reményét; egyenesen a német császárhoz fordult segítségért, de követei (Bánffy Dénes és Mikes Mihály) csak üres biztatásokkal tértek vissza.⁵⁾ Ő maga indult tehát hadaival a törökök ellen, de jóllehet Lippa mellett június 5-én fényes győzelmet aratott,⁶⁾ nem tudta elhárítani a közelgő veszedelmet Erdélyről.

Rákóczy jóformán csak az előcsapaton aratott diadalt, mert a főerő csak most jött meg. Keletről a tatár khán tört be a moldvai és havasalföldi vajdákkal, vért és iszonyu pusztítást hagyván mindenütt maga után. Brassó, Szeben, Kolozsvár mesés összegekkal váltották meg magokat, Gyula-

1) Szalárdi 347, 348. ll.

2) Bethlen I. 53. l.

3) U. o. 51, 53. — Szalárdi 351—354. ll.

4) Már ezen évben ellene fogtak fegyvert a tatár khánnal szövetségben.

5) Kövály László, Erdély történelme V. k. 69. l.

6) Részletesen Szalárdi 358, 359. ll.

fehérvár romhalmaz lett.¹⁾ Ehhez hasonló, kegyetlen pusztítást, mely a középkori vandaloknak is becsületére vált volna, alig találunk Erdély történetében. Ugyanekkor rontott be Küprili Mehemet nagyvezér is több, mint százezernyi hadaival; Nándorfehérvárról indult s egyenesen Jenőnek tartott, mely miután elbizakodott őrsége semmi előkészületet nem tett, kardcsapás nélkül adta meg magát szept. 2-án.²⁾ Így egy kis könnyelműség egyik legnevezetesebb végvártól fosztotta meg Erdélyt.

Ezalatt, míg Rákóczy Debreczen körül járt hadaival, a megrémült erdélyi rendek Barcsay Ákos, Daniel F. és Lucs követek által kegyelemért esedeztek a nagyvezérnél. E kegyelemnek szörnyű nagy ára volt: maga a fővezér nevezte Barcsayt fejedelemmé, az évi adó 40000 aranyra emeltett s az 500,000 tallér hadi kárpótlás megfizetésén kívül Lugost és Karánsebeset is át engedni.³⁾ Barcsay, mint kinevezett erdélyi fejedelem legott haza indult a melléje adott Kapudsi basával. A mint haza ért, október 8-án országgyűlést hívott egybe Segesvárra s előterjesztette a nagyvezér kívánságait, melyeket a rendek kénytelenek voltak elfogadni s csupán a kinevezett fejedelem elismerésénél jegyezték meg — mint előbb a Rhédey megválasztásakor is — hogy ha a porta haragja megszünik Rákóczy ellen, ismét őt ismerik el fejedelmöknek, ha ez semmi ellenséges érzelmet nem táplál a török ellen és sérelmeiket orvosolja.⁴⁾

De ideje már, hogy Telekiről is szóljunk. Ő Jenő feladásakor már házas ember volt; a megelőző fejezetben említett Pekri Zsófit, kutyfalvi Pekri Ferencz egyetlen leányát, épen Rákóczy közbenjárásával nyerte meg. Most Jenő elfoglalusa után itteni birtokai elveszvé, „feleségével és édes anyjával most már váradi házacskájába szorult.“⁵⁾ De már előbb diszes állásra nevezte ki Rákóczy, mert még ezen év (1658) júliusában mint a fejedelem főpostamestere többször

1) Részletesen Szalárdi 388—390. ll.

2) U. o. 379—382. ll.

3) Szalárdi 405, 406. ll. — Bethlen I. 64, 65. ll.

4) Szalárdi 411, 412. ll. — Bethlen I. 65. 67. ll.

5) Szalárdi 432. l.

említették.¹⁾ Igazán csodálkozhatunk azon is, hogy Barcsay Ákos, ki a fejedelem távollétében Petki Istvánnal és Herrmann Mihálylyal kormányzó helytartó volt, az alig 24 éves Telekihez fordul, hogy Rákóczy előtt az ő érdekében szóljon s midőn ennek eredményéről értesül, nem késik ajándékokkal elhalmozni.²⁾

Teleki már ekkor teljes mértékben birta fejedelme bízalmát. Az említett segesvári országgyűlésen csak Petki István Csik, Gyergyó és Kászon székek kapitánya volt az, ki mintegy tüntetőleg távol maradt s midőn Barcsaytól megbízást kapott, hogy Rákóczyt lemondásra bírja, egyszerűen hallgatással mellőzte ennek teljesítését. E hü embert megtartani nagyon is érdekében állott Rákóczynak; még a segesvári országgyűlés alatt Telekit bizta meg e fontos küldetéssel,³⁾ arra kérvén Petkit, hogy maradjon meg továbbra is az iránta való hűségben s iparkodjék előmozdítani érdekeit a székelység között. Petki azután, hogy annál nagyobb hitele legyen szavainak, hitlevéllel biztosította erről a fejedelmet. Ugy látszik, hogy Teleki hamar teljesítette feladatát mert már október 14-én Nagyváradon volt.⁴⁾ Innen szötte terveit Rákóczy' trónja visszafoglalására, de mind hiába. A porta haragja engesztelhetlen volt, hallani sem akart Rákóczyról. De másfelől Barcsay is oly kétszinű szerepet játszott, hogy alig lehetett sejteni, mit akar. Mig előre hitlevelet adott arról, hogy Rákóczy visszafogadására mindent elkövet, birtokait le nem foglalhatja, hiveit nem üldözteti,⁵⁾ utóbbi magaviseletével egészen máskép járt el.

Rákóczy jól tudván, hogy a török határtalan gyűlölete és Barcsay kétszinű politikája legyőzhetlen akadályokat gördítenek trónja visszafoglalása elé, tanácsosnak látta ismét

1) Barcsay Ákos Telekinek, Gyulafehérvár, 1658. jul. 1. — Gr. Kemény József, Erdély története eredeti levelekben IX. k. (az erd. muz. egyll. birtokában).

2) Paripát küld Telekinek. Barcsay Telekihez, Gyulafehérvár, 1658. jul. 11. U. o. — Köszöni, hogy pártját fogta s ajándéknul ismét paripát küld. Barcsay Telekinek. Segesvár, 1658. október 8. U. o.

3) „Iuvenis versutissimi ingenii“, írja róla Bethlen I. 68. l.

4) II Rákóczy Gy. anyjának, Várad, 1658. okt. 14. — Szilágyi S. A két Rákóczy család levelezése. (Mon. Hung. Hist. I. oszt. XXIV. k.) 568. l.

5) Bethlen I. 70. l. — Szalárdi 428, 429. ll.

oda fordulni, honnan már előbb is remélt valami segítséget. E fontos és kényes követséggel még 1658. novemberében Teleki Mihályt bizta meg, a ki mindent megtett, hogy a bécsi udvart a fejedelem érdekében határozott fellépésre bírja, de sikertelenül; követsége eredménye csak üres biztatásokból állott.¹⁾ Deczember 10-e táján térhetett vissza Bécsből, útközben betért Nádasdyhoz is, a kitől levelet hozott urának.²⁾ Mi lehetett e levél tartalma, nem tudjuk; de a Nádasdyval való levelezésből szabad azt sejtjenünk, hogy Rákóczy trónja visszafoglalására még magyarországi barátai pártfogását is iparkodott igénybe venni.

Mindamellett, hogy Rákóczy annyi elszántsággal, annyi kitartással küzdött Erdélyért, jobban kellett volna ismernie embereit. A Barcsayval folytatott tárgyalások, valamint az ezeket szentesítő besztércei országgyűlés (1659. febr. 26.) arra a meggondolatlan lépésre vezették, hogy teljesen kibocsássa kezéből azon segítő eszközöket, melyek támogatásával tudta eddig fentartani magát. Midőn Váradról és a Részekről lemondott, saját rovására emelte a Barcsay hatalmát és sietteté a katasztrófa gyors bekövetkezését³⁾ Várad és a Részek visszaadása Rákóczy valóságos lemondását jelentették, de azért hivei egy része mégis mellette maradt.

Tudjuk, hogy Teleki Mihály Jenő elpusztulása után családjával együtt Váradra költözött, mely most a besztércei országgyűlés után kiesett ugyan Rákóczy kezéből, de ő mindamellett hű maradt régi urához, sőt azon volt, hogy másokat is megtartson az iránta való hűségben. Nagy segítségére volt ebben sógora Stépán Ferencz.⁴⁾ Kettőjüknek, de különösen Telekinek köszönhette Rákóczy, hogy Várad, bár az őrség zöme szinleg a Barcsay hive volt, mind végig hű maradt hozzá.

A XVII. száz egykoru krónikása Szalárdi János élesen kikel Teleki és Stépán váradi szereplése ellen. Azzal vádolja őket, hogy mindenképen Rákóczynak akarván megtartani a

1) Kőváry L. V. k. 78. l. 6. jegyz., 79. l.

2) II. Rákóczy Gy. anyjának. Székelyhid. 1658. decz. 12. Szilágyi S. A két Rákóczy csal. lev. 570. l.

3) Szalárdi 430, 431. II.

4) U. o. 432. l.

várost az „ifjuság éretlen buzgóságának“ támogatása mellett mindenféle zürzavart csináltak, a papokkal ujjat húztak, ellenök vádaskodtak s így ők voltak okai Várad romlásának.¹⁾ De vádaskodását némi elfogultság jellemzi. Lehet, hogy Teleki Rákóczyért élni-halni kész ifju barátaival csinált néha-néha egy kis zenebonát, a miért azonban nem ítéltjük el, mert a zavarok előidézésében mindenesetre a Barcsay hiveinek is volt részök. Az a vádat pedig, hogy Telekiek voltak Várad pusztulásának okozói, valótlannak kell tartanunk, a mit különben magok a tények is igazolnak.

Elég az hozzá, hogy Telekiek ragaszkodására nagy szüksége volt Rákóczynak annál is inkább mert Barcsay is most már határozott színt kezdett vallani; mindjárt a májusban tartott országgyűlésen Rákóczy hiveit fej- és jószágvesztéssel, birtokait pedig lefoglalással sújtotta.²⁾ Rákóczy azzal felelt, hogy augusztusban Székelyhidra jött hadaival s Szulay Mátyás és Frater Pál vezéreit Nagyvárad alá küldé,³⁾ arra számítván, hogy ottani barátai közreműködéssel nem lesz nehéz elfoglalni. Hiszen mostani hadjáratában csak akkor remélhetett sikert, ha egyelőre legalább Váradot biztosíthatta. E cél elérése, ha Teleki és barátai nincsenek, ütközött volna némi nehézségekbe, mert Barcsaynál volt az erő, a hatalom, Rákóczynál pedig csak a lelkesültség. Ha Telekiek nincsenek, Várad aligha ellen nem áll s azáltal, hogy feltartóztatja Rákóczyt, kockáztatta volna a hadjárat sikerét, mely a jelen alkalommal leginkább a gyorsaságtól függött. De miután Telekiek elég tekintélyes pártot képeztek, hogy Barcsay hiveinek tulkapásait ellensúlyozzák, ez utóbbiak nem merték végletekre vinni a dolgot. Csak így történhetett meg, hogy Haller Gábor megnyitotta a város kapuit, Rákóczy pedig augusztus 25-én hitlevelet adott ki, melyben a város lakóit személyileg és vagyoniilag biztosítván, a hadban való részvételtől felmenti, káraikat megtéríti.⁴⁾ Ennyi vívmány elég volt kezdetnek.

Barcsay ezalatt a Torda melletti Keresztesmezőn gyűj-

1) Szalárdi 432. l.

2) Bethlen I. 75, 76. ll. — Szalárdi 438. l.

3) Szalárdi 448. l.

4) U. o. 449, 450, ll.

tötte egybe az erdélyi hadakat; ellenállásra készült. De minden lépésében nagy határozatlanság jellemzi. Előcsapatai vereséget szenvednek Rákóczytól, ő maga meg egyre kínálja a fejedelemséggel a tatár fogságból haza tért Kemény Jánost.¹⁾ E határozatlanság csak elősegítette Rákóczy törekvéseit. Egyre folytatja az alkudozást Barcsayval, Keményvel, de eredmény nélkül, s míg Barcsay kénytelen személyesen menni Temesvárra, hogy segítséget kaphasson, addig ő szept. 24-re országgyűlést hirdet Maros-Vásárhelyre, hogy a fejedelemség kérdését lehetőleg tisztába hozassa.²⁾ Természetes, hogy ezen országgyűlés különösen a székely székek kapitányainak határozott magatartása miatt Rákóczyt újból visszaültette a fejedelmi székbe.³⁾ Most már az egyes megyék és városok felesketése következett.

Láttuk, hogy Várad volt az első, mely Telekiék befolyására megnyitotta kapuit anélkül azonban, hogy a Barcsaynak tett hűségeskü alól feloldozást nyert volna. Ezt kívánta most az országgyűlés után Rákóczy. De bármily számos híve volt is itt neki, nem volt tanácsos, hogy a városok a Barcsaynak tett hűségeskü nyílt megszegésével álljanak melléje. Igaz ugyan, hogy ő volt ez idő szerint a helyzet ura, de csak látszólag, bár Mihne havasalföldi vajdával is szövetségbe.⁴⁾ A török bármely perczen beronthatott ezer, meg ezernyi hadával s akkor előbb is Várad bünhődött volna Biharmegyével együtt. Tanácsos volt tehát az ügyes politika: titokban pártolni Rákóczyt s nyíltan elismerni Barcsayt.

E körülmény magyarázza meg, hogy midőn Bihar megye és Várad közösen fordultak Rákóczyhoz azzal a kérelemmel, hogy tekintettel megyéjük és városok helyzetére, a Barcsaytól való nyílt elszakadásra ne kényszerítse; ennek kieszközlését magára vállalta Teleki Belényesi Ferencz alispánnal.⁵⁾ Az általok felsorolt okok miatt Rákóczy sem feszegette tovább e kérdést, csupán azzal bizta meg Telekit, hogy igyekezzék teljesen megnyerni az őrséget. Ez neki nem is

1) Bethlen I. 79. l.

2) Bethlen I. 92. 93. ll. — Szalárdi 450—452. ll.

3) Bethlen I. 93—95. ll. — Szalárdi 453. l.

4) Bethlen I. 97. l.

5) Szalárdi 454. l.

volt nehéz s hamar sikerült Stépán Ferencz és Rácz János segítségével.¹⁾ Az ezután következő események azt mutatják, hogy Teleki, talán mivel a Mihnével való szövetségtől sokat remélt Rákóczynak, minden erejét arra fordította, hogy Váradot teljesen a Rákóczy hatalmába juttassa. Ő és Stépán elfogatták a Barsay követét, de sajnálatukra semmi fontos irást nem találtak nála; azután a drabantok segítségével, kik előtt nagy népszerűségnek örvendettek, egyenesen azt akarták, hogy a Rákóczygyűlölő tiszteket megkötözve Erdélybe küldjék a fejedelemhez, ha a várat semmiképen sem tudják megszerezni.²⁾ Ezen utóbbira azonban nem volt szükség, mert a tisztikar Haller Gábor főkapitánynyal együtt meghódolt Rákóczynak.³⁾ Ugy látszik, hogy ezt előmozdította azon páratlan bőkezűség is, melylyel Rákóczy, Teleki, Stépán és mások hűséges szolgálatait jutalmazta.⁴⁾

Teleki azután Váradról kísérte figyelemmel Rákóczy élet-halálharczát. A vár fontossága, valamint azon jelentékeny szerep, melyet ennek megtartásában elfoglalt, nem engedték, hogy hön szeretett fejedelme oldalánál küzdjön. De így is hűséges szolgálja maradt urának s ha nem is szerezhett babérokat a harcmezőn, nem kis szolgálatot tett akkor, midőn barátai támogatásával mindvégig megtartotta Váradot a jobb sorsra érdemes Rákóczy hűségében. Mert bizony Rákóczy jobb sorsot érdemelt volna, így azonban a több éven át folytatott hősi küzdelemnek ő lett az áldozata. Még azok a sakkhuzások sem mentették meg, melyeket trónja biztosítására tett azáltal, hogy Havasalföldön Mihnét, Moldvában pedig Konstantin vajdát vont a szoros szövetségbe. A porta most is, mint pár évvel ezelőtt, itt tette előbb semmivé a Rákóczy hatalmát: még novemberben mind a két vajdát elüzte.⁵⁾ A fejedelem végbukása immár csak hónapok kérdése lehetett.

Rákóczy Szászvárosnál táborozott, midőn híret vette, hogy a budai basa erős haddal jő ellene. Azonnal intézke-

1) Szalárdi 454., 455. ll.

2) U. o. 456. l.

3) U. o. 461—463. ll. — Bethlen I. 101, 1.

4) Szalárdi 461., 462. ll.

5) Bethlen I. 123., 124. ll.

dett a Vaskapu megerősítéséről; de a török a szorost oldalt hagyva, vezette át csapatát. November 22-én vívatott az eldöntő ütközet a hajdani Sannisegethusa romjainál; a fejedlem jobb szárnya nem tudta kiállani a basa heves támadását, megfutott s ezzel eldöntötte a szerencsétlen csata sorsát.¹⁾ A basa azután Szebenbe ültette Barcsayt, tiszteséges őrséget hagyott mellette, maga pedig Temesvárra vonult. Rákóczy nemsokára Szebent kezdte ostromolni, de bár a várost egész télen át körüláborolta, nem tudott semmi nagyobb eredményt felmutatni. A tulajdonképeni ostrom január 7-én kezdődött s csak május 13-án szünt meg, midőn Szejdi Amhet budai basa közeledésének híre jött. Ez előbb a hajduságnak tartott, Gyulay Ferencz váradi kapitányt megverte, a hajdu városokat feldúlatta s már május 14-én Szilágy-Somlyónál járt a táborával,²⁾ kiméletlenül pusztítván a védtelen vidéket.

Midőn még Várad közelében kóborolt hadaival, lángtengerbe borítván Pocsajt s a szomszéd kastélyokat és falvakat,³⁾ attól lehetett tartani, hogy a vad hordák Várad külvárosaiába is becsapnak. Midőn Gyulay a Hortobágy vize mellett megfutott, a váradiak Boldvai Márton követők által oltalomlevelet tudtak nyerni Szejditől oly feltétel alatt, ha Barcsay mellett megmaradnak és Rákóczy ellen segítik.⁴⁾ Ezért azonban sem Telekit, sem barátait, kik mindvégig Rákóczy hívei maradtak, nem éri szemrehányás, mert abban a veszélyes pillanatban, melyben Szejdi roppant táborával Várad előtt állott, mást egyáltalában nem lehetett tenni.

Ezen oltalomlevéltől remélték most Várad külvárosának és vidékének a megszabadulását. Azért Gyulay Ferencz kapitány a midőn látta, hogy a szélvész úgy hozza be a hamvadó házak pernyéit, mint a „polyvázó“ havat, azzal bizta meg Telekit, hogy minél felesebb hadat szedvén a zászló alá, menjen ki a szanaszét pusztító törökhöz s mutassa meg a budai basa adta oltalomlevelet.⁵⁾ Ennek meg is lett a foganatja, mert a török csakugyan eltakarodott Várad alól.

1) Bethlen I. 112—120. ll. — Szalárdi 472—474. ll.

2) Bethlen I. 139—142. ll. — Szalárdi 486—494. ll.

3) Szomoruan írja le Szalárdi 499—502. ll.

4) Bethlen I. 142. l. — Szalárdi 496—498. ll.

5) Szalárdi 502, 503. ll.

Ezalatt Rákóczy a basa közeledésének hírére Kapusrá, innen a Gyalu és Fenés közti térre vonult táborával. Szejdi pedig Kolozsvár mellett elvonulván, szintén Fenés mellett állott meg hadával. Május 22-én folyt le a döntő csata, döntő Rákóczyra, döntő az ő küzdelmeire nézve. Itt is, mint Várhely mellett, az a szerencsétlenség találta a fejedelmet, hogy seregének jobb szárnya, hol a székelység állott, nem tudta sokáig kiállani a heves rohamot s hamar hátat fordított. Maga a fejedelem akarta helyreállítani a rendet, de bár oroszlánbátorsággal harczolt, számtalan jelét adván hősiességének, több súlyos sebet kap s bizonyosan ott a csatasíkon végzi be küzdelmes életét, ha ónodi vitézei idején ki nem mentik. Seregét teljesen szétverte a tulnyomó török erő, őt magát halálos sebbel vitték Váradra, hol övéi kimondhatlan fájdalomra 1660. június 7-én megszűnt élni.¹⁾ Teleki hön szeretett urát, övéi és Erdélyország pedig a rettenhetlen, a tántoríthatlan fejedelmet veszítették el benne. Nem tartozik ide érdemei méltatása. Szabadsághős volt ő s ott kapta halálos sebet a harczmezőn. Nagy terveik voltak, csak az eszközöket hibázta el, s ha voltak is hibái, a történelem mindig hálás kegyeletben tartja emlékét.

Teleki nem lehetett ott ura végharczában, csak utolsó utjára kísérhette el. A fejedelem testét hamar koporsóba tették, azután saját hintójában szép fehér szőnyeggel takar, ták le. Hogy pedig végső utja annál diszesebb legyen, maga Gyulay Ferencz kapitány, Teleki Mihály és Keresztes András feles számu haddal kísérték a drága hamvakat Székelyhidra-
innen Ecsedre.²⁾

Ezzel véget értek azon szolgálatok, melyeket Teleki Rákóczynak tett. Láttuk, mily odaadással, mennyi lelkesültséggel csüngött eszményképén. Rákóczy elesett ugyan, de azon zászló, melyet lobogtatott, nem hullott a porba, hanem talált ismét hordozóra. Teleki, bár jobban haladhatott volna az ellenpártnál, nem habozott e zászló alá állani s a mily hűséges szolgálja volt előbb Rákóczynak, ép annyira ragaszkodott most Kemény Jánóshoz.

1) Bethlen I, 148. s köv. II. — Szalárdi 511. 1.

2) Bethlen I, 154, 155. II. — Szalárdi 512. 1.

III.

Míg Telekiék oda voltak a Rákóczy hamvai kíséretében, azalatt Várad Erdély végbástyája elesett. A török csupán ürügyül használta fel a váradiak folytonos pártoskodását; rég hatalmába akarta keríteni, hogy azután annál szorosabban vonva magához Erdélyt, minél nagyobb sikerrel, törhessen e római császár megbuktatására. A szegény Erdély csupán eszköz lett volna a török kezében, eszköz Magyarország megigázására s a keresztény érdekek lábbal tiprására. E határozott fellépésre volt első mozzanat Várad megvétele, de a sors könyvében más volt megírva. Az erdélyieknek a törökhöz fűzött bizalma megcsökkent s ha a németpárti Kemény János bukása után egy ideig még huzodtak is hozzá, lassankint simulni kezdettek a némethez, ki mellett már Apafi uralkodásának a vége felé határozott állást kezdtek foglalni. Várad eleste tehát forduló pontot képez Erdély történetében.

Szalárdi Telekit és társait vádolja Várad pusztulása miatt;¹⁾ de igazságtalanul s némileg elfogultan beszél. Nem tagadhatjuk, hogy Telekiék annak idején, midőn a kapitány s a tisztek egy része Barcsay hive volt, csináltak egy-egy kis zenebonát, míg a vár teljesen a Rákóczy hatalmába nem került. De feltéve, hogy a török büntetni akarta Váradot, a miért hűtlen volt Barcsayhoz, az elfoglalás után mindenestre visszaadta volna a fejedelemnek. Azonban megtartotta, mert a Rákóczyhoz való ragaszkodás csak alkalmul szolgált a vár megtámadására és elfoglalására. Érdekesen világítja meg a török barátságot az, hogy midőn az általa emelt fejedelem ellenségét megalázza, mintegy szolgálata jutalmául épen hűbérese országának egyik legjobb erősségére teszen kezet.

A porta ezalatt mit sem tudott az erdélyi eseményekről; azt hitte, hogy Szejdi nem tudta leverni Rákóczyt, azért Ali basa alatt erős hadsereget indított utnak. Ez átvette a vezérletet Szejditől, tisztességes őrizet alá vetette a táborába siető Barcsayt Haller Gábor követével együtt; már július 4-én Várad alatt volt s nyomban ostromhoz látott.²⁾

1) 432. I.

2) Bethlen I. 165—167. II. — Szalárdi 545—547. II.

Hiába mutatták a váradiak a Szejditől kapott hitlevelet, mely minden bűnért feledést biztosít, a dühös basa mit sem adott reá. A maroknyi őrség, melynek a száma ezerre sem ment, hősi bátorsággal védte a várat s csak akkor adta fel másfél hónapi keserves védelem után, midőn minden segedelemtől megfosztva, tovább nem állhatott ellen. Augusztus 27-én tüzték ki a fehér zászlót s midőn másnap elvonultak, Ali alig hitt szemeinek, látván az őrség csekély számát.¹⁾ Alig védelmeztek egy várat is több hősiességgel, több elszántsággal s a vad horda, mely szabad utat engedett a tova vonuló leonidási hadnak, a város és a vár örökszép emlékei ellen fordította dühét; mindent elhamvasztott.²⁾

E szomorú időben jó messze volt innen Teleki. Minden körülmény arra mutat, hogy Rákóczy hamvainak elkísérése után Kemény Jánost kereste fel Aranyos-Medgyesen. Ez ugyanis Rákóczy harmadszori tronfoglalása után, mintha talán előre tudta volna, hogy ennek elbukása után az ő feladata lesz nyomába lépni, félre vonult az események elől s a szathmármegyei Aranyos-Medgyesen vonta meg magát, nőül vevén Wesselényi Ferencz nádor hugát Annát.³⁾

Most Rákóczi halála után épen Kemény János volt, kiben a nemzet minden reménye összpontosult. Köréje csoportosultak azok, kik a fejedelem halálharczából megmenekültek, vagy egyik-másik várban Barcsaynak meghódolni nem akartak. S nem is volt senki, ki e szomorú viszonyok közt jobban segíthetett volna; az ország feje a fejedelem török fogságban, Várad elfoglalva s vidéke a hódítók kényére engedve. Ily körülmények közt Kemény, a Rákóczyak híres hadvezére, volt a helyzet ura s midőn Barcsay a török fogságból azzal a leverő hirrel lepi meg Ákos öcscsét, hogy a török aligha basasággá nem változtatja Erdélyt,⁴⁾ ez épen Keményhez fordul Bánffy Dénes által, hogy rokona a nádor közbenjárásával segélyt eszközöljön Lipóttól, a mit Kemény minden habozás nélkül meg is tett: még mielőtt Várad

1) Az ostromról részletesen Bethlen I. 170—192. II. — Szalárdi 545—574. II.

2) Szalárdi 575—581. II.

3) Szalárdi 595. I. — Bethlen I. 195. I.

4) Bethlen I. 193. I. — Szalárdi 591. I.

elesett, az erdélyiek kérésével a Tokaj melletti Rakomaznál táborozó nádorhoz küldötte Bánffyt. Wesselényi azonnal tudatta ő felségét Erdély szorult helyzetéről, melyből csak az ő segedelmével varható szabadulás.¹⁾ De mialatt e felett tanakodtak Bécsben, Várad elesett. De azért Kemény bizott, hogy Rákóczy elveinek lehet a harczosa s csak a kedvező pillanatot várta, hogy felléphessen. Ez nem is sokáig késett.

A Rákóczy Erdélyben maradt hívei nem igen hajoltak meg a török fogságból kiszabadult Barcsaynak, mit ez kemény üldözéssel viszonzott.²⁾ De még más körülmény is járult a kedélyek elkeseredéséhez. A székely székek, jelesen a csiki, sepsi, kézdi és orbai, a fejedelem erőszakos eljárása miatt fellázadtak s leölték Barcsayhoz szító tisztjeiket. De ezért keservesen lakoltak; a Barót és Köpecz közti Csemeréten súlyos vereséget szenvedtek a Barcsay Gáspár hadaitól;³⁾ a nov. 10-én megnyílt országgyűlés pedig egyik sarkalatos ősi joguktól fosztotta meg akkor, midőn kimondá, hogy ezután a székely székek főkapitányai idegenek is lehetnek.⁴⁾

Az immár ezután lefolyó tragoediának ezen felkelés volt a prologusa Mert bizony csak tragoedia volt a Kemény János fejedelemsége, mely örök példája marad annak, mint lehet valaki az elhanyagolás, az üres biztatás áldozata. Erdély ekkori törvényes fejedelme gyáva, tehetetlen ember, ki nem tudja ellensúlyozni a török tulkapásait azzal, hogy a némettel is összeköttetésben álljon. Így jut Erdély a végletekbe: a török párt ellen a német párt lép fel, de a játékot az utóbbi veszíti el az irányadó körök hanyag és tapintatlan magatartása miatt.

Teleki csak eddigi eljárásához maradt következetes, midőn Keményhez sietett Aranyos-Medgyesre. A lengyel háboru hőse, ki most Erdély megszabadítására sietett, nem sokat habozott. A némettől tényleges segítséget nem nyert ugyan, de bizott a nádor biztatásában. Nov. 22-én manifestumot bocsátott ki, melyben felsorolván az országnak és Rákóczy híveinek Barcsaytól szenvedett kárait, indokolja bejö-

1) Bethlen I. 195, 196. II.

2) Szalárdi 596. I.

3) Bethlen I. 197—201. II.

4) Az erről szóló t.-cz. Magyar Törv. Tár. VII. k. 145. I.

vetele okait.¹⁾ Összegyűjtötte Rákóczy szállingózó töredék hadait s mintegy 1000 lovassal megindult. Természetes, hogy kíséretében ott van Teleki is, mint ezt a későbbi események igazolják. Mindjárt a határszélen foglyul esett Barcsay egyik tisztje Nánási 200 lovassal. A fejedelem pedig, bár Tisza István Kővári kapitánytól még nov. 26-án értesült Kemény jöveteléről, csak annyit tett, hogy a portára segélyért küldött s Gáspár öcscsét Kemény ellen indítván, ő maga Görvénybe vonult.²⁾

A tapasztalt vezér Kemény gyorsan haladt. Kevés hada volt ugyan, de bizott a gyors fellépés sikerében s az imént levert székely székekben. Szentpáli Jánost Örményesre küldé Barcsay Gáspár ellen, ő pedig Busán s a szomszéd falvakban állomásozó fejedelmi csapatok ellen indult. Mind a két vállalat szerencsésen ütött ki; Barcsay Gáspár vitéz ellenállás után megöletett, csapata pedig a fejedelmivel együtt nagy veszteséggel szétszórattott, egy rész meghódolt.³⁾ Példájokat a tanácsosok is követték minden bántódás nélkül, csak a szerencsétlen Lázár Györgyöt vagdaltatta össze Szent-Demeteren Kemény egyik tisztje, a magyarországi Kis András.⁴⁾ Ugyanekkor feltámadtak a csikiak is, s csak Kemény kérésére hagytak fel a dulással.⁵⁾

Kemény békésen akarván lemondani Barcsayt, Bánffy Dénes által találkat kért tőle. A fejedelem elfogadta s decz. 11-én Görvényben ment végbe, hol Barcsay apósa Bánffy Zsigmond, Kemény pedig Haller Gábor, Bethlen János, Petki István, Ébeni István, Bánffy Dénes, Bethlen Farkas és Gergely kíséretében jelent meg. Az eredmény az lett, hogy Barcsay kötelezte magát, mely szerint sem a töröktől, sem más hatalomtól nem kér segédelmet, a rendeket feloldja a neki tett hűségeskü alól s teljesen aláveti magát a legközelebb tartandó országgyűlés határozatainak.⁶⁾

Deczember 24-én nyílt meg az országgyűlés Szász-

1) Szalárdi 596, 597, II.

2) U. o. 595. I. — Bethlen I, 205. I.

3) Szalárdi 598. I.

4) Bethlen I. 209. I.

5) U. o. 211, 212. II.

6) Bethlen I. 212—215. II.

Régenben. Két rossz előtt állottak a rendek: vagy ismét elismerik Barcsayt, a mikor attól tarthattak, hogy az ország többi része is Várad sorsára jut, vagy Kemény megválasztása által, ki határozottan németpárti volt, a török boszuját hívják fel magok ellen. Ugy kívántak tehát segíteni a dolgon, hogy Barcsay ellátására tisztességes uradalmakat adtak, Kemény Jánost pedig 1661. január 1-én fejedelemnek választották meg.¹⁾

Kemény tehát Erdély fejedelme lőn, harczosa egy olyan politikának, melynek követésére még nem jött el az idő. Hiszen azon török hatalom, mely meg tudott buktatni egy, hősiezen több évig ellenálló Rákóczyt, még nem gyöngült el annyira, hogy ennek hasonló szellemű utódát leverni ne tudta volna akkor is, midőn háta mögött a német állott. Nem csoda, mert a bécsi udvar még nem érett meg kellőképen arra, hogy Erdélynek a török hatalma alóli felszabadítására határozott segítséget adjon. Az új fejedelem csakhamar világos jeleit adta annak, hogy egyáltalában nem kell a török barátság. Még az országgyűlés tartama alatt Bánffy Dénest és Kászoni Mártont Bécsbe küldé a rendek beleegyezésével, hogy utána nézzenek, mi módon volna leghajlandóbb a császár Erdély megsegelésére.²⁾ Az udvarnál egyelőre a várak elfoglalását kívánták, a mi végre sikerült is a fejedelemnek.³⁾

A török eleinte csendesen viselte magát, mint a tenger, mielőtt a vihar felkorbácsolja hullámain; meglegedett azzal, hogy a Várad körüli kastélyokat, falvakat, valamint erősségeket (Szentjób, Solyomkő, Papmező) elfoglalta.⁴⁾ Sőt úgy tett, mintha szándékában volna Kemény elismerése, mert Szász-Régenbe, majd Radnóthra követeket küldött Keményhez azon hírrel, hogy menjen Temesvárra a fejedelemség jelvényeinek Ali basától való átvétele végett.⁵⁾ Ugy látszik, hogy Teleki, mint a fejedelem belső embere, épen ebben

1) Bethlen I. 215, 216. II. — Szalárdi 598—600. II.

2) Bethlen I. 217. I. — Tört. Tár. VI, k. 93 I. — Szalárdi 607. I.

3) Bethlen I. 207. I.

4) Szalárdi 605, 606. II.

5) Bethlen I. 222, 223. II.

az ügyben értekezett Radnóthon a török követekkel, talán az athname s a Temesvárra való menetel dolgában.¹⁾

De minderre nem volt szükség. Bánffy és Kászoni biztató válaszszal tértek vissza Bécsből, mire a fejedelem ápr. 23-ra országgyűlést hirdetett Beszterczére. Itt előadta a török követeléseit s midőn Kászón is kijelenté, hogy a császár hajlandó a szövetségre, határozatba ment, hogy a frigykötés teljes és végleges befejezésére „ultimaria plenipotentialval“ küldik fel Bánffyt s kimondák, hogy a török az ellenség. Kemény tehát Bánffynak még azon a nap kiadta az utasítást, melyben panaszkodva a török erőszakos, zsarnoki eljárása miatt, kéri a császárt, hogy vegye oltalmába. Biztosítja, hogy ha szinleg a törökkel is kell tartania, valósággal hű marad. Ha a császár haddal támad a török ellen, örömmel siet segedelmére; ha pedig neki kell harezolnia, engedje meg, hogy országában hadat szedhessen, s csatavesztés esetén hozzá menekülhessen.²⁾ Mialatt Bánffy felment, Kemény a Barcsay ügyét is rendeztette. Ez ugyanis titokban egyre ármánykodott a fejedelem ellen, egyre-másra irogatott a basáknak, a portának stb. Ezért még ezen országgyűlés szabad kezet adott, hogy tetszése szerint bánhasson el Barcsayval, ha nyilvános lesz árulása.³⁾ E jogot utóbb fel is használta.

A beszterczei országgyűlés máj. 6-án oszlott el. Egyre jött a hír, a török fenyegető készülődéseiről, pedig Bécsből alig lehetett határozott segítséget várni. A fejedelem azért tanácsosnak látta, hogy főkövete Bánffy Dénes által sürgesse a segedelem megadását, mi czélből jónak látta Teleki Mihályt és Kászoni Márton jezsuitát küldeni fel Bánffyhoz. Ezen megbízás eléggé mutatja, mily tekintélyes állást foglalt el Kemény udvarában az alig 26 éves Teleki. E követséggel, melyhez Csernátoni Pál is csatlakozott, együtt ment gróf Bethlen Miklós is, ki külföldre szándékozott. Ő azután a

1) Innen tudatja Apafinével márcz. 17, hogy ura parancsára ide jött s egyideig itt is tartózkodik Gr. Kemény I. Erd. tört. er. lev. X. k.

2) Kemény I. Önéletírása 529. s. köv. II. — Felsőmagyarországi. Minerva 1828 évf. 1990 I. Tört. Tár VI. köt. 91—95 II.

3) Szilágyi S. Kemény János fejedelemsége. Budapesti Szemle 1860. évf. 44, 45. II.

maga eleven, világos előadásával le is írja az egész utazást. A követek Szathmárig a saját alkalmatosságukkal mentek, innen kezdve a némettől felállított rendes postákon, de mindenütt lóháton. Nagy kerülőt tettek a török birtokok miatt. Szathmárról előbb Tokajnak, innen felső Magyarországnak vették utjokat s Kassán, Eperjesen, Lőcsén, Bajmóczon és Galgóczon át értek Pozsonyba, a hol Bánffyt Lauzer Gábor főpostamesternél találták. Itt érte utól őket Csernátoni, ki a postaló hiánya miatt maradt el Szathmárt. Pozsonyból rövid időzés után Bécsbe mentek, hol a Dunakapuhoz közel az „Aranyos szarvasnál“ szállottak meg.¹⁾

De Telekiék minden jóakarat mellett sem tudtak sok eredményt elérni. A bécsi udvar megelégedett annak kijelentésével, hogy a békét csak abban az esetben tartja meg a törökkel, ha ez Erdélyt nem háborgatja.²⁾ Midőn azután mind több és több hír jött, hogy a török komolyan harczra készül, csak akkor adták ki nagy nehezen a rendeletet, hogy az örökös tartományok hadai Montecuccoli vezérlete alatt Magyarországra induljanak. De mindez csigagyorsasággal történt.

Kemény ezalatt, míg Telekiék a német segedelmet sürgették, a Barcsayakkal végzett; előbb Andrást akasztatta fel a fogarasi vár piacznán, Ákost pedig, minthogy több és több adat került napfényre titkos ármánykodásairól s a török hadak is közeledtek, mindjárt a juniushan tartott medgyesi országgyűlés után szoros őrizet alatt Kővárba indította, de a kísérő katonák Répa nevű falunál meglövéldözték a szerencsétlent.³⁾

Bármennyire szorgalmazták is Telekiék a segítséget, a bécsi udvar a helyett, hogy azonnal tekintélyes haderőt indított volna Kemény segedelmére, haszontalan irogatással vesztegette az időt; pedig a török nem pihent ezalatt. Előbb Izmail budai basa, majd Ali rontottak be Erdélybe, iszonyu pusztítás között nyomultak előre, feldulván Szászvárost, Szászsebest és Gyulafehérvárt.⁴⁾ A fejedelem Enyed és Torda

1) Bethlen Miklós Önéletírása I. k. 27. 1—276. ll.

2) Szalay László. Magyarország története V. k. 57. l.

3) Bethlen I. 227 l. Szalárdi 609, 610. ll.

4) Bethlen I. 227—230. ll. — Szalárdi 612.

között Décsén táborozott, honnan Egerbegyre, majd a Szamos mellé Bonczhidára huzódott. Itt találkozott vele a Bécsből hazatérő Bánffy, s itt csatlakozott hozzá Teleki is. A császár üzenete abból állott, hogy minden sérelmet elfeledve, pártfogásába veszi Erdélyt s nyugalmáról gondoskodik.¹⁾ De a szemesebbek észrevették — jegyzi meg az egykoru Bethlen János —²⁾ hogy semmi említés sincs Erdély kiváltságainak mikénti megtartásáról, mit, ugy látszott, a győzelem utánra halasztottak.

Montecuccoli folytonos késedelme miatt nem látta tanácsosnak a fejedelem, hogy kevés számú seregével, bár ezt idő közben a hajduság is növelte Kapi György alatt, szerencsét próbáljon, hanem elhatározta, hogy ő keresi fel a német segítséget. Pekrit és Lázárt tehát hátrahagyta a székelységgel az ellenség nyugtalanítására s míg ő Szamosujvár, majd Huszt felé tartott, hátamögött lángtengerbe borították a virágzó vidéket a bucsaki tatárok. Szamosujvárt elhagyva július 29-én Emberfő és Négerfalva között ütött táborn, másnap a Mármarost és Erdélyt elválasztó havasok lábánál Oláhláposon időzött, honnan hadai a tatárok közeledésének hírére Mármarosba futottak, ő maga is vele maradt hiveivel Husztra hátrált.³⁾

A tatárok mindenütt nyomában voltak, de Emberfőnél nyomát veszítvén, Nagybányára csaptak, innen Szathmárig kalandoztak. Kemény is Sásvárig előnyomult, de alig helyezte biztonságba családját Huszton, már közelében volt a török. Ali Gyulafehérvár feldulása után mindenütt Kemény után haladt előre. Aug. 2-án Nagybányán volt s a fejedelmet lemondásra szólította fel, mert ha tovább is ragaszkodik méltóságához, romlást hoz ugy magára, mint hazájára, annyi-
val inkább, minthogy a német pártolásába sem bizhatik.⁴⁾ A gögös basa a Kemény megrémítésére egészen Nyalábvárig nyomult s Hasszán basa által feladásra szólította fel Huszt várát, de Bánffy Dénes ágyukkal felelt. Ali belátván,

1) Bethlen I. 231. l.

2) U. o. 232. l.

3) Bethlen I. 232—235. ll.

4) Szilády Á. és Szilágyi S. Török—magyarkori Történelmi Emlékek 1. osztály. V. k. 495—498. ll.

hogy sem a fejedelmet el nem foghatja, sem hiveit el nem tántoríthatja, másik tervének a megvalósításához látott, hogy t. i. fejedelmet adjon Erdélynek. Visszavonult tehát Erdélybe s előbb Deés és Bethlen közt ütött táborn, majd hódolásra szólítván a szászokat, gazdag zsákmányával s s mintegy 170 ezernyi foglyával szept. 3-án Maros-Vásárhely alá jött.¹⁾ Utját mindenütt rettentő pusztulás jelezte.

Hogy a fejedelem, ki ezalatt a Tisza és Bodrog öszszefolyásánál levő Semlyénig huzódott, nem engedett a basa felszólításának, oka az, hogy már bizott a német segítségben. Még itt Semlyén alatt hallotta Montecuccoli közeledésének a hírét, mi már-már csüggedő lelkét némileg megnyugtatta. Országá lángtengerben állott; egyik szélétől a másikig minden feltóztatás nélkül pusztított török-tatár. — Sietni kellett, halogatásra nem volt idő.

Mindenekelőtt Montecuccolit kellett gyorsabb haladásra bírni. Az ehhez küldendő követ kiszemelésénél választása ismét Telekire esett, kinek megbízhatóságáról már annyiszor volt alkalma meggyőződni. Őt küldötte tehát a császári vezérhez azon hirrel, hogy még csak a kulcsos városok maradtak meg, melyek segedelem nélkül könnyen az ellenség kezébe kerülhetnek. Tanácsos azért is sietni, mert esetleg a foglyokat és a zsákmányt is meg lehetne szerezni Alitól²⁾. Teleki Lévánál találta Montecuccolit s a mint megegyeztek az egyesülés helyéről és módjairól, azonnal elindultak. De a vezér Teleki minden nógatására se haladt gyorsabban s aug. 30-án egyesült végre Keménynyel Majtény mellett.³⁾ A szövetséges had elég tekintélyes lett volna, hogy a török ellen sikerrel léphessen fel, de Montecuccoli szt. methodis-musa nem engedte. Kemény és Erdély szerencsétlenségére azon hadvezérek közé tartozott, kik szeretnek nagyokat marsoltatni, de mindamellet gondosan vigyáznak, nehogy seregöknek valami baja történjék s minden öszszecsapást kerülnek. A fejedelem hivei, kik nem ismerték a császári vezért, keservesen csalódtak reményeikben, melyeket e hadjárathoz fűztek.

1) Bethlen I. 237—242. II. — Szalárdi 616—620. II.

2) Bethlen I. 243, 244. II. — Szalárdi 619. I.

3) Bethlen I. 244, 245. II. — Szalárdi (619. I.) Goroszlót említi ugyan, de a szemtanu Bethlen I. előadása több hitelt érdemel.

Mialatt Keményék lassan-lassan haladtak előre, Ali munkához látott; a mint Maros-Vásárhely alá megérkezett, azonnal abban járt, hogy Erdélynek fejedelmet tegyen. A székelyek és magyarok még tartották magokat, csak a szászok és a Maros-Vásárhely körüli nemesek hódoltak meg. Ali rögtön rájuk parancsolt, hogy válaszszanak fejedelmet s midőn a vidéki nemesség mind nagyobb és nagyobb számban kezdett gyülekezni a török táborba, a fejedelmválasztás szept. 14-én komolyan szőnyegre került. A közfigyelem a nemrég tatár fogságból hazakerült Apafi Mihály felé fordult; Ali legott a táborba hozatta s szept. 14-én — hogy eljárásának némi törvényes színe legyen — az egybegyűlt rendekkel a Maros-Vásárhely melletti Libancs nevű réten megválasztatta s mindjárt 16-án a fejedelmi jelvényeket is kezébe adta.¹⁾

Ezen esemény híre Kolozsvár körül találta Keményt, ki ezalatt a német haddal Majtény alól a Karika útján beindults előbb Sombor mellé, majd szept. 15-én Kolozsvártól egy mérföldnyire Koród alá érkezett, Másnap Teleki apósa Vér György, ki előbb Várad ostromakor lovas hadnagy volt, semlegezésre menvén, tudta meg a foglyoktól a marosvásárhelyi eseményeket.²⁾ Kemény hiába akarta gyorsabb fellépésre birni Montecuccolit, ez nem engedett. Csupán annyit tudott megnyerni, hogy Kolozsvár, Szamosujvár és Bethlen német csapatokkal erősítették meg.³⁾ Montecuccoli semmiképen sem volt csatára birható; mindenféle okot felhozott, hogy neki nem szabad kockáztatni azon hadat, melytől a kereszténység üdve függ. Keménynek tehát bele kellett nyugodnia sorsába; szept. 17-én azzal mentette a visszavonulást hadai előtt, hogy nagyobb segítséget várnak.⁴⁾ Másnap azután meg is kezdődött a hátrálás; Kemény Erdőszáda és Kővár körül, Montecuccoli pedig szintén a Szamos mellett Borhidnál Aranyos-Medgyesen felül ütöttek tábor.⁵⁾ Az előbbi csupán belső embereit, mint Telekit és másokat,

1) Bethlen I. 246—248. II. — Szalárdi 622—624. II.

2) Bethlen I. 250, 251. I.

3) Szalárdi 621. I.

4) Bethlen I. 250—252. II. — Szalárdi 620, 621. II.

5) Szalárdi 621, 622. II.

tartotta meg maga mellett, a megyei hadakat haza bocsátotta azon intéssel, hogy hivek maradjanak.¹⁾

Keménynek tétlenségre kárhozható, összedugott kézzel kellett néznie, mint áll rettenetes boszút Ali az ő hivein, különösen a szegény csikiakon, gyergyaiakon és háromszékieken. Háromszék még jókor meghódolt, de a csikiak és gyergyaiak a természettől megerősített hazájokban bizva, az Udvarhelyre vezető ut mentén a Hargita szorosában vitéz ellenállásra készültek. De ezalatt Izmail budai basa kerülő utakon becsapott a védtelen megyébe s lángboritá ezt. A szorosok védői már csak övéik felkoncizolt hulláit és elhamvadt békés hajlékaik üszkeit találták.²⁾

Kemény némi gyenge segítséget kapván Montecuccolótól, ki ezalatt Szathmár felé vonult, a kövárvidéki Hosszúfaluból indult meg a csikiak megsegelésére, de előhaladásában Ferencz fiának halála úgy feltartóztatta, hogy midőn Szamos-Ujvárra megérkezett, már Csik elpusztult.³⁾ Csak még arra volt ideje, hogy Bethlen Gergely alatt mintegy 200 németből és ugyanannyi magyarból álló csapatot küldött Fogarasba, melyet alig pár nap múlva ostrom alá is vett a szerdár s csak többszöri sikertelen támadás után vonult Szeben felé.⁴⁾ Kemény Szamosujvárról Bethlen mellé huzódott.

Erre az időre esik Telekinek egy kiküldetése, melyre önkényt vállalkozott. Éles szemei belátták, hogy a fejedelemnek a folytonos előnyomulásokban és hátrálásokban az oldalvédre is tekintettel kell lenni. Az eddigi és ezutáni hadjáratok színtere többnyire Máramaros, Szathmár és Doboka megyék voltak s a szomszéd Besztercze város érzelmével annyival inkább tisztába kellett jönni, mert a szászok nagy része — mint már említettük — sietett meghódolni az új fejedelemnek. Keménynek pedig a Besztercze hűségére nagy szüksége volt. Ezért fordult Keményhez, mint ennek bizalmas hive,⁵⁾ azon kéréssel, hogy bocsásson rendelkezése alá magyar és német hadat, melylyel a beszterczeiek hűségéről

1) Bethlen I. 254. I.

2) Bethlen I. 259—261. II. — Szalárdi 625—627. II.

3) Bethlen I. 260—262. II. — Szalárdi 626. I.

4) Bethlen I. 263, 264. II. — Szalárdi 626. I.

5) „Intimus eius aulae familiaris“, mondja Bethlen I. 264. I.

meggyőződhetik. Természetes, hogy a fejedelem örömmel tejesítette kérését. A beszerceziek azután elpanaszolták Telekinek, hogy mennyi kellemetlenséget szenvedtek hűségök miatt; kéri azért a fejedelmet, hogy szabadítsa meg az országot a hatalmas ellenségtől, mert ők hivek maradnak.¹⁾ Ezzel a válaszzal tért vissza Teleki. Kemény azután a Ré-szekbe vezette hadait, a németeket Szathmárt, a magyarokat Debreczenben helyezvén el téli szállásra. Ő maga kíséretével a mármarosí havasok lábánál Bikszád faluban szállott meg, hová Teleki és a többi urak családjai is eljöttek Husztról. Montecuccoli is, miután Szentjob visszafoglalása nem sikerült, Tokajt választá téli szállásul, hadait Szathmárt, Kallóban és Nagybányán osztván el.²⁾ Ugyanekkor Ali is elhagyta Erdélyt; Szeben alól Temesvárra vonult, miután Ibrahim basát 2000 lovassal és 1800 oláhval Apafi védelmére hagyta. Az új fejedelem pedig még nov. 20-ára országgyűlést hirdetett Kis-Selykre, hol azután megválasztását törvényesnek ismerték el s Kemény párthiveinek a megtérésre határidőt tűztek ki.³⁾ Apafi pedig, miután hasztalan szólította fel a Keménypárti urakat a meghódolásra, feleségét Szebenben hagyván, az őrsereggel decz. 16-án Medgyesre ment.⁴⁾

De Kemény nem tudta elviselni, hogy más üljön azon a trónon, melyhez ő formált jogot; vagy győzni vagy halni akart minden áron. Elhatározta, hogy beüt. Hiába akarták lebeszélni tervéről Haller Gabor, Petki István, Bethlen János és Farkas, Haller János, Bánffy Dénes és Szentpáli János, valamint Teteki, hajthatatlan maradt. A mint tehát Montecuccolitól és gr. Vallis szathmári parancsnoktól némi segítséget nyert, mindjárt 1662. jan. 3-án beindult. A sereg azonban csak lassan haladhatott, mert nagy esőzés állott be. A fejedelem Nagybánya mellett Dobravicza nevű falunál búcsuzott el feleségétől s Szentpáli Jánost mintegy 200 magyar lovassal előre küldötte, hogy egyesülve a Kolozsvárt

1) Bethlen I. 264, 265. II.

2) Szalárdi 627, 628. II.

3) Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Kiadja Szilágyi Sándor. (Mon. Hung. Hist.) XIII. k. 77—90. II.

4) Bethlen I. 266. I.

időző Ébeni Istvánval, Apafi útját elzárja, ki — látva, hogy Keményt nem tudja lemondásra bírni — Segesvárt vonta meg magát. Szentpáli már jan. 16-án Segesvár alatt volt s azonnal ostromhoz látott, de csekély erejével semmire sem mehetett. Sürgette Keményt, de ez csak lassan haladt előre, úgy hogy jan. 19-én ért az ostromlott város alá. A fejedelem azonnal elrendezte hadait a város körül, ő maga a Hallerek fejezregyházi kastélyában szállott meg. Apafit találkozásra, a várost megadásra kérte fel, de sikertelenül. Jan. 20-án a várost körüllovagolván, csak bizalmas hiveinek Telekinek és Ébeninek árulta el, hogy másnap erőyes ostromhoz lát. Este felé hír jött a török közeledéséről.

A hír valót is mondott. A szorongatott Apafi még jókor segítséget kért Alitól, ki erre Kucsuk Mehmet basát 2000 lovassal indítá utba Jenőből s e had az Apafitól távozó oláhokat is maga mellé véve, vonult be Medgyesre. Kemény erre hadi tanácsot tartott, s bár tisztjei mindnyájan azt tanácsolták, hogy Kucsukot meg kel támadni, mielőtt Apafival egyesülhet, mintha végzete tartotta volna fogva, konokul megmaradt azon elhatározása mellett, hogy ostrommal veszi be Segesvárt. Január 22-én tehát minden előkészület készen állott a város ostromára: az ágyuk kiszégezve, a vitézek csatarendbe felállítva, midőn Kucsuk közeledett. Ha Kemény most a basa ellen támad, bizonyosan elkerüli végzetét; de ő a helyett, hogy a kedvező alkalmat megragadta volna, elvesztette fejét. Tisztjei, tanácsosai minden buzdítására is d. u. 3 óráig tartá tétlenül hadait s csak ekkor kezdett Hétur felé hátrálni. Midőn a fejedelmi had estére Nagy-Szóllósra ért, már hallatszott az ágyúdörgés, mely Kucsuknak Segesvárra való megérkezését jelentette.

A hadi tanács a következő nap ismét összeült. A német tiszttek visszavonulást ajánlottak Magyarországra felé, de a fejedelem nem engedett, hanem határozottan kívánta, hogy Berethalomnak tartsanak, pusztítsák el Apafi ebesfalvi birtokait, s úgy hátráljanak Magyarországra felé. Ebben mindkinek meg kellett nyugodnia, s míg a had pihent, Kemény Montecuccolihoz és gr. Vallishoz irt segedelemért. Ezalatt hire jött, hogy a török gyorsan közeleg, mire Kemény is a falu előtt csatarendbe állítá vitézeit.

A Kucsuk közeledő hada és Kemény táborá közt egy kis völgy volt, melyet egyfelől lankás oldal, másfelől erdő határolt. Itt állott fel Radák Imre 600 gyaloggal a jobb szárny védelmére; a középen a fejedelem foglalt helyet 2000 emberével, míg a bal szárnyat horvát és német századok képezték. A falu másik oldalán tartalékképen 300 német és ugyanannyi magyar vitéz állott. Már csatarendben állott a sereg, midőn egy fehér ruhába öltözött magyar lovas arra figyelmeztette a fejedelmet, hogy az erdélyi urak élete ellen törnek. Mennyiben volt igaz e vád, nem tudjuk, de a fejedelem hitelt adott s legott Telekitől, ki állandóan oldala mellett volt, megizente az erdélyi uraknak, hogy a németek mellett foglaljanak állást. Ez volt az utolsó szolgálata, melyet Keménynek tett. Ha tekintjük azon meghitt viszonyt, melyben a fejedelemmel állott, azt kell hinnünk, hogy a mint e parancsot Haller Gábor, Bethlen János és Farkas, Haller Pál, Bánffy Dénes, Huszár Péter, Rhedey Ferencz és Ugron András urakkal tudatta, azonnal visszasietett fejedelme oldala mellé, hogy itt küzdjön az ádáz tusában.

A közeledő Kucsuk két erős csapatot tett serege homlokára, maga a magyarokkal átellenben foglalt állást; két más csapat tartaléku maradt hátra. Miután a had majdnem kizárólag lovasságból állott, a basa rendeletet adott ki, hogy mindenki lova nyakára előhajolva, szélsébséggel vágasson előre. A vad lovas rohamra Kemény hada sortűzet adott, de alig hajlott le egy pár zászló, a többi viharként rohant előre. A török jobb szárny a vitézül ellenálló német-horvát századok nyomásának már-már engedett, midőn a Kucsuk által megtámadt magyarok hátat fordítottak s ezzel eldöntötték a csata, el Kemény János sorsát. Az egész erdélyi had vad futásnak eredt. A fejedelem paripája elbukott s a győzők és legyőzöttek paripái a felismerhetlenségig összehaposták a szerencsétlent.¹⁾

IV.

A nagyszöllősi szerencsétlen csata csak a német párt vezérét buktatta meg, de magát a pártot nem törte meg,

¹⁾ Segesvár ostromát és a nagyszöllősi csatát részletesen mondja el mint szemtanu Bethlen I. 270—288. II.

mely még ezután is több éven át fentartotta magát, míg a körülmények oda nem módosultak, hogy a törvényes fejedelemnek való meghódolás szükségessé vált. De egészen addig mindenféle eszközt megkísértett Apafi megbuktatására, s csak akkor adta fel reményeit, midőn be kellett látnia, hogy a némettel, mely egykor cserbenhagyta legőszintébb hívét, nem boldogulhatnak.

E párt egyik vezérférfia épen Teleki Mihály volt. Működését megkönnyítette azon állás is, melyet elfoglalt; még ezen év (1662.) február 28-án Szentgyörgyi Ferencz vácsi püspök menedéklevelében mint kővári kapitány említettik.¹⁾ Minthogy pedig tudjuk, hogy a boldogult fejedelem Ferencz nevű fia, ki kővári kapitány volt, 1661. októberben halálozott el, a mikor apja épen a csikiaknak akart segílyt vinni,²⁾ nem nehéz kitalálnunk, hogy ennek a Kemény Ferencznek utóda a kővári kapitányságban egyenesen Teleki volt. Semmi sem mutatja jobban Telekinek Keménynél tett hűséges szolgálatait, mint az, hogy az alig 27 éves fiatal embert egyenesen fia utódává tette. De Teleki jó formán el sem foglalhata diszes hivatalát, mert állandóan a fejedelem mellett volt, míg a végzetes harcban ura életét nem veszté.

Kucsuk beérte a fényes győzelemmel és a gazdag zsákmánnyal, nem üldöztette a menekülőket. Így ideje volt Telekinek s más erdélyi uraknak, hogy megszabadulhassanak. Míg Bánffy Dénes és Bethlen Farkas Bethlen vára felé, Haller Gábor és Pál, valamint Bethlen János, Huszár Péter és Rhédey Ferencz Görgény felé menekültek, Teleki — úgy látszik — Kemény Simonnal az elesett fejedelem fiával és Ébeni Istvánnal tartott, kik előbb Maros-Vásárhely felé, majd a Részekbe vették utjokat. Kemény Simon Aranyos-Medgyesen vonta meg magát s e város lett azután párthívei székhelye.³⁾ Teleki mint kővári kapitány Kővárt vonta meg magát s jó formán ekkor foglalta el hivatalát. De hamar erélyesen munkához látott s bár úgy ő, mint társai belátták, hogy Apafi a helyzet ura, nem csüggedtek. Hiszen ott volt a kegyelmes bécsi udvar, melytől támogatást remélhettek.

1) Erd. Orsz. Eml. XIII. k. 98. 1.

2) Bethlen I. 308. s köv. II.

3) U. o. 288—290. II.

De történetünk folyamán látnunk kell, hogy azon bécsi udvar, mely a veszély órájában cserbenhagyta Kemény Jánost, ennek pártját is csak jó szóval biztatta.

Az első lépéseket ebben az ügyben Bánffy Dénes és Bethlen Farkas tették meg akkor, midőn Torma Istvánnal és Jánossal, valamint Ébeni Istvánnal, Kemény Péterrel s több más urral tanácsot tartván — a miben Teleki is részt vehetett — esküvel kötelezték magokat, hogy Apafinak meg nem hódolnak és a császár segedelmét kéri. Azonnal levelet küldöttek az Aranyos-Medgyesen időző Kemény Simonhoz s ennek beleegyezésével Macskási Boldizsárt a császárhoz indították. Egyelőre azt kérték, hogy a császár ne vonja ki az őrségeket az erdélyi várakból, hanem adjon segítséget.¹⁾

De mintha nem biztak volna a követség sikerében, azonnal a szervezkedéshez fogtak. Nem csalódnunk, ha e párt fejei közé sorozzuk Telekit, a kövári kapitányt is, ki mellett mindjárt első sorban Kemény Simon, azután Ébeni István szamosujvári kapitány, Bánffy Dénes dobokai, Kapi György közép-szolnoki, Kemény Péter kolozsi, Torma István belső szolnoki és Keresztes Ferencz tordai főispánok, Torma János bethleni és Bethlen Gergely fogarasi kapitányok érdemelnek figyelmet, mint a német párt fejei. Ha hozzá vesszük, hogy a német őrség birtokában levő Fogaras, Déva, Szamosujvár, Kolozsvár, Sebesvár és Kővár erősségekre és egy ideig még a székelységre is támaszkodhattak: épen nem jelentéktelen volt azon törekvésök, melylyel a török emelte Apafi ellenében a német pártot akarták diadalra juttatni.

E célból mindjárt febr. 16-án Szent-Margitán és Aranyos-Medgyesen gyűlést tartottak, melyen Teleki s az említett urak nagy része megjelent. A teendőt megállapították; Bethlen Farkas fehérmegyei főispánt Bécsbe indították.²⁾ De mielőtt ez felért, Kászoni jezsuita, kit még Kemény János küldött fel, tudott némi eredményt kivívni: a császár nemcsak részvétét fejezte ki Kemény özvegyének,³⁾ hanem Szentgyörgyi István váczí püspöknek febr. 28-án — ugyanakkor,

1) Bethlen I. 291, s köv. II.

2) A megbízó levelet Teleki s a többi főurak aláírásával. Erd. Orsz. Eml. XIII. k. 95—97. II.

3) U. o. 97. I.

midőn a részvétírat kelt — egy, Teleki Mihály kővári kapitányhoz s az ő kedves kivéhez címzett menedéklevelet állíttatott ki, hogy az a magyar- és erdélyországi viszonyokat tanulmányozhassa.¹⁾ Természetes, hogy a német párt nem ennyit várt s mégis Kászoni sokat remélt,²⁾ sőt Kemény Simonnak határozottan megírta, hogy a császár nem kevesebbet akar a Szentgyörgyi küldésével, mint a fejedelmválasztás megejtését. De még tovább ment illúsióban, elmondja, hogy a fejedelmválasztásban szabad jogot ad ő felsége, csak hogy az új fejedelem a meghalt nyomdokain járjon; Apafit sohasem ismeri el a császár, miután teljesen a török karjaiba dobta magát; Kemény Simon számíthat az esztergomi érsek és az udvar pártolására, — az új fejedelem azonnal megerősítést nyer.³⁾ Hogy mind ebben több volt az ábránd, mint a valóság, arról az ezutáni eseményekből meggyőződhetünk.

Nem tudjuk az okát, de tény az, hogy sem Teleki, sem a főurak nagy része nem volt Aranyos-Medgyesen, midőn a püspök, mint császári követ, gr. Vallis szathmári kapitány kíséretében oda érkezett.⁴⁾ Valószínű, hogy Teleki is, mint a többi kapitányok, azért nem mehetett el, mert esetleg a vár birtokát kockáztatta volna.

A püspökben nem hiányzott a jóakarát, — látszólag mindent megtett Kemény Simon érdekében. Egyre tanácskozott a főurakkal, hogy minél jobban szervezze a pártot; a császárnál és Porciánál egyre sürgette, hogy minél tekintélyesebb haderőt küldjenek.⁵⁾ Mindezen jóakarát kárba veszett, — az udvar csak egyre tárgyalt, de tulajdonképen nem tett semmit. A püspök ezenfelül a rendeket is sürgette,

1) Erd. Orsz. Eml. XIII. 98. 1.

2) „Szökik fakó rövid nap“, írja febr. 28-án Apafira czélozva Telekinek. U. o. 99. 1.

3) Bethlen I. 308—314. II.

4) „Magno cum cordis dolore spectavi paucitatem fidelium Mtis. Vrae. Sair. Transylvanorum, ex quibus nonnisi spectabiles et magnifici Simon Kemény, Caspar Kornis ac grosi dui Gregorius Bethlen et Joannes Szentpáli coparuerunt“, írja márcz. 26-án a császárnak. Erd. Orsz. Eml. XIII. 134. 1.

5) A püspök márcz. 26-i levelei a császárhoz és Poreziához. U. o. 134—136. II.

hogy minél hamarább válaszszanak fejedelmet, de ezek kevés számuk miatt egyre haboztak s csupán arra voltak rábírhatók, hogy legalább generalist válaszszanak, a mit márcz. 29-én Kemény Simon megválasztásával meg is tettek; erről Telekit s a többi távollevő urakat oly hozzáadással tudatták, hogy mihelyt a némettől segély érkezik, azonnal Erdélybe törnek s Apafi helyébe új fejedelmet ültetnek.¹⁾ Mindez jó volt álomnak, de a valóságban bizony nem teljesedett be. Alig hihetjük, hogy a bécsi udvar valóban odáig akarta vinni a dolgot, hogy e párttal fejedelmet választasson, hanem inkább csak össze akarta tartani, hogy szükség esetén felhasználhassa; de érdemlegesen semmit sem tett érdekében. Hiába írkált Szentgyörgyi még áprilisban is Porziának,²⁾ az udvar megelégedett azzal, hogy mind Macskásit, mind Bethlent jó ígéretekkel bocsátotta el.³⁾

Hogy Teleki s vele a német párt mennyit érhetett el, volt alkalmunk látni: kaptak nagyon sok, szép biztatást, ígéretet s ezzel meg kellett elégedniök. De mindamellett erősebben kellett a dologhoz fogniok, mert ezalatt Apafi sem nyugodott.

„Bizony szökik is fakó rövid nap“, azt írta Kászoni febr. 28-án Bécsből Telekinek, de bizony a fakó, értsd Apafi Mihály, nem szökött. Az új fejedelem sem mulasztotta el a bécsi udvarhoz fordulni; előbb Sárosi Gergelyt, utóbb Daniél Istvánt küldötte fel azon kéréssel, hogy Erdély szomorú helyzete miatt a várakban levő német őrségek vonasának ki, különben nagy szerencsétlenség származik e miatt. De az áprilisban adott válasz eléggé mutatta, hogy a császárnak az őrségek kivonására nem nagy kedve van.

Mínta a szerencse akart volna kedvezni Apafinak, könnyen jutott három vár birtokába: Görgényt az oda menekült főurak, Fogarast Bethlen Gergely és Szentpáli János, Dévát Keresztesi Ferencz adták fel.⁴⁾ Az előbbi helyen (Fogarás) még márcz. 10-én országgyűlés tartott, melyen a

1) A rendek telekinek, Aranyos-Medgyes, márcz. 29. — Erd. Orsz. Eml. XIII. 137. l.

2) Aranyos-Medgyes, ápr. 26. — U. o. 141, 142. ll.

3) U. o. 140, 141. ll.

4) Bethlen I. 292—295. ll.

XVII. articulus Teleki Mihályt s vele együtt Kemény Simont, Kapi Györgyöt, Kornis Gáspárt, Bánffy Dénest, Torma Istvánt és Jánost, Alvinczi Istvánt, Ébeni Istvánt, Domokos Jánost, Henter Pált, Székely Istvánt, Macskási Boldizsárt, Bethlen Farkast, Kemény Pétert, Tordai Jánost mint pártosokat megnótázta, még azt is kimondván, hogy a fejedelem az „ország kedve, hire, akaratja és consensusa nélkül grátiát se adhasson nékik.“¹⁾ E nótázás miatt többen meghódoltak Apafinak, de a párt zöme még együtt maradt; pedig a bécsi udvar nem akarván megszegni a törökkel kötött békét, csak olyan se hideg, se meleg magaviseletet tanúsított. Egészen másképen járt el a török: ha immár fejedelmet adott Erdélynek, ezt az ország urává is akarta tenni; Kucsuk basa a tavasz nyiltával azonnal megindult a maga és a fejedelem hadaival, hogy a még német kézben levő várakat visszavegye. Előbb Szamosujvárnak tartott, de a rendek kérésére Kolozsvár alá ment, s ezt ápr. 23-án ostrom alá fogta. Redán Dávid parancsnok erélyesen ellenállott.²⁾

De épen Kolozsvár ostroma volt az, mely Telekiéket erélyesebb munkára ösztönözte. Látták, hogy Apafi határozottan lép fel trónja biztosítására, mert a törökre támaszkodhatott. Előértekezetet tartottak azért Aranyos-Medgyesen s elhatározták, hogy ismét követséget küldenek Bécsbe.³⁾ Hogy követők annál sikeresebben járhasson el, máj. 22-én Szathmárt tanácskozást tartottak. De kit küldjenek fel, az volt a kérdés. Legalkalmasabbnak találták Telekit, kit erre még Aranyos-Medgyesen kiszemeltek,⁴⁾ s most Szathmárról utnak is indítottak. Ugyanekkor (máj. 22.) a német párt fejei u. m. Kemény Simon, Bánffy Dénes, Bethlen Farkas, Gergely és Elek, Szentpáli János és Keresztesi Sámuel aláírásával megkapta az utasítást is, mely felsorolja, hogy a török mily hatalmasan lépett fel ellenök, mennyi veszedelem fenyegeti. Eddig is csak ő felsége pártolásának reményében tudták fentartani magokat, de most már annyira válságos

1) Erd. Orsz. Eml. XIII. 131. l.

2) Bethlen I. 316. s köv. ll.

3) Kászoni Porcziának, Aranyos-Medgyes máj. 21. Erd. Orsz. Eml. XIII. k. 147. l.

4) U. o.

helyzetbe jutottak, hogy ha ő felsége idején nem gondoskodik, mindnyájan elvesznek. Nyerje meg Teleki ő felségétől, hogy mivel tárgyalással alig segíthetni, adjon elégséges haderőt, melylyel a szorongatott várakat felszabadíthatják, a törököt pedig kiűzhetik. De ha a császár mindenképen békés uton akarja elintézni a dolgot s óvakodik a fegyveres beavatkozástól, akkor eszközölje ki, hogy a török Erdélyből kitakarodjék, ők magok kegyelmet kapjanak s elkobzott javaikat visszanyerjék. Ha pedig úgy a fegyveres megsegítés, mint a tárgyalás halad-marad, kérjen tanácsot, mint tartsák fen magokat. Ők ugyan hűséges szolgálai maradnak, a míg csak lehet, de ha végre is minden támasztól megfosztva, meghódolni kényszerülnek, nem lesznek okai. Továbbá mivel eddig az özvegy fejedelemasszony költségén tartották fen magokat, ha csakugyan tractára kerül a dolog, legalább részben gondoskodni kell a kárpótlásról.¹⁾ Hogy ezen kérés annál sikeresebb legyen, a rendek az egyik minister és a hatalmas Porczia pártfogását is kikérték;²⁾ az utóbbihoz Lónyai Anna fejedelasszony is irt.³⁾

Teleki ennyi megbizással ellátva indult utnak. Május 25-i kelettel újabb utasítást kapott, mely az előbbi utasítás második részére hitta fel különösen a figyelmét.⁴⁾ Teleki, a mint Bécsbe ért, azonnal hozzá látott feladata teljesítéséhez s már január 4-én megkapta a választ: ő felsége jó néven veszi a rendek ragaszkodását, semmit sem óhajt inkább, mint érdekeik biztosítását s épen ezért hitta össze az országgyűlést Magyarországon.⁵⁾ Ezzel a hízató, jó formán semmit mondó válaszsral kellett visszatérnie Telekinek.

Szentgyörgyi püspök, noha nem volt megbizása, hirtelen ott hagyta a rendeket Szathmáron s juniushban Erdélybe jött, hogy fegyverszünetet hozzon létre. Természetes, hogy ezáltal „nagy scrupulust és bánatot szerzett” az ott levő rendeknek. Apafi nem sokáig habozott a püspököt elfogadni, mert Fekete Péter nevü követét a császár oly válaszsral

1) Ezen utasítást Erd. Orsz. Eml. XIII 150—153. II.

2) U. o. XIII. 149. I.

3) U. o. 150. I.

4) U. o. 154, 155. II.

5) U. o. 155, 156. II.

bocsátotta el, mely szerint az Erdély védelmére a várakba helyezett őrségeket ki nem vonhatja ugyan, de egyelőre fel kell hagyni az ellenségeskedéssel, miután követeket akar küldeni.¹⁾

A mint a püspök megkapta a menedéklevelet Apafitól, azonnal Szamosújvárra ment, hol Ébeni Istvánnal hosszabbban tanácskozott. Innen a Kolozsvár melletti táborba jött, magához kérte a fejedelem négy tanácsosát, a kinek — mint egyik szemtanu Bethlen János elbeszéli —²⁾ kijelentette, hogy tulajdonképen azért jött, hogy kivezesse a várakból a császári őrségek. Ezután sokáig beszélgetett Redán kolozsvári kapitánynyal. Érdekes, hogy midőn a Kucsuk küldötte Olaj bég kereste fel, azzal állott elé, hogy semmiféle megbízása nincs az őrség kivezetéséről gondoskodni, hanem azért jött, hogy minél jobban informálhassa a császárt az erdélyi viszonyokról. De a sokféle nyilatkozatnak szomorúan adta meg az árát, mert Kucsuk azonnal őrséget állíttatott szállása elé s hiába jártak közbe érte az ország rendei, szabadon nem bocsátotta, hanem Ali parancsára Temesvárra küldötte, hol a szerencsétlen meghalt.³⁾

Ezalatt haldokolt a szegény német párt, mely bizott, reménykedett, de sohasem kapott egyebet szép szónál, fényes ígéretnél; pedig ugyancsak egyre járatta követeit a bécsi udvarnál. Előbb Keresztesi Pált küldötte fel; várt egy ideig türelmesen, de semmi válasz sem jött. Azután a szathmári gyűlésből jul. 18-án új követet küldött fel Macskási Boldizsár személyében.⁴⁾ — Hiába volt ott Kászoni atya; együtt sem tudtak semmire menni. Az udvar egyáltalában nem akart háboruba keveredni a törökkel, hanem hosszabbnál hosszabb tárgyalásokkal ütötte el a dolgot. Azon fegyveres beavatkozás is, melyet a bécsi udvar ezen időben Schneidau tábornok által megkísérlett, tulajdonképen csak fitogtatás akart lenni.

A német párt kapva-kapott minden alkalmon, melyet tervei megvalósítására felhasználni remélhetett. Csatlakozott

1) Bethlen I. 330. s köv. II.

2) U. o. 342. I.

3) U. o. 344. s köv. II. 361, 362. II.

4) Erd. Orsz. Eml. XIII, 173—175. II.

tehát az Erdélybe induló Schneidauhoz, hogy újra család-jék. A császár még mindig késett a válaszzsal, Schneidau pedig nem hogy jó szívvvel fogadta volna szövetségeseit, hanem ezeknek úgy a hogy épségben maradt javait ellenség gyanánt pusztította s mind a magán, mind a közügyekben feltűnően mellőzte a rendeket. Nemcsoda, ha ezek azután keserű szemrehányásban törtek ki, hogy az ő felsége iránti hűségök miatt szenvedett sérelmeket nem viselték oly keserű fájdalommal, mint a Schneidau elkövette méltánytalanságot. E panaszaik tolmácsolására és előbbi kéréseik sürgetésére küldötték fel Sámsondi Györgyöt Naményen tartott gyűlésükből.¹⁾ Macskási és Sámsondi még szeptemberben is Bécsben voltak,²⁾ s végül is csak üres biztatásokkal jöttek el.

Ugy látszik, hogy Teleki és társai hamar megelégték a Schneidau barátságát, mert még Erdély határán elváltak tőle. Kucsuk basa közeledésének hírére Torda mellé a Keresztes mezőre huzódott, mialatt Schneidau bevonult Kolozsvárra, majd visszahátrált Magyarország felé s a Szamos melletti Szilszeg mellett ütött tábor.³⁾

Teleki és társai buzgósága mindamellert, hogy a fegyveres beavatkozáshoz fűzött minden reményök meghiusult, nem csökkent. Kísérletet tettek az ellenök hozott szigoru articulus eltörlésére,⁴⁾ s midőn belátták, hogy nem sikerül, annál nagyobb hévvel láttak munkához. De mit ért, hogy a szerencse újra mosolyogni látszott feléjük, midőn hire járt, hogy császári követek érkeztek Szathmárra, ha mindebből nem lett semmi. Hiába fordultak január 11-én Porciához, járjon közbe ő felségénél, hogy a kiküldendő követek tárgyalásuk folyamán az ő érdekeikről is gondoskodjanak,⁵⁾ mindebből nem lett semmi. Hasztalan tartotta vissza azután Teleki Kővár vidékét a meghódolástól,⁶⁾ hiába volt társai minden törekvése, a kiábrándulás nem sokáig késett.

1) Erd. Orsz. Eml. XIII. 174—180. II.

2) U. o. 181, 182. II.

3) Bethlen I. 357. I.

4) A rendek Apaínnak Aranyos-Medgyes, decz. 17. Gr. Kemény I.

Erd. tört. er. lev. XII. k.

5) Erd. Orsz. Eml. XIII. 198. I.

6) U. o. 199. I.

Láttuk,* hogy a német egyáltalában nem akarta, hogy háborura kerüljön a dolog. Biztatta egy ideig a hozzá folya-
modókat, de miután a török erélyes fellépése miatt Erdély-
ben határozottan háttérbe szorult: cserbenhagyta hűséges
szolgáit. Ezt tette pedig akkor, midőn Goes császári biztos
aláírta Temesvárt az előleges békealkudozásokat, melyek
egyik pontja szerint kötelezte magát a császár, hogy sem
Rákóczy, sem Kemény utódait trónkövetelési igényeikben
nem támogatja.¹⁾ Ez volt jutalma azon számtalan hűséges
szolgálatnak, melyet Telekiék a bécsi udvarnak tettek. Ma-
gától értetik, hogy most a német párt magától tovább fen-
nem állhatott, hanem a császári támogatásának hiánya miatt
okvetlenül meg kellett szünnie. Ha elhagyták Telekit azok,
kikben annyira bizott, de a kiknek érdekében a pártért
magáért semmit sem tettek; ő is bátran ott hagyhatta. A
szegény rendeknek simulniok kellett a módosult viszonyok-
hoz, mert erre a szükség kényszerítette.

Az erdélyi viszonyokhoz való simulást maga Apafi
könnyítette meg. Mintha tudta volna, hogy e pártra nagy
szüksége van, mert több derék férfin kívül innen került ki
Erdély egyik legnagyobb diplomatája: inkább jóakarattal és
szelidséggel, mint erőszakkal igyekezett megnyerni a Ke-
ménypárti főurakat. Erre előkészítette az alkalmat az 1663.
febr. 22-én megnyitott szászkezdí országgyűlés, mely a XII.
articulusban a volt Keménypárti uraknak — az egy Kemény
Simon kivételével — megkegyelmezett.²⁾

E szerint Teleki ismét megnyerte elveszett birtokait;
még csak az volt hátra, hogy Apafi kegyét is megnyerje.
Nagyban könnyítette ezt rokona Bornemissza Zsuzsánna, ki
Aranyos-Medgyesen találkozáván vele, még márcz. 18-án irt
érdekében Apafinéak. Tudatta, hogy Teleki „mindenre
igéri magát, el is higgye nagyságtok — folytatja tovább —
tökéletesen, hogy igaz szolgája leszen nagyságtoknak“. Ez
már felszabadult a kötelék alól s a fejedelemtől vár kegyel-
met és eddigi hivatalában való megerősítést. Neki sikerült
rávennie, hogy Kővárról a fejedelem hire nélkül el nem
megy, csak gondoskodjanak róla. Kéri azért Apafinét, hogy
legyen közbenjáró a fejedelemmel, mert „jó szívvel szolgálna

1) Erd. Orsz. Eml. XIII. 34 l.

2) U. o. XIII. 223. l.

annál inkább oly böcsületes hivatalban¹⁾ Ennek a közbenjárásnak meg is lett az eredménye. Apafi már. márcz. 25-én kegyébe fogadta Teleki Mihályt, megerősítette a kővári kapitányságban s egyszersmind azzal bizta meg, hogy szintén megtért Bánffy Dénessel együtt nézzen utána, mehet-e valamire a Bécsben időző Kászoni atya.²⁾

Megvolt ugyan a kegyelem, de Telekinek és elvtársainak arra is kellett gondolni, hogy kéréseikkel még egyszer megkeressék a bécsi udvart. Miután már lejött Szathmárra Kászoni jezsuita azzal a megbizással, hogy a bujdosókat a béketárgyalások szükségéről meggyőzze s egyuttal az immár megadott amnestia után Apafi is sürgette a meghódolást: kérték a nádort, eszközölje ki a császárnál, hogy az ő befolyására az erdélyi adó, melyet a portának kell beszo­l­gáltatni, 15 vagy legalább 25 ezer aranyra szállíttassék, a török behódoltatás szünjék meg Bihar, Kraszna, Közép és Belső Szolnok megyékben, valamint Doboka és Kolozs megyékben is, Teleki és társai ne csak ősi, hanem Kemény János ajándékozta birtokaikat is megkapják. Az amnestiát Kemény Simon is nyerje meg. Rendelje meg a császár Kobbnak és a többi erdélyi várparancsnokoknak, hogy őket sem javaikban, sem személyökben meg ne károsítsák s adjon bizony­ság­levelet nekik a hűségben való megmaradásukról. A kolozsváriak sérelmei orvosoltassanak s ne engedje ő felsége, hogy azon várak, melyekben német őrség van, török kézbe jussanak.³⁾

Ez volt jó formán az utolsó lépés, melyet a bujdosók együtt tettek. Erre sem kaptak — úgy szólva — semmi megnyugtató választ; nem volt más tenni valójuk, mint minden habozás nélkül elfogadni a felajánlott kegyelmet.

Teleki sem tehetett máskép, hiszen már Apafi kegyelmét megnyerte. A mily tántorithatlan híve volt Rákóczy­nak, majd Kemény Jánosnak, ép oly hűséges szolgálója lett Apafinak is. Ezzel az ő élettörténetének egy új szakához ér­­tünk. Lássuk tehát, mint halad az emelkedés útján a kővári kapitány, mint jut a hatalom birtokába.

1) Gr. Kemény I. Erd. tört. er. lev. XIII. k.

2) Erd. Orsz. Eml. XIII. 224, 225. ll.

3) U. o. XIII. 229 – 235. ll.

Vetélytársak között.

(1663—1678.)

I.

Teleki Mihály kövári kapitány tehát Apafi hive lett. Az irány, melyhez csatlakozott, egészen ellentétben állott az előbbivel: Keményt a német, Apafit a török tette fejedelemmé. De nem hiszszük, hogy legalább egyelőre előbbi elveit feladta volna mind addig, míg a viszonyok nem kívánták. Kövár volt most azon hely, hol a jó hivatal kellő biztosítékot nyújtott a jövőre.

Bármily jámbornak és alázatosnak is mondja Bethlen János Apafit,¹⁾ mégis el kell ismernünk, hogy ez helyzetét mindnjárt trónra léptekor felfogta. Két nagy hatalmasság, a német és a török, versenyzett immár régóta Erdély birtokáért s a mult, a szomorú mult, eléggé megmutatta, hogy a fejedelemnek nem szabad kizárólagosan az egyik nagy hatalomhoz ragaszkodnia, hanem — hogy úgy mondjam — két-kulacsos politikát kell folytatnia.

Apafit a török tette erdélyi fejedelemmé, a török védelmezte meg a német ellen. Igaz, hogy e barátságot drágán kellett megfizetnie, mert a rettentő nagy adón kívül Kucsuk basa is sokáig ben volt az ország nyakán s ugyancsak nem kimélte pártfogoltjait. De még egyébbel is meg kellett szolgálni a török barátságot; de ezen szolgálat — talán a sors akarta úgy — arra szolgált, hogy még jobban meggyőzze a fejedelmet a némethez való közeledés szükségéről. Ezen szolgálat Apafi magyarországi útja volt.

Míntha csak a sors akarta volna; a német hiába került a háborút, hiába hagyta faképnél a Keményféle párttöredéket, a háború mégsem maradt el. A temesvári alku-

1) Bethlen I. 247. l.

dozások semmi eredményre sem vezettek, mivel a portán minden intézkedést kiadtak a háború megkezdésére. Küprili Ahmet nagy vezér még az alkudozások alatt megindult hadaival.¹⁾ Erdély pedig alig teremtette össze a porta adóját s küldötte el, már jun. 17-én Apafi udvarába jött a kapudsi basa a szultán határozott rendeletével, mely szerint a fejedelem úgy készüljön fel a háborúra, hogy bármely perczben tudjon csatlakozni a szerdárhoz.²⁾ Hiába volt a rendek és a fejedelem mindenféle kifogása, a kapudsi basa és Kucsuk egyre sürgették.³⁾ De a fejedelem nem mehetett, mielőtt a tatár hadak át nem vonultak az országon, mert ezek pusztításától nem alaptalanul lehetett tartani;⁴⁾ szerencsére minden nagyobb rendetlenkedés nélkül vonultak át. E veszély elmúltával már csak pár hét kérdése lehetett az Apafi elindulása is, bár a várakban levő német kapitányok még kiáltványt is bocsátottak ki a fejedelem elindulásának megakadályozására.⁵⁾

Nagyon érdekes, hogy a török a háború megindításakor arra gondolt, hogy egyik hatalmas fegyverül éppen Apafit használja fel a császár ellen. Eszébe jutott Bethlen Gábor és I. Rákóczy György példája, de ugyanekkor elfeledte, hogy ennek követésére sem a mostani erdélyi fejedelem, sem a körülmények nem alkalmasak. Hiszen Apafi sokkal kevesebb tehetséggel volt megáldva, minővel egy szabadsághősnek birnia kell, hogy egy háborút sikerrel vezethessen. De a viszonyok sem voltak kedvezők. A Bethlen, a Rákóczy fényes hadjárataiban a diadalmas hadsereg egyik jelentékeny alkotó része a Tisza mellől került ki; de most a török maga vágta el annak a lehetőségét, hogy a tiszamelléki nemesség csatlakozása megnyerhető legyen. Avagy a török várhatta-e józan észszel, hogy a lelkesültség azokat vezesse táborába, kiket mindenből kiforgatott, kipusztított? Az ok most sem hiányzott, hogy a nemzet a német ellen fegyvert ragadjon,

1) Bethlen I. 397—400. II.

2) Erd. Orsz. Eml. XIII. 239, 240. II. — Bethlen I. 397—400. II. töredékesen.

3) Bethlen I. 402—407. II.

4) Apafi Telekinek, jun. 25. Erd. Orsz. Eml. XIII. 243. I.

5) Bethlen I. 413—418. II.

de hiányzott az alkalmas vezér s nem voltak kedvezők a viszonyok. Innen majdnem nevetséges lett azon szerep, melyet Apafi a török hadjáratban elfoglalt.

Alig távozott el augusztusban az Erdélyt csaknem két évig sanyargató Kucsuk basa, már Apafi is megkapta a rendeletet Küprili Ahmet szerdártól, hogy haladéktalanul csatlakozzék,¹⁾ de nem Erdély összes haderejével, hanem csak illő kísérettel.²⁾ Apafinak annál inkább kellett sietnie, mert a nagyvezér táborában levő követe hir szerint a fejedelemségre törekedett.³⁾

A fejedelem, miután Petki István küküllői főispánt, Béli Pált Sepsi, Kézdi és Orbai székek királybíróját s belső szolnoki főispánt és Fleischer András szebeni királybíró s szász főispánt helytartókul rendelte,⁴⁾ kevés számú hiveivel még szeptemberben elindult. Előbb Lippára, majd Aradra ment s innen Bndán, Esztergomon keresztül Érsekújvár alá, melyet már elfoglalva talált. Küprili Ahmet nagyvezér nagyon barátságosan fogadta s nagy kitüntetésekkel halmozta el.⁵⁾ Apafi még innen kiáltványt intézett a magyar rendekhez, hogy haladéktalanul csatlakozzanak.⁶⁾ Természetes, hogy a rendek nem nagyon siettek sem Apafihoz, sem a törökhöz s így a nádor és a császár ellenkiáltványaira nem nagy szükség volt.⁷⁾ A fejedelem azután hűségesen követte a szerdárt Léva, majd Nográd alá. Budánál azután elvált tőle, de alig ért Némethi alá, midőn Küprili Ahmet Haller Gábort magához vitette vissza s nov. 15-én fejét vétette.⁸⁾ Apafi azután szerencsésen ért haza Gyulafehérvárra.

Ime, így végződött azon táborozás, melyben az erdélyi fejedelem is részt vett, hogy tapasztalatait gyarapítsa s még

1) Bethlen I. *Historia rerum Transsylvanicarum*. Horányi-féle kiadás Bécs, 1782. I. k. 23—25. II.

2) Erd. Orsz. Eml. XIII. 43. I.

3) Bethlen I. id. kiad. I. 31, 32. II.

4) U. o. 35. I.

5) Az egykoru Czeglédi István érdekesen írja le. Uj Magyar Muzem 1860. évf. I. 102—105. II.

6) Bethlen I. I. 65—67. II. — Uj Magyar Muzem 1854. évf. II. 49. s köv. II. Hogy okt. 22-én kelt, mondja Czeglédi, i. h. 105. I.

7) Bethlen I. I. 68—80. II.

8) U. o. 82, 83. II. — Czeglédi id. kiad. 107—111. II.

inkább meggyőződjenek a német barátság szükségéről. Az a török, ki oly könnyen végzett a szerencsétlen Haller Gáborral, bizonyára őt sem kiméli, ha a körülmények úgy kívánják. Láttá egyuttal azon kétségbeesett küzdelmet is, melyet a két nagy hatalom egymás ellen folytatott, mi miatt nem volt tanácsos feltétlenül csak az egyikhez ragaszkodni. Mindjárt uralkodása elején megkísértette az udvar kegyét megnyerni, de nem sikerült; a császár hideg, tartózkodó maradt. Ezen az állapoton okvetlenül segíteni kellett. Ha nem lehet is teljesen megnyerni a bécsieket, legalább annyit el kell érni, hogy Erdély kényes helyzetét elismerve, jóakarukat ne vonják meg. Azon férfiú, ki az udvar közönyét eloszlatni tudta, csak Teleki Mihály lehetett.

Teleki — mint már láttuk — megerősítést nyert Apafitól a kővári kapitányságban, de még a fejedelem udvarába nem járt. Aligha nem idegenkedett tőle emez, tudván jól, mily őszinte hive volt Keménynek. A megerősítést ugyan megkapta, de birtokai visszaadása még mindig késett. A fejedelem neheztelését nem igen tudta megmagyarázni, sejtette, hogy ellenségei keze játszik a dologba, kik őt parvenunek tartották s folytonosan mesterkedtek ellene; annyira fáradoztak ezen aknamunkában, hogy ő is jónak látta a védekezést. Előbb Bánffy Dénest és Szentpáli Jánost kérte fel, hogy szószólói legyenek,¹⁾ később pedig egyenesen Apafinéhoz fordult. Panaszkodott, hogy annyira megfélemlettek róla, pedig ártatlan. Gratiájáért s kegyes oltalmáért esedezik s az ország által megítélt kevés jószágának visszaadását kéri. Egyszersmind menti magát, hogy eddig nem mehetett be udvarlásukra, de Kővárban egyideig némi respectus tartja vissza. Figyelmébe ajánlja a Bánffytól és Szentpálitól beadott kérését, valamint anyja és özvegy huga gondviselését.²⁾

De be kellett látnia, hogy nem halaszthatja sokáig az Erdélybe való menetelt. Ezért még szeptemberben engedélyt kért Apafitól a bemenetelre, a mit meg is nyert, sőt még homagiumot sem kívántak tőle.³⁾ Közbejött azonban Apafi

1) Teleki Apafinének, Kővár, aug. 13. Gr. Kemény I. id. gyűjt. XIII. k.

2) Teleki Apafinének aug. 29. U. o.

3) Erd. Orsz. Eml. XIII. 271. 1.

magyarországi hadjárata s így az ő bejövetele egyelőre elmaradt. A fejedelem hazajövetele után ismét felújította a bejövés eszméjét. Igaz, hogy már megvolt az engedélye, de ugy szeretett volna eljárni, hogy Apafi kegyét is megnyerje, de a németek becsülését se veszítse el. Mint kővári kapitány szoros összeköttetésben állott Cobb szathmári parancsnokkal, kinek leveleit Apafihoz juttatta s kit minden fontosabb hírről tudatott. Magától értetik, hogy szándékolt erdélyi útját is értésére adta, nehogy esetleg rosszalását vonja magára. De sem Cobb, sem a bécsi udvar előtt nem eshetett kifogás alá Teleki ezen útja, mert a török készülődései miatt Erdély magatartása nagyon is figyelmet érdemelt. Épen ezért mind Cobb, mind Kászoni helyeselték Apafi meglátogatását,¹⁾ sőt az előbbi még többet tett érdekében, mert őt ügyével együtt Porcia figyelmébe ajánlotta s a szamosujvári és kolozsvári parancsnokok támogatását is kikérte.²⁾

Teleki tehát Erdélybe jött; már 1664. jan. 16-án Fogarasban van a fejedelmi udvarban,³⁾ s nemcsak saját érdekében, hanem — ugy látszik — a császárral megindítandó tárgyalás ügyében is teszen lépéseket,⁴⁾ mialatt a kővári német őrség parancsnokával Strein báróval is fentartotta az összeköttetést.⁴⁾ A kővári kapitány kedvező fogadtatásra talált az udvarnál, de mindamellett nem feledkezett meg a Cobbal való összeköttetésről sem, a mire volt is alkalom.

Az erdélyi várakban levő német őrségek fizetésök pontosabb kiszolgáltatása és tisztjeik embertelen bánásmódja miatt egyre lázongtak. Első volt a székelyhidi őrség, melyet Tiefenthal kapitány zsarolása végképen elkészerített: elkergette kapitányát s Apafinak meghódolását jelentette be. Természetes, hogy a fejedelem Cobb minden tiltakozása daczára elfogadta ezt s Gyekei Tamást küldötte ki kapitánynak.⁵⁾ Székelyhid példáját követte csakhamar a kolozsvári őrség is, mintha vigasztalni akarta volna a fejedelmet azon szomorú hírekért, melyeket Belényesi Ferencz a portáról ho-

1) Erd. Orsz. Eml. XIII. 273. 1.

2) Cobb Telekinek jan. 16-i levelére válaszol. U. o. 277. 1.

3) Cobb Telekinek, febr. 22. U. o. 305. 1.

4) U. o. 275. 276. 304. II.

5) Bethlen I. I. 85—87. II.

zött.¹⁾ A kolozsvári őrség fellázadására a gyúanyagot több sérelemmel kívül Cobb azon intézkedése szolgáltatta, mely szerint az őrsegek parancsnokait meg akarta változtatni. Midőn azért Baptista János Szathmárról az őrség felváltására jött, a rosszul fizetett őrség felzendült: Baptista megöletett, tisztjei pedig kiüzettek. Itt is ismétlődött azután a székellyhidi jelenet. Apafi egyelőre Gilányi Györgyöt és Vér Györgyöt a Teleki apósát küldötte oda parancsnokokul.²⁾

Mialatt Teleki Apafi udvarában időzött, nyílt meg jan. 31-én a nagysinki országgyűlés s tartott egészen február 24-éig. Azért említettük meg ezen országgyűlést, mert ezen két kitüntetés érte Telekit: őt bizták meg a XLI. articulusban a mármarosí adó beszédese és beszolgáltatása feletti felügyelettel,³⁾ ezenkívül fejedelmi tanácsurnak választották meg.⁴⁾

Épen az említett lázadások miatt kérte fel Cobb Telekit, hasson oda a fejedelemmel, hogy a kolozsvári őrség a császár hűségére visszatérjen, a szamosújvári, kövári és sebesvári őrsegeket pedig szólítsa fel, nehogy ezen esküszegők példáját kövessék.⁵⁾ E végett Kászoni is többször kereste meg levélben.⁶⁾ De sem Teleki, sem Apafi nem tehettek semmit a német őrsegek megnyerésére, különben is a fejedelem önmagával jött volna ellenmondásba, ha egyik kezével elutasítja azokat, kiket a másikkal szolgálatba fogadott. Mindamellet a közeledésre, a bécsi udvarhoz való simulása legjobb volt ezen alkalom. Igaz, hogy a fejedelem védura a török őt trónra ültette, megvédelmelte, de azután rajta is volt, hogy országának zsírját kiszívja. Ha panasza ment, mint most is a nagyvezérhez és a szultánhoz, azzal fizették ki, hogy csak jól viselje magát, pontosan szolgál-

1) Hogy Halmágy vidéke — mit Apafi kért — vissza nem adható, mert ben van a defterben, Be'hlen I. I. 88—90. ll.

2) U. o. 91—94. ll.

3) „Teleki Mihály atyánkfíát rendeltük a mármarosí adónak igazán percipiálásának és administrálásának is inspectiojára, hogy az ország ez iránt is ne defraudáltassék, viseljen illendő gondot reá az ország javáért, ezen articulusban concludáltuk.“ Erd. Orsz. Eml. XIII. 298. l.

4) U. o. 316. l.

5) U. o. 301. l.

6) Kászoni februári levelei u. o. 302—306, ll.

tassa be az adót, a többit majd elintézik.¹⁾ Eléggé látszott ebből, hogy a porta kezdette elhinni magát, azért jó lesz másfelé fordulni.

Alig végződött a nagysinki országgyűlés, azonnal megbízást kapott Teleki, menjen Cobbhoz és Kászonihoz Szathmárra azon üzenettel, hogy a fejedelem önkényt semmit sem tett ő felsége ellen; a székelyhidi és a kolozsvári zavargás nem az ő beleegyezésével történt, hanem az őrséggel való rossz bánásmód miatt. Ő csak azért fogadta el hódolatukat, nehogy időközben a hatalmukban levő várakat török kézbe játsszák.²⁾

E meghagyással sietett Teleki Szathmárra. Most már az ő érdekében is állott, hogy minden ellenségeskedést megszüntessen Apafi és a bécsi udvar között. Hogy annál jobban megnyerje Cobbékát, még azokat is felsorolta, kiket Szamosujvárt, Bethlenben, Kővárt gyanusoknak tartott.³⁾

Cobb és Kászoni elfogadták Apafi mentségét s oly kedvező felterjesztést tettek a császárhoz, hogy midőn Apafinak sikerült Kolozsvár ügyeit rendezni, mely város most Várad szerepét vette át, akkora leérkezett a királynak márcz. 22-ről kelt levele, melyben kijelenti abbeli kívánságát, hogy a fejedelem a maga javaiban megtartassék. Ezért teljhatalommal ruházta fel Cobbot és Kászonit, hogy velök tárgyalásokat folytathasson.⁴⁾ Ugyanekkor Kászoni is kérte a fejedelmet, hogy miután sem az ő, sem pedig a Cobb írásai nem lettek haszontalanok, hanem részökre a tárgyalások tartamára teljhatalmat szereztek: minél hamarább küldje ki Telekit.⁵⁾ Ezért ez, mivel Szathmárról Kővárra ment volt haza, mindjárt rendeletet kapott, hogy tüstént a fejedelem udvarába siessen⁶⁾ s a mint ide megérkezett, legott Szathmárra küldetett, hogy a császártól lejött pontok felett Cobbal és Kászonival tanácskozzék.⁷⁾ Körülbelől egy

1) Bethlen I. I. 102—105. II.

2) U. o. 107. I.

3) U. o. I. 108, 109. II.

4) U. o. 110, 111. II.

5) Erd. Orsz. Emlékek XIII. 315. I.

6) Apafi Telekinek ápr. 14. Erd. Orsz. Eml. XIII. 315, 316. II.

7) Bethlen I. I. 111. I.

hónapig időzött itt, mialatt a török hiába szólította fel Apafit a csatlakozásra. Májusban tért vissza a császár kivánalmival, melyek a meghódolt és még meg nem hódított örségek ügyét, a császár és a fejedelem egymással szemben követendő magatartását kívánták oly módon szabályozni, melyből kitűnt, hogy Apafit a semlegesség korlátai közül akarják kiragadni.¹⁾ Nem lesz érdektelen, ha legalább kivonatilag ismertetjük e pontokat.

1. Gondoskodni kell arról, hogy Székelyhid megerősítették és állandóan jó karban tartassék, nehogy a török hatalmába kerüljön, a mi pótolhatlan veszteség lenne nemcsak Erdély, hanem a kereszténység ügyére is. 2. Ha a fejedelem nem is adja ki Székelyhid egész örségét, legalább a tiszteket és a legénységből a főbb czinkosokat szolgáltatassa ki; ennek módozatairól gondoskodni a Teleki feladata lesz. 3. Miután a fejedelmet biztosítják arról, hogy e tárgyalások nem jutnak a török tudomására, hanem a legnagyobb titokban maradnak, kéri Apafit, folytassa ezeket teljes odaadással. 4. Küldje meg a fejedelem azon iratokat, melyek előbb a császárt szidalmazták s nevezze meg szerzőiket. A biztosok kezeskednek arról, hogy mindez titokban marad, a vizsgálat pedig bizonyos időre halasztatik, hogy ezalatt a fejedelem őszintesége annál inkább kitűnjék. 5. Miután sem ő felsége, sem a segedelmére siető külföldi királyok és fejedelmek, kik együttes erővel fognak fegyvert a török ellen, nem akarják megkárosítani Erdélyt, sőt inkább minden törekvésök oda irányul, hogy ezen ország visszanyerje előbbi jogait: ha a fejedelem hon akar maradni, bátran teheti, ha pedig a török az ő csatlakozását sürgeti, mentse ki magát, bizván a német pártfogásában. 6. Mint-hogy mind ő felsége, mind pedig a szövetséges fejedelmek jónak látják, hogy Erdély 3 várában a német örség továbbra is megmaradjon a fejedelem támogatására: Apafi minden szükségessel lássa el ezen örségeket, nehogy — mint előbb — lázadás törjön ki. 7. Ha a fejedelemnek Erdélyből csakugyan ki kell mozdulnia hadaival, még pedig a török határozott parancsára, ezt ő felsége és a porta érdekeinek megsértése

1) Apafi Telekinek máj. 15. Erd. Orsz. Eml. XIII, 321. 1.

nélkül tegye. 8. Apafinak gondja legyen arra, hogy e pontokra minél hamarább válaszoljon s úgy intézze ügyeit, hogy a kereszténység érdekeinek előmozdításában úgy ő, mint az ország rendei megmaradjanak.¹⁾

Sem Teleki, sem senki más nem kételkedhetett, hogy a bécsi udvar tulajdonképen mit akar: nem kevesebbet, mint lassankint elszakítani Apafit a töröktől. De erre még nem jött el az idő. Talán nem annyira az Apafi, mint inkább a Teleki érdeme, hogy az erdélyiek nem léptek teljesen ezen utra. Elég volt egyelőre a császár jóindulata; a portától nyiltan elszakadni nem volt tanácsos. Jól emlékezett még mindenki II. Rákóczy György és Kemény János szomorú korára,

De már magoknak e pontoknak a tárgyalása is nehézségekbe ütközött, mert a török folytonosan ott ült Apafi nyakán, hogy a táborba siessen. A fejedelem erre egy sakkhuzáshoz folyamodott: Macskási Boldizsártól megüzente Cobbnak, hogy ha szemmel láthatólag nem adja az ellenségeskedés nyílt jeleit, neki a török parancsából a táborba kell mennie.²⁾ Cobb csakugyan Erdély felé indult hadaival, sőt Kászoni Souches tábornoknak a Száva melletti fényes győzelme folytán azzal fenyegetőzött, hogy legott Erdély ellen támadnak, mihelyt Apafi a törökkel való csatlakozásra elindul. Erre a fejedelem jónak látta visszaküldeni Macskásit azon hirrel, hogy Várad ostroma egyelőre elég lesz az ellenségeskedés kezdetéül.

Most már vita tárgyává lehetett tenni a szathmári pontokat. Azon tábori országgyűlés, mely előbb Gyulafehérvárra hivatott egybe, most Tövisre ment át s még júniusban tanácskozás alá vette a császár kívánságait. A jelenlevő főurak közt találjuk Telekit is, ki már ekkor jelentékeny szerepet kezdett játszani. Ezen országgyűlés lefolyása nem volt épen csendes. Némelyek, mint Basa Tamás, Gilányi György, Kun István hevesen kikelték a szathmári pontok tárgyalása ellen, de a többség mégis győzött és a határozat kimondott. 1. Beleegyeznek, hogy a székelyhídi vár átadása iránt a tárgyalások az őrséggel megkezdődjenek, mi ha sikerül, a biztosok a császár hatalmába kerithetik a várat. 2. Sem a

¹⁾ Bethlen I. I. 118. s köv. II.

²⁾ U. o. I. 122. l.

fejedelem, sem a rendek a meghódoltaknak adott szavukat nem szeghetik meg s ajánlják, hogy a megtérőkkel szeliden bánjanak. 3. Kérik a biztosokat, hogy a tárgyalásokat ezután is a legnagyobb titokban tartsák. 4. Midőn a fejedelem a török határozott parancsára a táborba ment, némelyek a rendek közül panaszra fakadtak; nem a panasztevőket, hanem a panaszok okozóit kell a legszigorubb vizsgálat alá venni. 5. Kijelentik, hogy ámbár saját magoknak nem uraik s kénytelenek azt tenni, mit parancsolnak: ha a török a vele való egyesülést sürgeti, minden alkalmat megragadnak a magok kimentésére. Ha azonban ez nem sikerül s menniök kell, ezt nem teszik ő felsége tudta nélkül s oly haddal, melynek inkább nevét, mint erejét hallja. Beismerik, hogy oly hatalmas népnek lévén a torkában, csak ő felségétől remélhetnek szabadulást s nem hiszik, hogy valami lehetlent kívánjon tőlük. 6. Megengedik, hogy az őrségek a szomszéd falvakból mérsékelt adót szedjenek, csak ne sanyargassák a nemességet és a föld népét. A 7. és 8. pontokra már az előzményekben válaszoltak.¹⁾

E pontokat jun. 12-én készítették el s bár itt-ott egyszerű kitéréssel ütötték el a dolgot, egészben kedvező választ adtak, sőt az 5. pontban határozott reményt nyújtottak a törökkel való szakításra.

Természetes, hogy ismét azon tanácsurat bizták meg e pontok elvívésével, ki eddig is az erdélyiek nevében folytatta a tárgyalásokat. E tanácsur Teleki volt. A rendek az írásbeli válaszban csak a császár kívánalmaira referáltak, saját ohajtásaitak illetőleg csak szóbeli megbízást adtak. E szerint kérték a biztosokat, eszközöljék ki a császárnál, hogy hagyják el a német őrségek Szamosujvárt, Bethlent és Kővárt, addig is, míg ez megtörténhetik, tartsák fen a jó viszonyt a fejedelemmel. Ha Székelyhid a császár hatalmába kerül, az erdélyiek tarthassák meg itten birtokaikat. Őfelsége csak Várad visszaadása és Erdély régi szabadságának helyreállítása mellett kössön békét a törökkel. Cobbék biztosítsák a rendeket, hogy e pontok megerősítését minél hamarább kieszközlik.²⁾

1) Bethlen I. I. 127. s köv. ll.

2) U. o. I. 137. 138. ll.

Semmi sem világítja meg jobban Erdély helyzetét, mint e szóbeli utasítás. Az erdélyiek már kezdték megenni a török barátságát, ki Várad vidékeinek behódoltatásával jobban és jobban nyomult befelé s e mellett iszonyu adóval sanyargatta az országot. Lehetetlen nem konstatálnunk, hogy Erdély politikájában fordulat állott be, midőn éppen a török emelte fejedelem országával együtt a németnél keres segedelmet, oltalmat, tőle várja elvesztett birtokei, elvesztett jogai visszaadását. Annyi tény, hogy e fordulatban nagy szerepet játszott Teleki; nem az ő hibája, hogy a bécsi udvar teljes odaadással nem karolta fel az egész ügyet s kevés idő múlva a gyalázatos vasvári békével, melyben minden ígérete mellett is édes keveset emlékezett meg Erdélyről, a másik végletbe kényszerítette azon országot, mely csak imént tőle várt oltalmat, segedelmet. Az alábbiakban meglátjuk, hogy mennyi jóakarattal vett részt Teleki a Cobbal, majd a Rottallal folytatott tárgyalásokban.

Jul. 1-én jött vissza Teleki Cobbtól azon biztatással, hogy a pontok megerősítését mindenestre kieszközlik.¹⁾

Az ezen évi magyarországi hadmiveletek annyira változók voltak, hogy a fejedelemnek minden eshetőségre készsen kellett lennie. Souches tábornok ugyan szerencsésen foglalta el Nyitrát, de Kanizsánál és Babocsánál a töröknek kedvezett a szerencse. Apafi azért hadi készületeket tett s tábortát együtt tartá, mit a német félremagyarázva, egészen Kolozsvárig pusztított.²⁾ A fejedelem a rendekkel jul. 20-tól kezdődőleg tábori országgyűlést tartott,³⁾ melynek utolsó napjában jött meg a császár levele azzal a tudósítással, hogy gr. Rottal, az aranygyapjas rend lovagja teljhatalommal jó Szathmárra, hogy ott Cobbal és Kászonival egyetértőleg folytassa a tanácskozásokat. Küldjön tehát ide Apafi is teljhatalmu követeket a további tárgyalások végett.⁴⁾

Mialatt Apafi a követek kiküldésével habozott, azalatt (aug. 1.) Montecuccoli fényes győzelmet aratott Szent-Gottthardnál. De a császár nem tudta felhasználni e diadal elő-

1) Bethlen I. I. 140. 141. ll.

2) U. o. 141, 142. ll.

3) Jobbára a portai adó miatt. Erd. Orsz. Eml. XIII. 326. s köv. ll.

4) Bethlen I. I. 156. s. köv. ll.

nyeit. Az aug. 10-én megkötött vasvári béke értelmében a török és e német közt 20 évi fegyverszünet jött létre; a császár kivonja az erdélyi várakban levő őrségeket, de a török is elhagyja Erdélyt, melynek szabad fejedelemsválasztó joga biztosíttatik. Szathmár és Szabolcs megyék a császár birtokában maradnak, Székelyhid leromboltatik, Rákóczy Ferencz és Kemény Simon a fejedelemségből kizáratnak, Nagyvárad és Érsekujvár a török hatalmában maradnak.¹⁾

A mint a nagy győzelem hirre a fejedelmi udvarba jött,²⁾ Apafi Horváth Kozmát azonnal Szathmárra küldötte, hogy e feletti örömét tolmácsolja s előkészítse utját annak, hogy Erdély a netalán kötendő békébe befoglaltassék.³⁾ — Horváth nagyot igéző biztatásokkal tért vissza: ő felsége nem teszi le a fegyvert, míg Erdély régi szabadsága ki nem vivatik, csakhogy Apafiék is jó keresztények maradjanak.⁴⁾ E követségét eredményét a szept. 21-én megnyilt országgyűlés vette vizsgálat alá azon reményben, hátha lehet még valamit tenni Erdélyért. Ebben meg is egyeztek némi ellenmondás után, s még szept. 23-án kiadták az utasítást a jelenlevő Teleki Mihálynak, mint e célra megválasztott követnek olyképen, hogyha a szükség úgy kívánja, Bécsbe is menjen fel; megadták neki a biztosító levelet is.⁵⁾

Teleki az említett pontok tárgyalásán kívül más megbízást is kapott, de csak titokban, nehogy valahogy a török tudomására jusson. Csak Bethlen János és Bánffy Dénes voltak ebbe beavatva. E szerint felhatalmazást kapott, hogy Székelyhidat a császár kezébe visszabocsássa, hogy azonban „a kecske is jóllakjon s a káposzta is megmaradjon“, vagyis hogy Székelyhid is visszaadassék s a török se haragudjék meg, azt kívánták Rottaltól, hogy egy német had teljes hadi készüllettel jelenjen meg a vár alatt s teljes bünbocsánat igérése mellett feladásra szólítsa fel. Ezt meg-

1) Katona I. *Historia critica regum, Hungariae*. Buda, 1794. XXXIII. 564. l.

2) Bethlen I. I. 168. s köv. II.

3) U. o. 166. l.

4) U. o. 174. l.

5) Krauss, Sieb. *Kronik* II. 398. l. — Erd. Orsz. Eml. XIII. 328, 329. II.

könnyítette Apafi is, midőn a Telekivel küldött Gyulai Istvánnak hatalmat adott, hogy az őrséget a fejedelemnek tett hüségeskü alól feloldja. Sőt még ezen nagy előzékenységgel sem elégedett meg, hanem Cobb sürgetéseire szabadságot adott a benlevő német csapatoknak a távozásra. De bizony ezekből alig ment el néhány vitéz, nagy részök visszamaradt.¹⁾

Mi fejtí meg ezen nagy előzékenységet? azon körülmény, hogy a fejedelem minél jobban akart gondoskodni országáról. A szentgotthárdi fényes győzelem híre már elhatott Erdélybe, de a vasvári békét sűrű homály fedte. Apafi tehát arra számított, hogy a császár bizonyosan felhasználja a győzelmet, hogy minél nagyobb vívmányokat esikarjon ki a töröktől. Erdélynek azért sietnie kellett, hogy mindenféle szolgálattal megnyerje a császár kegyét, nehogy a kötendő békében megfélekedzenek róla. Valóban szép volt e szándék, csak már későn volt.

Székelyhid napjai megváltak számlálva. Október 1-én jött meg Érsekujvár alól a Baló László tudósítása, mely szerint a béke már megkötött s egyik pontja épen Székelyhid lerombolását rendeli el.²⁾

E jelentés váratlan fordulatot adott az egész ügynek. Apafi mindjárt október 2-án megrendelte Telekinek,³⁾ hogy azonnal hozzá siessen, de midőn elébb a nagyvezér levelét kapta Székelyhid azonnali lerombolásáról, azután meg Baló László lepte meg azon nem épen kedvező hírrel, hogy a nagyvezér téli szállása aligha nem Erdélyben lesz,⁴⁾ még okt. 15-én meghagyta Telekinek, hogy mivel Baló is tanácsolta, azonnal siessen Bécsbe s eszközölje ki, hogy Székelyhid lerombolása után Somlyóban, Valkóban és Csehben erdélyi praesidium lehessen.⁵⁾ E rendelet alapján Teleki el is akart indulni Bécsbe, midőn Cobbtól és Kászonitól azon értesítést vette, hogy sükségtelen felmennie, mert pár nap múlva megérkezik a teljhatalmu császári biztos gr. Rottal.

1) Bethlen I. I. 174. s köv. II.

2) U. o. I. 178. I.

3) Erd. Orsz. Eml. XIII. 333. I.

4) Bethlen I. I. 179, 180. II.

5) Erd. Orsz. Eml. XIII. 334. I.

Teleki erre Szathmáron maradt.¹⁾ Ezt Apafi is helyeselte, ha sikerül a biztossal valamit positive megállapítani a határ eligazítása és az adó leszállítása dolgában.²⁾

A mint gr. Rottal Kassáról megérkezett, Teleki azonnal megkezdette a tárgyalásokat, De a biztostól a császár nevében előhozott pontok olyanok voltak, melyeket az ország tudomására kellett hozni. E pontok a következők: 1. Miután a nagyvezér az Erdélyben levő német csapatok kiűritését kívánja, mert addig nem mozdul Erdély közeléből s miután a vasvári béke Székelyhid lerombolását kimondja: mind ennek határozottan engedelmeskedni kell. De mindamellet ne feledjék az erdélyi rendek, hogy mennyit költött ő felsége Erdélyre. 2. Ő felsége hajlandó az erdélyi várakba helyezett őrségeit kivonni s ezen várakat a fejedelmeknek és az országnak átengedni, csakhogy gondosan védelmezzék meg s mindent óvatosan kerüljenek, mi a békére vagy a közjóra nézve ártalmas. 3. Legyen gondjuk Székelyhid lerombolására, különben nem távolítja el hadait a várakból. 4. Minthogy tartani lehet attól, hogy a nagyvezér azért megy Várad felé, mert valami, de a békével mindenestre ellenkező dologra akarja birni az erdélyieket, rajta legyenek ennek megakadályozásán. 5. Sietni kell Székelyhid lerontásával s az őrség eltávolításának módzatait Cobbal kell megbeszélni. 6. Apafi s a rendek adjanak kötelezvényt, mely szerint a német őrségtől kiűritett várak fentartásáról gongoskodni elmulaszthatlan kötelességöknek tartják.³⁾

E pontok, de különösen a 6., mely ismételten felhitta a rendek figyelmét Székelyhid lerombolására, nehogy ez a török hatalmába kerüljön, világosan mutatták, hogy a német udvar most is inkább a saját, mint az Erdély érdekeit tartotta szem előtt.

Midőn Teleki nov. 12-én e pontokkal megérkezett, már javában ülésezett a segesvári országgyűlés. Azonnal beszámolt utja eredményéről, mire az országgyűlés egy tanácsurakból, ítélőmesterekből, táblabirákból és az ország kikül-

1) Még okt. 26-án indulni akart, — levele Apafihöz. Gr. Kemény I. i. gy. XIII., de marad, lev. Apafihöz, okt. 27. U. o.

2) Apafi Telekinek, okt. 31. — Erd. Orsz. Eml. XIII. 336, 337. ll.

3) Bethlen I. I. 181—185. ll.

dötteiből álló delegatit bízott meg, mely feladatával még ezen a napon elkészült.¹⁾ Az új követséggel ismét Telekit bízták meg, kit eddigi szolgálatai jutalmául ismételten felmentettek társaival együtt a görögényszentimrei nótázás alól, még pedig mindjárt az első articuluban s rögtön rá a másodikban „haza szolgálatában való fáradságért“ közös akarral „az kisselyki minden fiscus részére cedálandó dézmát vita durante és ezután való szolgálatjáért“ neki adományozták.²⁾

A Telekinek adott utasítás az udvar kívánságaira felelően, a határrendezést és az adót kívánta tisztába hozatni.

1. A rendek szomorú szívvel veszik, hogy Székelyhid lebontása ki van mondva; hálával emlékeznek meg ő felsége eddigi jóságáról, melyet ezutánra is kikérnek, különösen a Várad vidékén a török által elkövetett határsérelmek meg- orvoslása végett.
2. Hűséges gondjuk lesz rá, hogy az ő felsége hadai által eddig védett várak az ő birtokukban maradjanak s ne kerüljenek a török kezébe. Ha a török e miatt erőszakoskodni fog, ő felsége ideje korán adjon segítséget. Óvakodni fognak, hogy semmi olyasmit ne tegyenek, mi a béke megsértésére vezethet.
3. Szomorú szívvel ugyan, de már megtették az intézkedéseket Székelyhid lebontására, csak azt kötik ki, hogy ennek őrségét Rottal gr. a császár kegyével biztosítsa.
4. Gondjuk lesz arra, mit ő felsége kíván, csak a török embertelen eljárásának, melylyel egészen Kolozsvárig pusztit, vége szakadjon.
5. E pontra (miután az egész utasítás pontonként felel meg ő felsége kívánalmaira) már előbb feleltek.
6. Örömmel ismerik el, hogy azon várakat, melyekben német őrség volt, csak ő felsége segédelmével tudták megtartani s ezek fentartására szívesen adnak kötelezvényt.
7. Ő felsége figyelmébe ajánlják határaik megtartását. Együttal bizva a császár kegyelmességében a következő sérelmeik orvoslását kérik:
 - a) Miután sikerült némelyeknek félrevezetni ő felségét s így birtokokat nyerni Békés, Arad, Bihar és Kraszna megyékben: e birtokok jogos tulajdonosaiknak adassanak vissza.
 - b) Mármaros kiváltságai, mint a huszti vám stb. megtartassanak.
 - c) Minthogy Apafi

1) Erd. Orsz. Eml. XIII. 344, 345. II.

2) U. o. 370, 371. II.

élethossziglan birja a fejedelemséget, tiltsa el ő felsége Rákóczy Ferenczet a fejedelmi czim használatától. d) A nagyváradi őrség minapi berohanásánál okozott károk térítésenek meg.¹⁾

Teleki ezen utasítással nov. 13-án indult el s a mint Szathmárra ért, azonnal munkához látott. Idő közben új rendeletet kapott, hogyha a bécsi udvar nem intézkedik a portánál sérelmeik orvoslásáról, kénytelenek lesznek az idegen hatalmakhoz fordulni.²⁾ Egész odaadással látott hozzá Teleki, hogy ennek a tárgyalásnak valami eredménye legyen. De Rottal gr. csak huzta-halasztotta a dolgot; a helyett, hogy a határrendezés vagy adó ügyében használta volna fel a neki adott hatalmat, egyébvel foglalkozott. Stépánt pl. német csapattal Székelyhidra küldötte s felszólította az őrséget, hogy neki engedelmessédjék. Tanácsokat adott Apafinak Székelyhid lerontását illetőleg, terveket szőtt, mint lehet az említett várból legjobban elszállítani a hadi szereket stb. stb. Tárgyalásokat folytatott a havasalföldi vajda követével s irt a császárnak, hogy a portán ülő követe által tétessen lépéseket a vajda érdekében, de megkereste a fejedelmet is, hogy szükség esetén a vajdának menedéket adjon, sőt arra is iparkodott rábeszélni, hogy a német őrségek Erdélyből való kivívését ne szorgalmazza, hátha annál könnyebben lehet elbánni.³⁾ S így folyt tovább minden más, csak abból történt kevés, a mi a legfőbb volt. Pedig Apafi most is éppen oly előzékeny volt; eléggé mutatja ezt a következő eset is.

Ghika havasalföldi vajda, midőn Léva mellett Souches és Husszain közt harcra került a dolog, megfutott hadával, minek következménye a török véres vesztesége lön. Husszain jutalmul selyem zsinórt kapott, Ghikát pedig, kit árulónak tartottak, halálra kerestette a török, de az ideje korán Lengyelországba, majd Magyarországba menekült a császár védő szárnyai alá. Felesége a szerencsétlen Sturza Mária reményteljes állapota miatt nem követhette férjét, hanem Erdélyben

1) Erd. Orsz. Eml. XIII. 363. s köv. II. — Bethlen I. I. 185. s köv. II. — V. ő. a Telekinek adott utasítást. Gr. Kemény I. id. gy. XIII.

2) Erd. Orsz. Eml. XIII. 378. I.

3) Teleki Apafinak nov. 27-én, nov. 28-án és decz. 2-án irt levelei. Erd. Orsz. Eml. XIV. 65—71. II.

vonta meg magát. A török egyre sürgette, de Apafi mindaddig elodázta, míg a fejedelemné férjével egyesülhetett.¹⁾

A szathmári értekezlet — bármennyire sürgette Teleki — lassan haladt. Decz. 19-én pótutasítást kapott, hogy miután már az ország a székelyhidi vár lerontására és az őrségek kivezetésére is intézkedéseket tett, Rottal gr. se késsék az erdélyi várakban levő őrségeket kiharancsolni, vagy ha ezt most nem teszi, Székelyhid lebontása után azonnal bocsássa az ország birtokába, a német őrséggel megrakott várakat.²⁾ E sürgetést igazolta az is, hogy e basa mintegy 3 zászlóaljjal Erdélybe jövén téli szállásra, nemcsak a német őrségeknek a várakból való eltávolítását sürgette, hanem azt a hirt is hozta, hogy a porta a határok kiigazítására bizottságot küld ki.³⁾ E hír miatt és azért is, mert Baló László portai követ tudósítása szerint a német még semmit sem tett sem a határrendezés, sem az adóleengedés ügyében, még decz. 30-án azzal bizta meg Telekit a fejedelem, járjon utána, hogy Székelyhid lerontása és az erdélyi várakban levő német őrség eltávolítása csak akkor nyerjen végleges döntést, ha már a határrendezés megtörtént.⁴⁾

De Teleki mielőtt e felszólítást megkapta, mindjárt az új év (1665.) elején (jan. 3-án) Rottal grófhhoz kérést adott be, melyben ennek közvetítésével arra kérte ő felségét, hogy miután eddig semmi utasítást nem adott portai követének Erdély régi határainak visszaállítását és adójának leszállítását illetőleg, használja fel a mostani kedvező alkalmat. Minthogy ugyanis a határjáró török minél hamarább Váradra érkezik, minden tekintélyével hasson oda, hogy az Ali basa hitlevele ellenére a Piri basa igazságtalan deftere alapján jogtalanul elfoglalt területek Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok, Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok megyékben visszaadassanak. Továbbá minthogy Székelyhid elpusztul, járjon közbe a gróf ő felségénél, hogy a fejedelem Somlyón, Valkon őrséget helyezhessen, hogy e darab földnek s a kívül levő nemességnek „lehetne kicsiny respiriumja“.⁵⁾

1) Bethlen I. I. 194. s köv. II

2) Erd. Orsz. Eml. XIV. 72. 73. II.

3) Bethlen I. I. 209, 210. II

4) Apafi Telekinek, Erd. Orsz. Eml. XIII. 74, 75. II.

5) Szilády* Á. és Szilágyi S. Török—magyarkori Történelmi Emlékek VI. 187—189, II.

Rottal gr. legalább látszólag jó választ adott; különben is nagyon jól értett ahhoz ő kegyelme, mint lehet valakit hitegetni szép szóval. Kijelentette, hogy ő felsége már utasította a portai követét, hogy még Lesle főkövet bemenetele előtt folytasson tárgyalásokat. Hogy pedig minden annál sikeresebben történjék, ajánlotta, hogy sietni kell a székelyhidi vár lerontásával. Ezután áttért a határrendezés és az adó kérdésére, újabb szemmelátható jelét adván, hogy az udvari követek ősi erénye a halogatás. Ezen folytonos halogatás jellemzi legjobban az egész szathmári alkudozást, mely épen e miatt igen-igen kevés eredménnyel végződött. Rottal gr. az adót illetőleg kijelentette, hogy erről részletesebben a főkövet tárgyal; a határrendezésről pedig azt tanácsolta, hogy mivel a határjáró török egyedül nem járhat, küldjön a fejedelem biztosokat, míg ő maga felkéri a császárt, hogy a porta residensénél sürgesse az ügy kedvező eldöntését s irasson ebben az ügyben Lobkowitz hg. által magának a nagyvezérnek is.¹⁾

E biztatások után Teleki is azt remélte, hogy Rottal gr. csakugyan tesz valamit, de csalódott. Midőn a gróffal a Székelyhid lerontása s az erdélyi várakban levő német örökség kivezetésének módjairól értekezett, az azzal lepte meg, hogy mind ennek az elintézését halaszszák, hadd végezze el nemsokára a Bécsbe felmenő főkövet Bánffy Dénes. E helyett a fejedelem és a rendek adjanak ki saját aláírásukkal egy-egy hitlevelet, melyben megköszönik ő felségének, hogy egy méltóságos tanácsur hívét küldötte le a dolgok peragitálására, elismerik, hogy Rottal gr. mindnyájok megelégedésére végezte el a reá bizottakat. Ennyi jótéteménnyel szemben örömet kötelezik magokat, hogy az ő felsége iránti hűségben megmaradnak, csak ne feledkezzenek meg ő felsége is róluk. E hitleveleket vagy jobban mondva térítvényeket a három nemzet pecsétével lássák el.²⁾

Ne vádoljuk Telekit, a miért e nevetséges dolgot tanácsolta az erdélyieknek; ez is hosszú önküzdelmébe került

1) Teleki Apafinak, jan. 3. Török—magyarkori Tört. Eml. VI 182—186. ll.

2) Teleki Apafinak jan. 10. Erd. Orsz. Eml. XIV. 82, 83. ll. — V. ő. Bethlen I. I, 212—215, ll.

és csak azért ajánlotta, mert azt hitte, hogy a gróf hiuságának ilyen kielégítése után majd csak tud valami eredményt felmutatni a Bécsbe menő Bánffy. Mondanunk is fölösleges, mennyire furcsa és nevetséges a Rottal gr. kívánsága.

Az eddigi eredmény bizony nagyon csekély. A bécsi udvar minden jó szóval elhalmozza a hozzá forduló erdélyieket; előbb Cobbot és Kászonit bizza meg a tárgyalással, mint már láttuk. Egy ideig foly is a tanácskozás, a mikor egyszerre csak kijelentik ezek, hogy sajnálatukra ebben az ügyben tovább már nem haladhatnak, a többit majd elintézi az épen ezért teljhatalommal kiküldött Rottal gr. Ez azután ismét neki fekszik, tárgyal és tárgyal; szegény Teleki és az erdélyiek futnak, fáradnak, hogy valami eredmény legyen. Eltelik ezzel egy jó darab idő, a mikor ezek egyszerre csak arra ébrednek, hogy tulajdonképen Rottal gr. uram sem tett semmit, sőt nemcsak elodázza az egész ügyet, míg Bécsbe követeket küldenek — noha ennek elintézésére kapott teljhatalmat — hanem még azt is kívánja, hogy az erdélyiek olyanok elintézéséért mondjanak neki és feleségének köszönetet, a miből egy árva szó sem volt igaz. Nem volt-e nevetséges ez?

Maga Apafi is megütközött, midőn Telekinek a téritvényt illető levelét vette, s nem késett Telekit tudatni, hogy miután Erdély ugy Székelyhid lerontásában, mint más fontosabb ügyben hűségesen jár el, figyelmeztesse a grófot, hogy ne huzza-halassza a dolgot, hanem mivel a mostani fontos és sürgős ügyek elintézésére nyert teljhatalmat, törekdjék valami pozitív eredményt mutatni fel. De már alig egy hét múlva, ha csakugyan meg kell tenni, hajlandónak mutatkozott a téritvény kiállítására abban a reményben, hogy Rottal gr. ezen udvarias és előzékeny eljárásért nem lesz hálátlan.¹⁾

A fejedelem tehát febr. 7-ére Ebesfalvára hitta az ország rendeit s a téritvényeket elkészíttette. Ezek első része teljesen ugy volt, a mint Teleki kívánta, hanem a második részben két oly pontot vettek fel, melyek — mert csalhatatlan igazságot fejeztek ki — megecsáfolták az első részben

1) Apafi Telekinek jan. 14. és 21-én. Erd. Orsz. Eml. XIV. 86—90. II.

tett ama kijelentést, hogy Rottal gr. elvégezte, a mit reá bízta. E két pont a következő: 1. Miután a török az Ali basa esküjét megszegve elfoglalta Papmezőt, Telegdet, Belényest, Súlyomköt, Kerekit, Keresztszeget, Szalontát, Sarkadot, Adorjánt, Bajomot, Sákot, Szent-Jóbot, Petrelyént, sőt Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok megyéket egészen, Kolozs, Doboka, Belső-Szolnok, Arad, Békés, Szörény és Zaránd megyéket pedig nagy részben hűtlenül elfoglalta s miután 2. míg előbb, bár Jenő, Karánsebes, Lugos, Zsidóvár, Béli, Desznai s utóbb Várad elvesztek, de a többi birtok sértetlen maradt, 30,000 arany volt az évi adó, most pedig, midőn a fentemlitettek elfoglalásával — úgy szólva — Erdély fele veszett el, évi adóul 80.000 aranyat kell fizetni: könyörögnek ő felsége előtt, hogy az imént kötött béke erejével eszközölje ki az elfoglalt területek visszaadását s az évi adó régi összegének visszaállítását.¹⁾

Ilyen tartalommal állítottatott ki tehát a két térítvény, egyik a fejedelem. másik a három nemzet nevében és pecsétjével s már febr. 10-én megküldettek Telekinek átadás véggett.²⁾ Természetes, hogy a mint Rottal gr. ezeket elolvasta, azonnal haragra gyűlt. Szemökre hányta a rendeknek, hogy csak úgy rendezkednek ő felségének, mintha ez segedmökre szorulna; nem tudja, hogy vajjon e pontokkal ő felsége követéit rágalmazták-e vagy pedig lehetetlenséget kívánnak. Egyébiránt ő megteszi a várak kiürítését, ám lássák a rendek térítvényök káros következményeit.³⁾

Teleki Szathmárt ezen kijelentéssel hagyta ott, mely mindent, csak jót nem foglalt magában. Hanem azért Székelyhid lerontatott. Amint azután haza felé tartott, Rhédey Ferencz kolozsvári főispán és udvarhelyszéki főkirálybíróval és Sárpataky Ferencz alkanczellárral, mint hozzá küldött biztosokkal, a fejedelem egyenes parancsára Szamosujvárt 33, Kővárt pedig 30 ágyuval febr. 24-én Erdély részére hivatalosan átvette Ryts császári biztostól.⁴⁾

1) Erd. Orsz. Eml. XIV. 90—93, II. — V. 6. Bethlen I. I. 216—221. II.

2) Apafi Telekinek, Erd. Orsz. Eml. XIV. 93, 94. II.

3) Bethlen I. I. 221, 222. II.

4) Ryts Apafinak, Szathmár. — Tör.—mkori. Tört. Eml. I. VI.

Bár a szathmári alkudozások nagy eredményre nem vezettek, a rendek mégsem akarták jutalmazatlanul hagyni eddigi szolgálatait, jól tudván, hogy odaadó munkássága csupán a Rottal gr. hanyagsága miatt nem termett gyümölcsöket. Azzal ismerték el tehát eddigi szolgálatai értékét, hogy Kistelek város tizedét holta napjáig neki adományozták.¹⁾

Mintegy a szathmári alkudozások folytatása volt a Bánffy Dénes bécsi követsége. Apafi és a rendek egyenesen azt akarták az ő felküldésével, hogy a határrendezés és adó leszállítása ügyében tudják meg már végre valahára a bécsi udvar szándékát.²⁾ Bánffy szeptemberben tért vissza a radnóthi országgyűlésen számolt be. A császár csupa jó ígéretekkel bocsátotta el csak azt kívánta, hogy a válásfelekezetek kiváltságai tiszteletben tartassanak s a várak fentartására gondjuk legyen. A kassai kapitányt pedig oda utasította, hogy Erdély ellen intézendő minden támadást akadályozzon meg.³⁾

Ime, mi volt a hosszadalmas szathmári alkudozás vég-eredménye, annak az alkudozásnak, melyet annyi odaadásal, annyi őszinteséggel folytatott Teleki, mint teljhatalmu erdélyi biztos. Az eredmény egy jó csomó ígéret, csupa phrasis, egyéb semmi. Pedig Erdély őszintén kereste a császár pártfogását, hogy meneküljön a török nyomasztó igájából. De mindhiába; a bécsi udvar üres biztatásokkal felett. Sem Telekinek, sem senki másnak⁴⁾ nem volt többé kedve új és új tárgyalásokba bocsátkozni, hanem csakhamar egy, teljesen más irányhoz csatlakoztak. Mondanunk sem kell, hogy ebben az új irányban is egyik legtevékenyebb munkás épen Teleki volt.

II.

Jeleztük már, hogy Bánffy Dénes akkor jött haza, midőn a radnóthi országgyűlés ülésezett. Teleki, mint kővári kapitány és tanácsur, szintén jelen volt. Tudnivaló, hogy a

1) Bethlen I. I. 223. I.

2) U. o. 223—225. II. — Erd. Orsz. Eml. XIV. 95, 96. II.

3) Bethlen I. I. 242. s. köv. II.

4) Csak Bánffy Dénes maradt mind végig németpárti.

török barátság mindig szolgáltatott alkalmat a gyülekezésre : legtöbbnyire az adó volt az, mely mindig fejtörést okozott. Hiába járatták Paskót egyre a portára, hiába látták el akár-mennyi nyomós utasítással a basák számára, sem az adó, sem a határrendezés kérdése nem haladt előre. Paskó mindig azzal tért vissza, hogy tulajdonképen semmit sem végzett.¹⁾

A radnóthi országgyűlés megnyílása előtt is a portára küldötték Paskót, ugyancsak ellátva nyomós (értsd. pénzbeli) utasítással s meghagyták, hogy a portai német követek Reininger és Leslie támogatását is kérje ki.²⁾ Nő hiszen bízhatott is ezek támogatásában.

Mindjárt a mint a radnóthi országgyűlés megnyílt, a fejedelmi előterjesztések természete okvetlenül megkívánta a tanácsosok megjelenését. Ennek kieszközlésével a rendek bizalma Telekit tisztelte meg s mihelyt a tanácsosok lejöttek, azonnal megindult a szóvihar az adó felett. Hogy Teleki nem kis részt vett ebben, arról az egykorú Czájberth Illés jelentése tanuskodik,³⁾ melyet azonban egészben sem igen fogadhatunk el, mert annak, hogy a vita oly hosszúra nyult el, nem Teleki volt az oka. Nagy nehezen tullestek az adó kérdésén ; jött a második pont, az őrségek fizetésének a kérdése. A fejedelem e célra bizonyos összeg kivetését kérte ; a rendek azonban azt határozták, hogy a fiskális jövedelmekből fizetessenek a praesidiumok. E határozatról épen Teleki által tudatták Apafit, s midőn ez némi boszankodással azt sürgette, hogy csak határozzanak valamit, elrendelték a portákról való regestrum-készítést. Ezután több kisebb-nagyobb fontosságú ügyet intéztek el.⁴⁾

Mialatt Telekiék itthon ülészetek, azalatt nem valami nagyon haladt előre Erdély dolga a portán. Paskó vitt ugyan ajándékot, de adót nem, e miatt előre szóba sem akartak állani vele ; Leslie és Reininger pedig nem sok jóval biztatták, sőt egyenesen kijelentették, hogy Apafi megbuktatására és Rákóczy trónra való emelésére törekednek.⁵⁾

1) Tör.—mkori Tört. Eml. 1., VI. 194, 195, 234—237. ll. — Bethlen I. I. 237, 238. ll.

2) Bethlen I. I. 240. l.

3) „Stentoriae vocis“, jellemzi Czájberth. Erd. Orsz. Eml. XIV. 131.

4) Erd. Orsz. Eml. XIV. 131. s köv. ll.

5) Bethlen I. I. 257—261. ll. — Tör.—mkori Tört. Eml. 1., VI. 254—260. ll.

Ha látjuk azt a tekintélyt, melynek már ekkor örvendett Teleki, feltehetjük, hogy minde szomorú hírekről tudomása volt. Neki is, az országnak is némileg vigasztalására szolgált, hogy Kászoni Márton jezsuita 1666. februárjában Apafi udvarába megérkezett. A császár ismét biztatta az erdélyieket, hogy mennyire rajta lesz kívánságaik teljesítésén s reméli, hogy ezek is megmaradnak a hűségben. Kivánta, hogy a katolikusok jogai tiszteletben tartassanak s nekik az elpusztult kolozsmonostori templom helyett az óvári (kolozsvári) átadassék.¹⁾ Nem kell kommentár annak megértésére, hogy e mögött a jezsuiták visszafogadása lappangott. Mintha a véletlen akarta volna, ugyanekkor jöttek meg Paskó tudósításai a portáról, hogy Leslie és Reininger a nélkül, hogy érdekében valamit tettek volna, szépségesen odább állottak.²⁾

Ily körülmények közt Teleki és a rendek jól tudták, hogy minő választ adjanak. Megköszönték ő felsége jóakarátát, de nem titkolták el panaszukat, hogy a császári követek semmit sem tettek a portán az adót és a határrendezést illetőleg. A katolikusok jogait tiszteletben tartják, de az óvári templom visszaadása nem áll többé hatalmukban.³⁾ Ezen erélyes hang eléggé tanuskodik arról, hogy az erdélyiek kezdettek önérzetre ébredni s nem palástolják el többé méltatlankodásukat.

Teleki azután Kővárra ment vissza s itt töltötte azt a pár hónapot, melynek elteltével fejedelme és nemzete bizalma új és fontos küldetéssel tüntette ki. Legyen szabad pár szóban elmondanunk ennek előzményeit.

A vasmárai békét nem ok nélkül titkolták, mert alig hogy köztudomású lón, általános elkeseredést szült mindenfelé. Az udvar sejtve ezt, a főurakat felhívatta, hogy igazolja eljárását, melylyel az egész nemzet tudta és beleegyezése nélkül szolgáltatotta ki úgy Magyarországot, mint Erdélyt a török vad kényének. Az elégtelenség nem csökkent, hanem nőttön nőtt. Még jobban növelték a bécsi udvar magatartása, mely az ország teljes megalázására irányult, az idegen hadak ke-

1) Bethlen I. I. 270. s köv. II.

2) Erd. Orsz. Eml. XIV. 24. I.

3) U. o. 179—181. II. — Bethlen I. I. 277—285. II.

gyetlen pusztításai és rablásai. Nemcsak Zrinyi Péter, Frangepán, Nádasdy s több más főur szíve keseredett el, hanem maga Wesselény Nádor is, ki eddig a közvetítő szerepét játszotta az udvar és a nemzet között, abban a meggyőződésben volt, hogy ezen az állapoton, hacsak Magyarország fenmaradását kockáztatni nem akarják, okvetlenül segíteni kell. Azért Zrinyi Pétert, midőn ez leányának esküvőjéről visszatérőben volt, magához hívatta a stubnyai fürdőbe. Ott voltak még többen a főurak közül s együtt elhatározták, hogy a még Zrinyi Miklósnak felajánlott francia segílyt elfogadják s az aranybulla 31. pontja értelmében fegyvert ragadnak a Habsburgház ellen. Ezután megkésztették a francia királylyal kötendő szövetség pontjait, melyek indoklják eljárásukat s egyuttal megállapítják a megsegelés módozatait. Ezek szerint Franciaország mintegy 15,000-nyi haddal támogatja szövetségeseit s ezekkel egyetértőleg folytatja a háborút Ausztria ellen. A francia király rajta lesz, hogy Magyarország megsértett jogai helyreálltassanak s az ország a római szt. birodalom tagja legyen. A magyarok pedig a francia király fiát választják meg királynak.¹⁾

Wesselényi nem mulasztotta el minderről tudatni Apafit s egyszersmind felszólitotta, hogy tekintettel az ügy fontosságára minél hamarább küldjön ki biztosokat. A fejedelem már eddig is hallott valamit a magyar rendek mozgalmáról, melyet ő maga is pártolt. A mint tehát a nádor felszólitását megkapta, azonnal megbizta Telekit és Bethlen Miklóst, hogy Murányba menjenek.²⁾

Nem is volt senki, ki jobban tudta volna képviselni Erdélyt, mint Teleki és Bethlen; az előbbi már tapasztalt diplomata, az utóbbi pedig nagyhirű férfit, ki beutazván Európa nevezetesebb államait, sok és gazdag tapasztalattal tért haza, hogy ezeket hazája javára értékesítse.

Teleki és Bethlen májusban indultak el Erdélyből. Készmárkon betértek gr. Thököly Istvánhoz, a kivel Teleki már régóta barátságos, atyafiságos viszonyban állott. A gróf igazi magyaros vendégszeretettel fogadta vendégeit, egy hétnél tovább nem bocsátotta el, mialatt ugyancsak egymást érte

1) Szalay László, Magyarország története Pest, 1866. V. 108, 109. ll.

2) Bethlen I. I. 366.

a vendégeskedés, evés-ivás, „mert Thököly István — úgy-
mond Bethlen Miklós — ebből a rosszból Magyarországon
minden urakat, sőt egyéb rendeket is meghaladott.“¹⁾

A követek Késmárkról Murányba mentek, hol szintén
kedvező fogadtatásra találtak. Már ekkorra a nádor felhi-
vására több ur jött ide, mint Csáky Ferencz felvidéki fő-
kapitány, Székely András, Szuhay Mátyás, Kende Gábor,
Ispán Ferencz, Szepesi Pál, Fáy László és többen a nemesek
közül. Az értekezletet a nádor nyitotta meg, panaszkodván,
hogy a törvényes uralkodó, kinek pedig kötelessége volna
az országot megvédelmezni, oly gyalázatos békét kötött, mely
egészen kiszolgáltatja Magyarországot a töröknek. Hogy
tehát magokat fentarthassák, nincs más mód, mint hogy
szövetkezzenek a törökkel törvényes uralkodójuk ellen. E
czélból, de a legnagyobb titokban, az erdélyi fejedelem közben-
járásához fordulnak.²⁾ Az egybegyültek mindnyájan esküvel
kötelezték magokat a szövetségre és titoktartásra.

Az értekezlet ezután eloszlott. Telekiék haza siettek s
jelentést tettek, mire a fejedelem épen az elégületlenek
érdekében Baló Lászlót Konstantinápolyba küldötte.³⁾

Nem tévedünk, ha az 1666-i évet mondjuk Erdély ön-
tudatra ébredése évének. Mutatja ezt nemcsak a murányi
értekezlet, melyen Apafi mint protector kezd szerepelni, ha-
nem több intézkedés is. Így még a Telekiék elmenetele előtt
februárban tartott országgyűlésből kitűnt, hogy a rendek
reformálni akarják Erdélyt. A rettentő nagy adó miatt mó-
dosították az adózás nemét, közigazgatásilag, törvénykezé-
sileg rendezték a hódoltságot s az immár elesett Várad
helyébe Kolozsvárt szervezték úgy, hogy a kolozsvári kapi-
tány hasonló hatáskörrel ruháztatott fel, minővel hajdan a
váradi birt.⁴⁾ Ezen országgyűlés Fogarasban tartatott. A
szeptemberi gyulafehérvári részleges országgyűlés pedig Ko-
lozsvárnak, Erdély végvárának viszonyait külön edictumok-
kal szabályozta.⁵⁾

1) Önéletírása I. 345. I. Az egész utazást l. a 344—346. II.

2) Bethlen I. I. 366—369. II.

3) De eredménytelenül járt, mert a nagyvezér Krétában harcolt.
U. o. 370. II.

4) Erd. Orsz. Eml. XIV. 181—194.

5) U. o. XIV. 200—204. II.

Ezen utolsó országgyűlés alatt halt el Kolozsvár érde-
mes kapitánya Ébeni István, kinek birtokait és hivatalát
Bánffy Dénes a büszke főúr nyerte el. Ennek döllye már-
már elviselhetlen lett, a mi különösen sértette Béli Pált,
a mezei hadak generálisát, mert a vezérlete alatti hadak a
végekbe rendeltetvén, neki jó formán csak a czim maradt
meg. A két főúr halálos gyűlölsége itt vette kezdetét. Egyéb-
iránt Bánffy határtalan döllye már ezen az országgyűlésen
is nyilvánult a Paskóval szemben tanusított magaviseletében,
a mi Telekit s a többi urakat kinosan lepte meg.¹⁾ Ugyan-
ekkor ítélték a hunyadmegyei főispánság felett is, mely jo-
gosan Zolyomi Miklóst illette volna meg, de a mely fölött
Kapi György és Kun István versengeltek. A rendek Kapi-
nak ítélték oda, minek utóbb káros következményei lettek.²⁾

Míg Bánffy egyre hatalmaskodott, Teleki csendesen
ült Kővárt, mintha tudta volna, hogy Bánffy szarvának le-
törése ennek bukását vonja maga után s akkor jő fel az ő
napja. De mindamellett Apafinál nem csökkent a befolyása,
hanem lassan, de fokozatosan mindig nőtt. A főnrak sem
mulasztják el a fontosabb ügyekben hozzá fordulni, hogy a
fejedelemnél közbenjáró legyen, sőt a magán és közügyek-
ben is felkeresik.³⁾ A következő évek azután még jobban
kedveztek a Teleki emelkedésének. Nem lévén feladatunk
az országgyűléseket tárgyalni, csupán annyit említünk meg,
hogy az 1667. január 5-én megnyílt országgyűlés, mely leg-
inkább ismét az adóval foglalkozott, annyiban nevezetes,
mert a Bánffy gőgje s az általa kifejtett fejedelmi pompa,⁴⁾
valamint a végekben tett önkényes intézkedései, melyek jó-

1) Bethlen I. I. 298—305. ll.

2) Részletesen Bethlen I. I. 285—290., 306, 307. ll.

3) Rhédey Ferencz gr. köszöni Telekinek, hogy a fejedelem előtt
pártját fogta rokonának Csernel Pálnak s kieszközölte, hogy Erdélybe
jöhessen. Ha esetleg Csernel a marosvásárhelyi gyűlésig be nem érkezik,
mentse ki Apafi előtt. 1667. jan. 26. Erd. Orsz. Eml. XIV. 207. l. —
Kapi György Telekit annak kieszközlésére kéri a fejedelemnél, hogy a
hunyadi és zarándi nemesség harczkészen álljon, Szászváros, Szerdahely,
Szászsebes jó csapatot állítsanak ki, Dévából had és hadi szer küldessék.
1666. nov. 24. Tör.—mkori Tört. Eml. 1, VI. 325—327. ll.

4) Bethlen I. I. 309. l.

vághagyását is sürgette, bár haszontalanul,¹⁾ kezdték felnyitani a rendek szeméit.

Itt Maros-Vásárhelyt akart szolgálatot tenni Teleki Daczó Jánosnak, bár nem sikerült. Petki István — mint tudjuk — csikszéki főkapitány volt még II. Rákóczy György s azután Kemény János idejében s míg Apafi hűségére tért, helyébe Daczó János neveztetett ki. Ennek távollétében a megtérő Petki ismét visszanyerte előbbi állását, Daczót pedig a saját aláírásával biztosította a fejedelem, hogy ő lesz Petki utóda. Petki halála után Daczó a fejedelemtől kapott biztosító levelet Telekinek adta át, hogy Apafit ígéretére emlékeztesse. Teleki szívesen vállalkozott a közbenjárásra, de a fejedelemnének sikerült oda vinni a dolgot, hogy az említett főkapitányságot Szentpáli János nyerte el, ki Apafiné testvérét birta nőül.²⁾

E gyűlés nyolczados terminusának még egy másik következménye is volt, mely azután nagyon sok pénzébe került Erdélynek. Bethlen István női ágon való örökösei Zolyomi Miklós és Barkóczy Sándorné kiegyeztek Vajdahunyadot illetőleg, melyet most gr. Thököly István szerzett meg. Zolyomi azonban megbánta a szerződést s a dologból per lett, melyet Zolyomi ellensége Kapi György miatt elveszített s midőn azután a fejedelmi törvényszék is az ő hátrányára döntött, Váradra ment a törökhöz.³⁾

Ezalatt Apafi az elégületlen magyar rendek kérésére egyre járatta követeit a nagyvezérhez. Még januárban Baló Lászlót küldötte el Kandiába, de a szerdár, bár jóakaratról biztosítá, tanácsolta, hogy még várnia kell az alkalmas pillanat eljövetelére.⁴⁾ Ezalatt meghalt Wesselényi nádor s ezzel az elégületlenek ügye is más fordulatot vett; előtérbe nyomult az öznés, mely bizony keservesen megboszulta magát.

Talán a Teleki tanácsára történt, hogy Apafi Horváth

1) Erd. Orsz. Eml. XIV. 233—235. II.

2) Bethlen I. I. 312, 313. II

3) U. o. 313—316. II. — V. ő. Tör.—mkori Tört. Eml. I., VI. 334—339. II.

4) Bethlen I. I. 371—374. II. — Cserei Mihály Historiája (Kazinczy Gábor, Nemzeti Könyvtár. Pest, 1852.) 33, 34. II

Ferenczet Bécsbe küldötte s bár ezáltal sikerült úgy, a hogy elhárítani azon gyanút, hogy az elégületleneket pártolja, Rottal gr. mindamellett óvatosságra intette.

Erre valóban nagy szükség is volt, de már későn. Panajot tolmács ugyanazon a hajón küldötte el az összesküvésről szóló tudósítást, melyen Baló Kandiát oda hagyta. A bécsi udvar tehát már tudott az összeesküvésről, csak a részesekeket nem ismerte. A mint ennek neszét vették az elégületlenek, egyre sürgették a fejedelmet, siessen megnyerni a porta beleegyezését, hogy hadat indithasson, különben végük van.¹⁾ Erre Apafi Inczédi Pétert azonnal a portára küldötte, de a válasz ismét az előbbi volt: a török nem szégheti meg a császárral kötött békét.²⁾

Nem kis kellemetlenséget okozott azalatt mind Apafinak, mind pedig az országnak a Zolyomi dolga, ki előbb Váradra, majd Temesvárra ment s hiába fizetett az ország a basáknak,³⁾ hiába mentegette eljárása törvényességét,⁴⁾ nem sokat ért. A májusban tartott gyulafehérvári országgyűlés Nemes Jánost és Dávid Jánost küldötte a portára, hogy semmi áldozatot nem kimélve, Zolyomi törekvéseit elensúlyozzák.⁵⁾ Ez sem ért sokat.⁶⁾ A portán kimondották, hogy az időközben ide menekült Zolyomi birtokai visszaadassanak.⁷⁾ Nemcsak ezen szigorú parancsot hozta meg a csasz, hanem Zolyomi ellenségeinek kiadását és hitlével kiállítását sürgette, mely az ő személye sértetlenségét biztosítja.⁸⁾ A rendek arra hivatkoztak, hogy Zolyomi sokkal hitványabb, semhogy e pártfogást megérdemelné.⁹⁾ Az erre

1) Bethlen I. I. 374. s köv. II.

2) U. o. I. 387—390. II.

3) U. o. 316—319. II. — Tör.—mkori Tört. Eml. I., VI. 339, 340. II.

4) Zolyominak Gyaluhoz nem volt joga, mert ez kincstári birtok, a főkapitányság pedig nem családi örökség. Apafi Cserményinek ápr. 17. Tör.—mkori Tört. Eml. I., VI. 334—339. II.

5) Bethlen I. I. 320. I.

6) Nemes és Dávid követek jelentései Apafinak. Tör.—mkori Tört. Eml. I., VI. 360—367. II.

7) Dávid Jelentése Apafinak jan 23. U. o. 367. 369. II. — Bethlen I. I. 324—326. II.

8) Bethlen I. I. 327—330. II.

9) U. o. 331. 332. II. — Apafi a kajmekámnak jul. 18. — Tör.—mkori Tört. Eml. I., VI. 374—376. II.

jött válasz már pusztulással fenyegette Erdélyt, ha nem engedelmeskedik. Csak most nyílt fel a rendek szeme. Alsó Jánost azért utasítással küldötték Nemes János portai követéhez, hogy húzza-halassza a dolgot a míg csak lehet, de ha a szükség úgy kívánja, engedjen. De a feltételek, melyeket Zolyomi irt, világosan mutatták, hogy a porta szándéka komoly,¹⁾ azért Apafi is munkához látott. Hunyadot elvette Thökölytől s Zolyomi szolgájának adta,²⁾ s azon reményben, hogy könnyü lesz visszaszerezni Bánffytól Gyalut, megnyugtatta a kajmekámot, hogy immár Zolyomi birtokai vissza vannak adva.³⁾ De Bánffy nem volt hajlandó Gyalut átengedni még Szamosujváráért sem, úgy hogy ennek végleges eldöntése az 1668. januárban összehívott besztercei országgyűlésre maradt.⁴⁾

Ezen országgyűlés 1668. jan. 10-én nyílt meg s egészen febr. 3-ig tartott. Ugy látszik, hogy apáink itt sem feledkeztek meg a kancsók hajtogatásáról s egy-egy jó vendégséggel cserélték fel néha a komoly tanácskozást.⁵⁾ Hanem ezért mind Teleki, kinek akkori magaviseletét sötét színekkel festi az elfogult Czájberth,⁶⁾ mind pedig a többi tanácsosok és rendek folytatták az előbbi országgyűlések azon czélzátát, hogy Erdélyt minél intenzívebben megszilárdítsák czélszerű és hasznos törvények által. Igaz, hogy e munka közben fellobogott olykor a szenvedélyek lángja,⁷⁾ a mi különben nem szokott elmaradni ott, hol a közügyekről foly a tanácskozás.

Két fontos tárgya volt ezen országgyűlésnek: a judai-

1) Bethlen I. I. 335. s köv. II.

2) U. o. 344. l. — Apafi a kajmekámuak nov. 8. — Tör.—mkori Tört. Eml. I., VI. 393. l.

3) Bethlen I. I. 345. l. — Apafi a kajmekámuak okt. 20. Tör.—mkori Tört. Eml. I., VI. 391, 392. II.

4) Bethlen I. I. 347. s. köv. II.

5) Erd. Orsz. Eml. XIV. 302. l.

6) „Vir versipellis et genii ingeniique summe inquieti”, e szavakkal jellemzi Teleki simaságát és indulatos természetét. U. o. 308. l.

7) Teleki szóváltásba keveredett Bethlen Gergelyvel, kikapta kezéből a conditiokat és megpirongatta. Így mondja el Bethlen M. Önéletírása I. 368. l. — Ugyancsak Teleki jan. 23-án a regalisták miatt Kapi György elnökkel vitatkozott hevesen, Erd. Orsz. Eml. XIV. 305. l.

zálók és Gyalu; a fejedelmi propositiok az előbbieket szigorú megbüntetését kívánták. A rendek hosszas tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy minden úgy marad, a mint van.

Több gondot okozott Gyalu; Apafi Szamosujvárral akarta kárpótolni Bánffyt, de sem ez, sem a rendek nem fogadták el. Ekkor úgy akart segíteni a dolgon, hogy tanácsolta a rendeknek, adjanak 10,000 aranyat kárpótlásul Bánffynak. A rendek azonban nem fogadták el s az egész ügy lebonyolítását a fejedelemre bízták, ki haragjában az eltulajdonított fiskális javak visszavételével fenyegetőzött.¹⁾

Ezen országgyűlésen, mely a kereskedést, törvénykezést és közbiztonságot illetőleg több hasznos és üdvös törvényt hozott,²⁾ tevékenyen munkálkodott Teleki is, ki hova tovább több és több befolyást nyert. A rendek és a fejedelem bizalma benne összpontosul úgy, hogy lassankint ő lesz a közvetítő közöttük. Tőle küldik be a rendek Apafinak Rhédey Ferenczné panaszát,³⁾ majd a Kolozsvárt letelepedett lengyel száműzöttek kérését is,⁴⁾ mely utóbbira válaszát a fejedelem éppen Teleki által tudatta a rendekkel.⁵⁾ E sokoldalu megbizásból kitűnik, hogy az egyszerű kővári kapitány tehetségét kezdték felismerni és méltányolni. Ebben bizott Teleki is, midőn jan. 31-én Czajberth Illés által az országtól fabeli segítséget kért, hogy tavasszal felépíthesse szentpéteri kuriáját.⁶⁾ A rendek minden habozás nélkül megadták. Ugyanekkor terjesztette a rendek elé Nemes János portai követsége eredményét, mely szerint az adó pontos beszolgáltatása és a Zolyomi birtokai visszaadása miatt nem kell többé tartani Zólyomitól.⁷⁾

Az országgyűlés eloszlása után Teleki Kővárra sietett haza. Tevékeny szelleme mindig talált dolgot; ha nem kellett országgyűlésbe mennie, otthon maradt és Kővár ügyeit ren-

1) Bethlen I. I. 350—357. II.

2) A törvényezikelyeket I. Erd. Orsz. Eml. XIV. 318. s. köv. II.

3) Czajberth jelentése jan. 16. U. o. 300, 301. II.

4) Jan. 18-án, 25-én az unitariusok kérését terjeszti elébe. U. o. 302, 306, 307. II.

5) Czajberth jelentése U. o. 308. I.

6) U. o. 314. I.

7) U. o. 313. I. — Bethlen I. I. 358—362. II.

dezte, mint kővári kapitány. Tekintélye, bofolyása egyre emelkedőben volt. A főurak szívesen hitták meg magokhoz vendégségbe egy-egy családi ünnep alkalmából.¹⁾

De Teleki befolyását és közbenjárását nemcsak a rendek vették igénybe, hanem mások is. Így pl. a beszercei országgyűlés bizonyos adót vetett ki a görög kereskedőkre,²⁾ a kik azonban nem akarták megfizetni. Minthogy pedig a jul. 15-én megnyilt radnóthi egyetemes országgyűlés részben az adó tárgyalását tüzte ki feladatául, a görögök Teleki Mihály, Bánffy Dénes és Belényesi fiskális jószágigazgató pártfogásához folyamodtak, kik azután oly erélyesen léptek fel, hogy határozatba ment, miszerint a görögökre kivetett adóban más kereskedők is tartoznak osztozni.³⁾

Ugyanezen országgyűlés több kisebb-nagyobb fontoságú ügydarabot intézvén el, az articulusok egybegyűjtésére bizottságot küldött ki, melynek tagjai voltak Teleki Mihályon kívül a két aljegyző, továbbá Rhédey Ferencz, Horváth Kozma, Mikes Kelemen, Literáti Gábor és János és Serafin Bálint.⁴⁾ Ugyanezen országgyűlésen három olyan esemény történt, melyek közül kettő a főurak és a rendek megvesztegethetőségéről, egy pedig a fejedelem erélytelenségéről tanuskodott. Mennyi része volt Telekinek a két elsőben, nem tudhatjuk, de gyaníthatjuk, hogy a ki már egyszer pénzt fogadott el a görög kereskedőktől, talán most is szemet hunyt, midőn Pongrácz és a Petki lányok vagyonukat kérték.

Pongrácz ugyanis Petki Istvánné testvérét vette nőül s mikor meghallotta sógorasszonya halálát, Magyarországba sietett, hogy a feleségét megillető részt megkapja. De Petki János, a magtalanul elhalt Petkiné fogadott fia, megvesztegette a rendeket s Pongrácznak üres kézzel kellett távoznia.⁵⁾ A másik eset is hasonló. A Székely Mózessel hűtlenségbe keveredett Szávai nevű főur birtokait Szalánczy Györgynek adomá-

1) Juniusban ott volt a Bethlen Miklós menyegzőjén, melyen Bánffy Zsigmond, Rhédey s több főur jelent meg, Bethlen M. Önéletírása I. 380. l.

2) XL. Art. Erd. Orsz. Eml. XIV. 333. l.

3) Csajberth jelentése. U. o. 341. l. — Határozat II. art. U. o. 346, 347. ll.

4) Csajberth jelentése. U. o. 342. l.

5) Bethlen I. I. 399, 400. ll.

nyozta II. Rákóczy György oly feltétel alatt, hogy a család férfiágának kihalása esetén a női ág is örökölhessen. De alig hunyta szemeit le Szalánczy György unokája János, többen mint Gyerőfi megrohanták birtokait s három nagynénje csak üres biztatásokat kapott.¹⁾

De hagyjuk e kissé szomorú eseményeket. Positív adatokkal úgy sem tudjuk bebizonyítani, hogy Teleki akár Petki Jánostól, kár Gyerőfitől fogadott el pénzt hallgatásáért.

Míg e két esetben nem tudjuk megállapítani Teleki szereplését, a harmadikban az ő közbenjárásával találkozunk. Ezen eset a szerencsétlen Paskó esete volt, kit Apafi puztán gyanúra elfogadott, Maga Teleki is meg volt győződve ártatlanságáról, de hiába vette elő a fejedelem előtt minden ékesszólását, ez — mivel a hamis besugások miatt trónját féltette Paskótól — hajthatatlan maradt s a boldogtalan vasban vitetett Kővárra.²⁾

Erdély helyzete mindamellett megnyugtató volt s Apafi a magyar urakról sem feledkezett meg. De ezek is számítottak az ő közbenjárására s még ezen évben Bánffy sógorát Kende Gábort küldötték be, hogy a fejedelem tovább is iparkodjék előmozdítani érdekeiket, a mennyire csak lehet. Apafi kijelentette, hogy mivel a porta ellenzése miatt fegyveresen fel nem léphet, a mit békés úton megtehet, gondja lesz arra.³⁾

Alig ült össze 1669. jan. 25-én a gyulafehérvári országgyűlés, midőn a budai basa követe jelentette a rendeknek, hogy Sebesvárt, melyet pár évvel ezelőtt javított ki Bánffy, rontsák le, mert különben a budai, egri, temesvári basák azonnal Erdélybe csapnak.⁴⁾ Ezen hír mindenkit meglepett. Igaz, hogy még mult év május 4-én értesültek, hogy a porta neheztel Sebesvár kijavításáért,⁵⁾ de azt hitték, hogy egyszerű mentegetőzés elég lesz;⁶⁾ de bizony ez nem volt elég a váradi őrség folytonos, bár alaptalan panasza miatt.

1) Bethlen I. I. 400—405. II.

2) U. o. 408—411. II.

3) U. o. 391—396. II.

4) U. o. 412, 416—420. II.

5) Székely Mózes Apafinak, Tör. m.-kori Tört. Em. I., VI. 413—415. II.

6) A tanácsurak votumai. U. o. 418. s. köv. II.

Most azért úgy segítettek a dolgon, hogy a basa követét megnyugtatták Sebesvár lerontását illetőleg s a fejedelem ebben az értelemben ki is adta a parancsot az említett vár lerontására.¹⁾

A gyulafehérvári országgyűlés még intensivebb intézkedéseket tett az ország belerejének fokozására, emelésére. Beható tárgyalás alá vette az egyes nemzetek követeléseit, mely alkalommal felesküdt táblai ülnököknek Teleki Mihály Bethlen Gergely és Mikes Kelemen választattak meg. Tárgyalás alá vették a compilata constitutiokat, mialatt egyes pontok ellen kifogásokat tettek a szászok, kiknek érdekében többször szólaltak fel Teleki és Mikes Kelemen, a min megütközik az egykoru Czajberth. Természetes, hogy néha-néha egy-egy összekoczezanás is zavarta meg a tárgyalások békés menetét, mint pl. febr. 18-án, a mikor e revideált és még febr. 12-én a fejedelemhez felterjesztett constitutiok leérkezvén, Teleki és Bethlen Miklós ugyancsak jól összereltek. A compilaták tárgyalását febr. 27-én végezték el a rendek, midőn Teleki sürgetéseire a szászokat mélyen sértő „peculium“ szót törölték.²⁾ Ezután szabályozták a közgazdaságot, egyes megyék és székek viszonyait, a kereskedést, adót, stb.³⁾ A rendek magatartása azt sejteti, hogy talán a küszöbön álló új eseményekre gondoltak akkor, midőn oly mélyen belenyultak Erdély közigazgatási és törvénykezési viszonyaiba. Mennyire emelték ezáltal Erdély erejét, szükségtelen mondanunk.

A szegény Paskó ügye is előkerült, de felesége oly súlyos vádakát emeltetett ellene, hogy bár ezek valódiságában alaposan lehetett kételkedni, tovább is fogságban hagyták a boldogtalant.⁴⁾ Teleki pedig ezen országgyűlés alatt is folytonos összeköttetésben állott az elégületlenekkel s ő volt, ki érdekeiket a fejedelem előtt képviselte.⁵⁾

Ezalatt annyira elterjedt a forrongás Magyarországon,

1) Tör.—mkori Tört. Eml. I., VI. 443, 444. II

2) Erd. Orsz. Eml. XIV. 367, 376, 386. II.

3) U. o. 389—404. II.

4) U. o. 381. II. — Bethlen I. I. 421, 416. II.

5) Kende Gábor Telekinek febr. 2. Erd. Orsz. Eml. XIV. 413, 414. II.

hogy az udvar jónak látta a kedélyek megnyugtatójáról gondoskodnia. Még márcziusban megkapta Apafi is az értesítést, hogy miután ő felsége az ország sérelmeinek orvoslására ápr. 14-re gyűlést hívott egybe, melybe teljhatalmu biztosokul gr. Rottalt, Zrínyi Pétert és gersei Petkő Zsigmondot küldi ki, küldjön a fejedelem is hasonlóképen teljhatalmu biztosokat az alkudozások végleges befejezésére.¹⁾ E gyűlés tehát — mint mondani szokás — egy csapással két legyet akart ütni: nemcsak a nyugtalan kedélyek lecsillapításáról kívánt gondoskodni, hanem egyszersmind az erdélyi tárgyalásokat is be akarta fejezni, csakhogy mindkettőhöz több őszinteség több jóakarattal kellett volna.

Apafi azonnal intézkedett: Fogarasba hitta a tanácsurakat és a rendek közül a bizalmasakat is. Két tény előtt állottak: lépéseket kellett tenni a magyarországi elégületlenek s a befejezetlen erdélyi tárgyalások ügyében. Megválasztották a követeket Kapi György hunyadi és zarándi főispán és Teleki Mihály kővári kapitány s mármaroszi főispán, Nemes János sepsi, kézdi és orbai főkapitány és Virginás István személyében s még ápr. 15-én kiállították részökre a megbízó levelet.²⁾ A fejedelem ugyanekkor a budai basát is felszólította, hogy miután a császár a magyarországi elégületlenség lecsendesítésére követséget küld, ő maga is küldje el egy becsületes agáját.³⁾ Világos, hogy a Telekiéknek adott megbízás kétoldalú volt, mivel úgy a magyar-, mint erdélyországi ügyekre vonatkozott.

A magyarországi ügyeket illetőleg olyan utasítást nyertek a követek, hogy minél jobban nézzenek utána, mint állanak a rendek ügyei s tudják meg, a németnél vagy a töröknél kívánnak-e közbenjárást. Ha a németnél kívánják, akkor még az eperjesi gyűlésen megtehetik a kellő lépéseket; ha pedig a töröknél, úgy iparkodjanak oda hatni, hogy az elégületlenek hagyjanak fel minden forrongással, látván a mult évek eredménytelenségét annál is inkább, mert a fejedelemnek nincs szándékában tovább erőltetni a dolgot. Egy-

1) Bethlen I. I. 414—416. II.

2) Erd. Orsz. Eml. XIV. 415, 416. II.

3) Apafi a budai basának ápr. 15. Tör.—mkori Tört. Eml. 1., VI. 444, 445. II.

úttal mondják meg, hogy tekintettel a kedvező alkalomra, most legjobban orvosoltathatják sérelmeiket a császári biztosokkal.¹⁾

Ezen utasítás mutatta, hogy Apafi a portán tett sikertelen lépések miatt tanácsosabbnak tartotta elfogadni a bécsi udvartól a nyújtott alkalmat, mely a sérelmek orvoslására kedvezőnek látszott.

A mi az erdélyi ügyeket illeti, azokról 23 pontból álló utasítást adtak Telekiéknek, különösen kiemelvén az országot és a magánosokat érdeklő sérelmeket, továbbá a vallás-, köz- és magánjogi kívánalmakat. E 23 pont a következő: 1. Azok birtokai, kik ő felsége félrevezetése által nyerték, elvétessenek és törvényes uraiknak visszaadassanak. 2. A végbeli császári tisztek ítélete, melylyel az erdélyiek róvására mondanak ítéletet, szűnjön meg. 3. Az ő felsége hatalma alá tartozó nemesek ne erőszakoskodjanak az erdélyieken. 4. Az erdélyi nemesek nemessége Magyarországon is ismertessék el. 5. A határszéleken lakó főurak ne sanyargassák az erdélyieket; 6. ne csalogassák át az erdélyi jobbágyokat. 7. Az elszökött jobbágyok érdemök szerint bűnhődjenek. 8. A közlekedés és a kereskedés a határszálon semmi akadályra ne találjon. 9. A harminczadosok ne zsarolják a szegény kereskedőket. 10. Kökényesdi György, ki annyi kárt okozott, vegye el méltó büntetését. 11. Az ő felsége végváraiban levő német őrségek mintegy 20,000 barmot hajtottak el, mi miatt a török azt hitte, hogy ez az erdélyiek beleegyezésével történt. Ezért a fejedelem is kénytelen volt a károlyi őrség barmait elhajtatni. Jövőben hasonló elő ne forduljon. 12. A Károlyra szállított székelyhidi hadi szereket haza lehessen hozni. 13. A kik ő felsége alattvalói közül az erdélyiek kezessége mellett szabadultak meg, de kezeseiket — mivel semmit sem fizettek — nagy kárnak tették ki, most ezek hatalmába kiszolgáltassanak. 14. Legyen közbenjáró ő felsége az évi adó leszállításában. 15. A helv. és ev. hitvallásuak jogai tiszteletben tartassanak mind az egyháziak, mind a világiak részéről. 16. Apafi István és Gyerőfi György, kiket II. Rákóczy György kezesekül hagyott Lengyelország-

1) Erd. Orsz. Eml. XIV. 416-418. ll.

ban, honnan tömérdek költésök árán is alig tudtak megszabadulni, Rákóczy birtokaiból kárpótoltassanak. 17. Rákóczy Ferencznek tilos legyen a fejedelmi czim használata. 18. Erdély és Nagybánya ezután is minden nehézség nélkül adhassák ki egymásnak alattvalóikat. 19. Ő felsége gondoskodjék, hogy Teleki és mások a szenvedett sérelmekért kárpótlást kapjanak. 20. Azok, kik a külföldre utazó erdélyi ifjakat kirabolták, vegyék el méltó büntetésöket. 21. A máramrosiaknak okozott károk megtéríttessenek. 22. Erdélyben több falu van, melyeket a török, az erdélyi és magyarországi főurak közösen bírnak, s ha ez utóbbiak a saját jobbágyaikra is haragusznak meg, az egész falut büntetik. Jövőben a magyar urak jobbágyainak a megbüntetésére csak a fejedelem tudtával mehessenek a német őrségek. 23. Az ő felsége birtokaival szomszédos erdélyi birtokok jövőben mentek legyenek a becsapásoktól és pusztításoktól.¹⁾

E pontokkal mentek fel Telekiék az eperjesi gyűlésre, melyen már jelen voltak a felvidéki 13 megye panaszos követei is. Mindnyájan azon szándékkal gyűltek egybe, hogy felhasználva a császár jóakarátát, rajta legyenek sérelmeik gyógyításán. De mindjárt a tárgyalás elején kitűnt, hogy Rottal gr. szokása szerint csak huzza-halaszsa a dolgot. De hiszen nem is esoda, mert a gróf azt az utasítást nyerte ő felségétől, hogy mindenben a legnagyobb óvatossággal járjon el s vigyázzon, nehogy a részletekbe bocsátkozzék. Ezen utasítás nagyon is hangsúlyozta ő felsége érdekeinek szem előtt tartását (1., 2., 3. és 8. pontok), minden jótígért — mint eddig is — a kapcsolt részeket illetőleg (8.); de gr. Rottal követendő eljárását legjobban jellemezte a 9. pont, melyben a gróf határozott parancsot vesz, hogy a magyar rendeknek minden jót ígérjen, de pozitív engedményektől óvakodjék.¹⁾ Csoda-e, ha ilyen utasítás mellett meddő maradt az eperjesi értekezlet? Az udvar színes politikája itt sem tagadhatta meg magát, pedig ha a jogos kívánalmaknak enged, bizonyára nagyobb bajoknak vette volna elejét.

Hiába fáradoztak Telekiék utasításuk 15. pontja értelmében, a hat hétig tartó alkudozás mégsem vezetett semmi

1) Bethlen I. I. 422—438. II.

eredményre. A szegény magyar rendek a mennyi reménységgel jöttek ide, épen annyi keserü csalódással távoztak. De bizony Telekiék sem kaptak többet; a hosszú, 30 pontból álló válaszban nem volt egy betünyi eredmény se, de annál több szép szó, annál több ígéret. Érdekesek a válasz pontjai, mint sikulnak ki a biztosok az erdélyiek követelései elől. 1. Az Erdélytől vagy Magyarországtól eltulajdonított birtokokat kölcsönösen vissza kell adni. 2. A császár és a fejedelem tisztjei egymás alattvalóit ne háborgassák. 3. A nemeseket tilos bebörtönözni. 4. A magyar királyok által tett erdélyi nemesek elismertetnek, azok felett, kiket a fejedelmek tettek, országgyűlés fog határozni. 5. A szökevény alattvalókat nem kell befogadni, hanem ki kell szolgáltatni. 6. Az erdélyhez tartozó Várad és Jenő vidékéről ne kívánjanak tizedet a magyar urak. 7. A magyar urak lakhatnak erdélyi területen, csak adják ki a szökevény jobbágyokat. 8. Kölcsönösen ki kell adni a szökevény szolgálkat és gonosztevőket, 9. kiket szigoruan meg kell büntetni. 10. A bűnös harminczadosokat meg kell fenyíteni ; a nemesek harminczadfizetéséről országgyűlés fog határozni. 11. Kik erőszakosan hajtottak el barmokat, kártérítéssel tartoznak. 12. Az erdélyiek visszakapják a székelyhídi hadi szereket, csak ezek Erdélyben maradjanak. 13. Ha a kezeseiket megkárosítókra rábizonyul a vétkök, akkor kiszolgáltatnak. 14. Ő felsége támogatja Erdély kérését. 15. Magára vállalja a Rákóczy családdal való ügy elintézését. 16. Nagybánya az 5. ponthoz alkalmazkodik. 17. A magyar urak parancsolatot kapnak az erdélyi jobbágyok kimelésére. 18. A megyék szigoru parancsot kapnak, hogy a mármárosiak csak a beviteli helyeken fizessenek vámot. 19. Miután Rhédey Ferenczné a sóbányák harminczadánk be nem hajtása miatt pert indított, ennek eredményét be kell várni, de az erdélyiek ügyének gondját viselik. 20. Bethlen Farkasné követelése Lesenyey Nagy Ferenczre bízott s Wesselényi Nádor özvegye a kielégítést illetőleg felszólítást kap. 21. A biztosok látván Béli Pál és Bethlen János követeléseinak jogosultságát, megszorgalmazzák ő felségénél, hogy Kövér Györgyöt elégtételadásra szólítsa fel. 22. Tophaeus kárpótlást kap. 23. Gr. Csáky László, Haller György, Mikes Kelemen, Kapi György és Barakonyi

Ferencz a törvényes útra utasítatnak követeléseikkel. 24. A Thurzó katonáitól elhajtott barmokért kárpótlás adatik. 25. Melegen ajánlják majd a biztosok a Teleki ügyét s egyszersmind intézkednek, hogy Farkas Fábián és Besse-nyei Miklós további sérelmeket ne okozzanak. 26. A nagyváradai püspök Erdélyben levő birtokait illetőleg jogával éljen, csak ezek igénybevételétől óvakodjék. 27. Barakonyi Ferencz várja be ő felsége határozatát, a debreczeniek háborgatásától pedig mind ő, mind Szuhayék óvakodjanak. 28. Gondot fordítanak arra, hogy az Erdélyhez tartozó falvak ő felsége hadainak beszállásával ne terheltessenek. 29. Kik ő felsége és az erdélyi fejedelem útlevelével mennek, semmi bán-tódást ne szenvedjenek. 30. A rákosi vám eltöröltetik. A vallási ügyeket mellőzik a biztosok, minthogy ezek tárgya-lására nincs felhatalmazásuk.¹⁾

Ezen utóbbi pont a lehető legfuresább. Hát akkor mi-ért adtak teljhatalmat, miért küldötték ki Eperjesre? Azért, hogy port hintsenek a világ szemébe; szinleljék, mintha tárgyalnának s tulajdonképen semmit se csináljanak. Hanem azért mégis volt valami eredménye az eperjesi hosszas ta-nácskozásnak: mind Apafi, mind a magyar rendek kezdet-tek tisztába jöni a teendők felől.

Az eléggületlenek azonnal szorgalmazták Lajos francia királyt a segítségadásra, de ez kijelentette, hogy a békét nem szegheti meg s azért nyugodalmat javasolt.²⁾ De azok egyuttal az erdélyi fejedelmet is megkeresték. Még Eperje-sen kérték Telekiéket, nyerjék meg Apafinál, küldjön érde-kökben követeket a portára, különben végök van.³⁾ Telekiék a mint haza jöttek, azonnal előadták a fejedelemnek, kit nem nagy fáradságba került megnyerni, Avagy tehatt-e más-kép? Hiszen — a mint a Telekiéknek adott utasításból lát-tuk — hajlandó lett volna elhagyni az eléggületlenek ügyét, ha Rottalék a legjogosabb panaszokat meghallgatva, orvos-lás után látnak, sőt a rendeknek is nyugodalmat tanácsolt. De mi történt? Rottal gr. egyszerűen kitért a legfontosabb

1) Bethlen I. I. 444—452. II.

2) Szalay László V. 122. I.

3) Bethlen I. I. 452. I.

kérdések tárgyalása elől. A következetesség hozta magával, hogy Apafi a kijátszott elégtelenek ügyét karolja fel.

Ebben a leghathatósabb tevékenységet éppen Teleki fejtette ki, a ki folytonos összeköttetésben állott az elégtelenekkel s tőlük a legfontosabb híreket vette.¹⁾ Az ő befolyásával a bécsi udvar magatartása miatt lassankint határozott állást kezdett elfoglalni Erdély. Így történt, hogy Rozsnyai Dávid oly meghagyással küldetett októberben a portára, hogy mivel az eseményeket feltartóztatni nem lehet, engedje meg a szultán, hogy a fejedelem magához vévén 4—5000-nyi török hadat s a két oláh vajdát, a szerencsétlen magyar nemzet érdekében fegyvert foghasson, mert erre most van legalkalmasabb idő. Ha pedig — mit nagyon sajnálna — nem engedi meg, akkor legalább a menekülteket fogadhassa be.²⁾

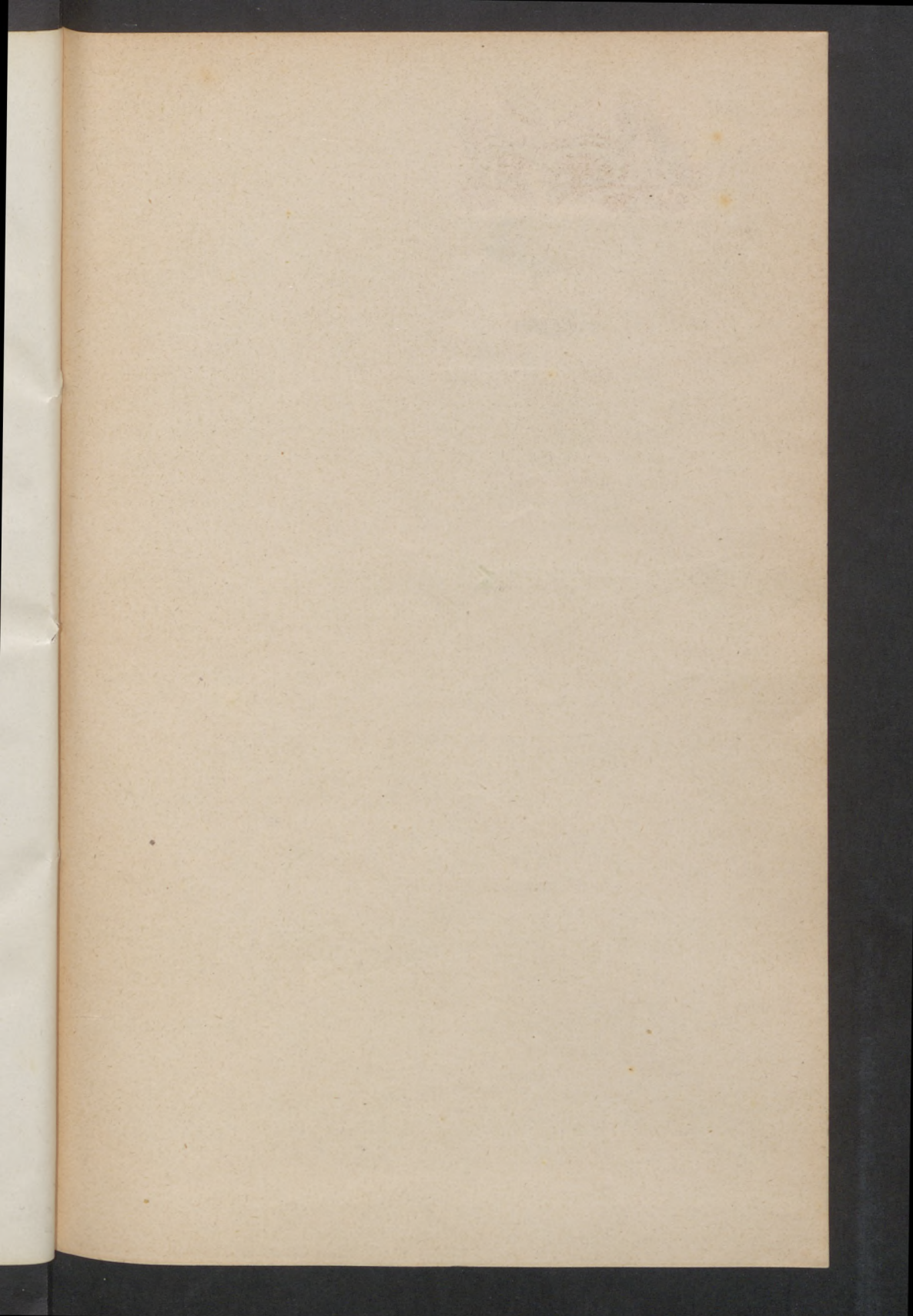
Erdély tehát nem ok nélkül fejlesztette erejét a megelőző országgyűléseken, a midőn szilárd alapokra iparkodott fektetni mindent, a mi a saját fenmaradásának oszlopa, támasza lehetett. E reformok jótékony hatása lehetővé tette, hogy a politikában is felléphessen és pedig nem jelentéktelen szerepkörrel. Míg 1663-ban a török akart szabadságharczost csinálni Apafiból, mi azonban nem sikerült, most a fejedelem maga keresi az eszközöket, hogy a harcmezőre léphessen a zaklatott, a vérig sértett Magyarország védelmére, a nemzet függetlenségének, megsértett jogainak visszaszerzésére. Mily szép, mily magasztos volt ezen eszme! Mint fejtett, mirő eredményekben nyilvánult, a következőkben lesz alkalmunk meglátni.

(Folytatása a jövő évi „Értesítő“-ben.)

1) Kende G Telekinek szept. 30. Erd. Orsz. Eml. XIV. 426—428. ll.

2) Az okt. 8-án Rozsnyainak adott utasítást l. Erd. Orsz. Eml. XIV. 429—431. ll. Bethlen I. 452. l.

AKV 43
1881XXVIII
AUKCIO

